

Miodrag Bulatović

CRVENI PETAO LETI PREMA NEBU

*Sabrana dela Miodraga Bulatovića, treća knjiga,
»Prosveta«, BIGZ, »Mladinska knjiga«, »Srpska književna zadruga«,
Beograd, 1989.*

1

Maslačak i početak

Bosa, polunaga, sva izgrebana i čupava, luda Mara ležala je na livadi. Izvaljena nauznak, s crnim kovrdžama u travi i cveću, gledala je večito plačnim očima u provaliju neba: činilo joj se da mu kraja nema, kao što ga nije bilo ni čvrstoj zemlji pod njenim plećima. Izgledalo joj je da se sunce u pomamnom obrtanju sve više zagreva. Podnevna vreliina dopirala je i do njenih slepoočnica i mutila joj misli.

Ni o čemu važnom nije mislila. Samo je tako ležala, grickala kiselicu i gledala oblačak što se, poput jagnjeće kože, rastezao između šiljatog kamenog brda i sunca. Oblak je bio nežan i nije se mogao mnogo rastegnuti: pucali su mu šavovi i on se raspadao kao što se raščinja svaka koža kad se tegli na sve strane.

Prelazila je rukama preko mladih i još jedrih grudi, stiskala ih, gnječila ih vlažnim dlanovima, uverena da će joj se bolovi u utrobi stišati. Ruke su klizile niz telo, prštile ga, mučile ga kao tuđe da je. Ali bolovi nisu prestajali, i ona je drhtala i ćutala. Ruke su se, najзад, sastajale na trbuhu i tu se hvatale i stezale. Ali bol na njih nikako nije hteo da pređe. I one su se, te dobre ruke pokrzanih noktiju, rastavljale i na slabinama savijale u grč. Krti i okoštali nokti grebli su kožu, ulazili u nju, sekli je: jači i oštrij bio je bol u mesu oko pupka.

Misli na nešto drugo, reče sebi kad oseti da ju je popao hladan znoj, misli na nešto deseto. I zaboravi da postoje nevolje. Zamisli da nigde na zemlji nema bola. Eto, jesi li shvatila: nema više muka i patnji, i ljudi lakše dišu i koračaju. Ni tebe više ne peče, zar ne vidiš. Misli o tome kako ti je dobro i kako je i ostalima lepo. Niko nije

nesrećan. Ljudska srca su puna, i nikome neće suze na oči. Hajde, jesi li već zamislila.

Zamislila sam, reče opet sebi, sve sam zamislila. I lepo je. Na sve strane je mir. Ljudi su se odjednom prodobrili i neće jedni drugima oči da vade. To mi je bilo najteže da zamislim. U početku nisam mogla da poverujem očima kojima sam ih videla. A sad su tu, preda mnom, krotki i meki.

Ne misli na bol, kad ti kažem, prošaputa u sebi. Nije toliko važan - proći će. Bolje podigni glavu i šaraj očima po nebu. Gledaj u sunce. Eto, tako. Ako možeš, zagledaj mu se pravo u oči. Vidi na kojoj mu je strani srce. Ima li duše, je li surovo, i može li išta u svojoj ključaloj glavi da zamisli. Ako ti se učini da je dobro i lepo, poljubi ga u gornju, zavrnutu usnu. A ako to nećeš, ne budi dokona i misli na šta liči. Ima li kakve sličnosti s cvetom bele rade. Nema, ne liči na taj cvet. Da te ne podseća na carevo oko. Da, baš me podseća na cvet carevo oko što raste po planinama. Ali, zar ti se ne čini da liči i na bolesnog pauka koji, mučen glavoboljom, gundā i prede, i baca oko sebe nevidljive smrtonosne konce. Jeste, i na tog pauka vatronošu liči.

Na nebu je videla oblačak. Topio se kao grudva snega u detinjoj ruci. Sunce je sve više hvatalo brzinu i njoj se opet mutilo u glavi. Sad je teže mogla da zamisli ono što je htela. Nije je mučila glad, iako od juče ništa nije jela. Drugi se neki đavo motao njenom utrobom i terao je da drhti, da se savija i opruža kao od gume da je.

Oči su joj bile pune svetlosti. Nije znala što plače. Osećala je kako joj se po licu razlivaju suze. Želela je da za večita vremena ostane tako izvaljena, tako rastavljenih nogu i zabačene glave.

Neću da hulim, pomisli, neću da hulim. Jer nije loše kad se plače. Posle plakanja će mi olakšati, pa ću bolje podnositi batine i glad, i sve druge nevolje.

Kako su bolovi rasli, tako je ona obema rukama privlačila sebi vlati trave i čumice cveća i duvala u neokrnjene i okrugle glave maslačka. Gledala je kako se beli plodovi dižu a onda opet k njoj vraćaju. Duvala je jače, i bele semenke, bezbroj njih, upadale su u struju vetra i letele sve više i više. Duvala je još, i još, dok je bol rastao; duvala je plačući i kroz suze videla kako se odjednom celo nebo prekrilo plodovima maslačka.

Ne, nema više neba, činilo joj se. Sve je to meka i golicava vuna maslačka. Ni sunce se više ne vidi - cvećem se pregrejani nebeski svod opleo. Ni šiljatih brda nema - šuma pobelela. Ni zemlja na kojoj leži u ritama nije više tvrda - eto postelje nevoljnicima, prosjacima i skitnicama, onima koje je jutros sretala na lješničkom putu.

Duvala je još, ne brišući suze što su joj sve više golicale jagodice, i mislila kako bi bilo lepo svu zemlju i sve nebo maslačkom i drugim cvećem da okiti i prekrije. Bolova bi tada nestalo, računala je. Patnji više ne bi bilo, zamišljala je. I sve bi bilo lepo i svetlo kao pre, šaputala je.

Ležala je na bregu, na proplanku, i gledala kako se roj belog semenja komeša i okreće, kako se razređuje i opet gušća, nošen vrelim vetrom; kako se trava, koju je i dalje razgrtala i češljala prstima, gužva, već žalosno obršćena.

A nije videla dolinu što je počinjala stotinak metara ispod nje; ni prašnjavi put koji je vodio u gradić; ni reku što se stalno i uzaludno prestizala s tom gadnom, s tom prljavom i džombastom putinom provlačeći se kroz jošja i vrbake.

Nije videla, niti će ikada moći da vidi, kako se nekoliko najkrupnijih plodova počeo odvajati od svog uskomešanog jata; i da se, praveći bele krugove, spušta k zemlji.

Prvi plod pade kraj puta i ukrsti svoju senku sa senkom divlje kruške: tu će uskoro neko doći da ispruži svoje umorne noge. Krvave, zalupaste i gotovo okoštale, noge će ležati jedna pored druge. Grejaće ih i peći prašina i sunce, i one će se micati i dodirivati. Tako ispružene, tako ostavljene, podsetiće svakog prolaznika na izranjavljene i nerazumne gušterove koji ne mogu da miruju ni trena. Četiri prašnjave, četiri jogunaste, četiri ljudske noge tabana okrenutih ka istoku.

Drugi plod, nalik na galeba, spusti se nasred muslimanskog groblja, koje je od puta branila samo ograda od zardale žice: tu će neki ljudi izgubiti ono što nikad više neće moći da nađu i povrate. Teško će im pasti taj gubitak, pa će se, prvi put otkako se znaju, priljubiti jedan uz drugog. Biće zagrljeni tako čvrsto da će im se i suze mešati. Zateći će ih noć i prvi strahovi kraj belog maslačkovog ploda.

Treći i dotad najveći plod, u kosom letu zabode se u trnje pokraj bleštavobeke kućice, pokraj vesele gomile: i tu će dugorepi đavo brzo doći po svoje. Rakija će ljudima okrenuti pamet naopako: čupaće se za perčine, vući se za uši i noseve; poigraće se s pogurenim nezvanim gostom koji se na njih neće naljutiti; pucaće za žar-pticom, olovom će joj raskomadati srce. Kad se s lješničkih bregova spusti noć, keziće se na mesec, pa čak i na zvezde. Đavo uvrnutih nogu i klempavih ušiju preskakaće veliki plod maslačka, cerekati se i nuditi ih rakijom, već polumrtve; šaputaće im glasom slepog miša da zna kud je odleteo crveni petao i šta će s njim biti. Ljudi će blenuti u krastavog đavola i lajaće na mesec i na zvezde sve dok se ne razdani.

Ostale pahuljice padale su po putu, koji se, vijugajući ispod brega, gušio u nesvakidašnje šarenoj gužvi i metežu. Tuda će, pre mnogih drugih, proći pogrbljen čovek crnih, velikih - najneveselijih očiju. Svi će ga poznati po golotinji, po petlu, po kašljucanju.

Držaće nos u petlovom perju; žmirkaće ne stresajući sa sebe prašinu. I kad ga budu mučili, želeće da se izjednači s njima. Bosi čovek nosiće žar-petla i gaziti ovčje brabonjke i bele maslačkove pahuljice.

2

Tužna braća

Išli su ružnim, prašnjavim putem, k reci što je tiho šumorila. Vukli su se tromo, sa zavežijajčićima na plećima. Toliko su se znali i poznavali da im se nije započinjao novi razgovor. Pa su išli bos i dronjavi, prljavi i zapušteni: takve ih nepregledni i svakojaki putevi znaju već petnaestak godina.

Snaga im je bila pri kraju, videlo se, ali su koračali po navici, nesvesni lude želje da treba da stignu na kraj sveta. Nisu se osvrtni iza sebe, niti su oči skidali sa žute i tvrde zemljurine puta.

A imali bi šta i videti - svet ih je gledao: bolesna i tankovrata deca, mahom gola i kriva; šiljoglavi očevi varošlije s kesama ispod očiju; krezube ženetine razmekšanih trbušina i šotkastih nogu; beli

starci i slinave babe bez glasa i težine. Bilo je tu još mnogo ljudi: svi su ih s čuđenjem gledali, jer poodavno njihovo Bijelo Polje nisu gazile čudnije noge. Niko nije progovario; samo su se podgurkivali i bečili oči. Ali, kako su skitači odmicali, tako su se i oni oslobađali: čim strance izgubiše iz očiju, vrati im se glas i oni brzo počеше da prevrću jezičinama, i da blebeću i o žezi koja je spržila pšenicu i ječam još u klasu, i o tome kako će poskapati od gladi i nemaštine.

Duži i crnji čovek, onaj Petar, zgrabi Jovana za ruku i steže je. Iako je znao da taj stisak ništa ne znači, Jovan odozdo pogleda svog drugara i zinu očekujući reč.

Dugonogi je čitav trenutak gledao rohavo Jovanovo lice. Nikako nije mogao da nađe pravu reč za misao koja mu je ležala na vrhu jezika. Pa ga je samo gledao, pa je samo blenuo. Njegove lepe oči izražavale su umor, a pre vremena izrovano i naborano lice dosadu i gađenje. Želeo je da pljune u pitomo i široko Jovanovo lice, uokvireno riđom bradom, da pesnicom ulubi i smrska baburasti nos što mu se crveneo pred očima.

Jovan se nije usuđivao da po drugi put podigne pogled do Petrovih očiju: gledao je nešto niže. I video je kako se modre Petrove usne rastežu, kako bubre od dobro mu poznatog besa. Jarost i gorčina često su obuzimale njegovog drugara - ni ovog puta nije hteo da mu se protivi. Petrovi prsti stezali su mu lakat i podlakticu, ali je on znao da će ga pobediti i nadmudriti samo trpljenjem i ćutanjem.

Petar ga je sve više stezao. Jovan se malo uvi i zadrhta. Pogleda ga u oči i reče:

»Šta ti je?«

»Most«, reče Petar bunovno i smrači se.

»Pa šta?« reče Jovan i pokuša da oslobodi ruku.

»Pa most!« bubnu Petar. »Zar ga ne vidiš?«

»Vidim. Pa šta s tim?« reče Jovan.

»I tebi on ne zadaje nikakvu brigu?« reče Petar.

»Preći ćemo ga i - kvit«, reče Jovan. »Zar je prvi?«

»Ali nije ni poslednji«, reče Petar gnevno.

»Hvala bogu što nije poslednji«, reče bolno Jovan kad oslobodi ruku.

Petar oseti da više ne steže Jovanov lakat i obuze ga srdžba. Hteo je nečega da se dočepa, nečega čvrstog i oštrog. Ali kad spazi

da u blizini ničega nema za šta bi se uhvatio ili s čim bi se sudario, on odgurnu od sebe labavog Jovana i ujuri u reku.

S crvotočnog mosta Jovan je gledao kako Petar gazi sve dublje i dublje - kao da su ga dole vukle zelene mahovine i mulj. Mlatarao je rukama oko sebe, tukao bezazlenu reku, tabanima pipao sumnjivo dno i povodio se za nejakom maticom. Voda mu se pope do pojasa - Lješnica je bila najdublja tu, pod mostom. Osećao je kako od njega, s vodom, odlaze bes i srdžba njegova praskava. I dah mu je postajao mirniji, lupanje srca ravnomernije, a pogled mračnih očiju blaži i mekši.

Raskoračen i s rukama na truhu, Jovan je s mosta pljuckao u vodu. Žmirkao je i gledao kako se njegov drug igra s rekam, kako kvasi svoju šiljatu i kosmatu glavu, i vrat svoj dugi i žilavi, i čiči pri tom kao dete koje su iznenada bacili u vir s obale.

Nasavši se nasred reke, Petar stade. Voda mu je grgoljila oko rebara. Bio je miran, i nije više želeo da raščepi široke Jovanove vilice. Sunce mu je grejalo obnažena ramena i laktove. Sve više se smirivao. Korio je sebe što je malopre onako grubo odgurnuo Jovana. Skot si, reče sebi, pravi si skot. Što ga mučiš. Ne zaslužuje to. Da njega nije, odavno bi krepao od gladi. Nemoj više to da radiš.

Oko Petrovih nogu počеше da se obmotavaju zelene alge. Pristizale su i ribice, bedna gaovica, ribice nalik na punoglavce, i pokušavale da ga načnu. Algi je bilo sve više. I ribice su u jatima nasrtale na nj. On se uznemiri. Poče da drhti. Zgadi mu se bistra Lješnica. Pogleda prema mostu i viknu:

»Ej!«

»Šta hoćeš?« reče Jovan i sav se iskrivi.

»Gladan sam!« viknu Petar.

»I ja«, reče Jovan.

»Ali ja sam gladniji!« viknu Petar i naježi se.

»Nisi«, reče Jovan i ispravi se. »Nisi.«

»Kako smeš da kažeš da nisam gladniji!« reče Petar. »Kad dobro znaš...«

»Ništa ne znam«, zakikota se Jovan. »Baš ništa.«

»Ako ništa drugo, treba da znaš da ne smeš da mi se protiviš«, reče Petar.

»Dobro, gladniji si«, reče trezveno Jovan i isturi trbušćić. »Pa šta s tim?«

»Dokle ćeš da me secaš?« reče Petar.

Jovan sleže ramenima i zamalo ne prsnu u smeh.

»Vek mi pojede, đavole debeli«, reče Petar. »Budućnost i karijeru mi upropasti. Otkako sam s tobom, samo me maleri prate. Baksuze.«

Raširenih ruku i pognut, na mostu se crneo Jovan; i Petru se činilo kako hoće k njemu da skoči, da zaroni. Ali Jovan čitav trenutak osta tako razapet: niti polete, niti skoči u vodu, niti bilo šta drugo uradi. Samo je gledao ribe i ribice koje su plivale iznad ljigavih i zelenih algi.

Ćutke podeliše koru hleba i pođoše putem. Iza njih je ostajalo samrtničko zapomaganje bjelopoljskog hodže, lupanje zvona koje je opominjalo na glad i nesreću, i žagor subotnje svetine na nedalekom stočnom pazarištu. Nisu dobro poznavali ovaj kraj, ali pođoše pravo, putem uz Lješnicu.

»Kad smo poslednji put ovuda prošli?« zapita Petar setno.

»Ne sećam se da smo ikad ovde bili«, reče ozbiljno Jovan i obuhvati Petra oko struka.

»Ne ljuti se na mene«, poče Petar tiho i s izrazom krivca u očima. »Nepravedan sam prema tebi.«

»Ne detinji«, reče Jovan. »Ti na mene nemoj da se ljutiš, a sa mnom ćemo lako.«

Petar prebaci ruku preko njegovih ramena. Primeti da su vrela.

»Mnogo si bolji od mene«, reče Petar.

»Ja sam veliki gad«, reče Jovan. »Stalno se smejem. I kad treba i kad ne treba. Gad sam, da znaš: meni je sve smešno... a to tebe mnogo žesti... meni se najviše smeje kad, recimo, vidim pogreb...«

»I tebe ljuti što ja stalno vičem«, reče Petar.

»Ne«, reče Jovan. »Sve što ti radiš, ja volim.«

»Pa i ja volim kad se ti smeješ«, reče Petar iskreno. »Pa čak i kad sam gladan. Eto, sad bih voleo da se smeješ. Hajde, počni. Nek ti suze pođu... znaš kako se već ti smeješ...«

»E, sad baš ne mogu«, reče tužno Jovan. »Sad bih mogao samo da plačem, da ne sušim obraza do mrkale noći...«

»A što to baš sad?« upita nervozno Petar.

»Ne znam«, zacvile Jovan. »Možda zbog sunca i vrućine. Ili zbog prašine.«

»Nećeš, valjda, na ovoj žezi da plaćeš?« ljutnu se Petar.

»Osećam da će se danas dogoditi neka nesreća«, prošaputa Jovan.

»Gde?« izbeči se Petar. »Gde misliš da će se dogoditi?«

»Ne znam«, reče Jovan. »Negde na zemlji. Možda čak i u blizini. Ali osećam. Ja uvek osećam. Mislim da mi se i zbog toga plaće.«

»Možda se ona već i dogodila«, reče Petar muklo i tvrdo. »Ne misli na to.«

»Znaš već: nesreću osećam u vazduhu«, reče Jovan. »Baš sam gad. I da nije toga, to da ne osećam, ja bih se toliko smejaao da bih na kraju pukao od smeha. Baš sam gad.«

»Ne govori gluposti«, reče Petar i namršti se.

»Da li ti mnogo smetam?« šapnu Jovan. »Ako ti smetam...«

Petar je ćutao. Jovanova ramena bila su isuviše vrela, ali on s njih nije hteo da miče ruku.

»Ako ti smetam...«

»Manimo se tužnih priča«, reče odlučno Petar. »Nećemo, valjda, samo o tome kao tetke. Treba neki debeo hlad da nađemo i da se lepo odmorimo.«

S obe strane puta raslo je trnje. Nešto dalje kočoperile su se prašnjava aptovina i kopriva u klasu. Na posnim strančinama što su se dizale od same reke i puta, na dve strane, zelenele su se niske kleke. Glog i šipurci smenjivali su se s bledim jošjem i jasenjem, koje se crnelo oko razgrađenih i izgaženih njivica brkatog ječma i pitome pšenice.

Peklo je sunce. Hlada pokraj puta nije bilo. Ljudi su gazili prašinu kao blato i gledali žute brežuljke oko puta, s kojih su poplave, vetrovi i sunce odnosili sve ono za šta bi se gladan i nesrećan čovek mogao uhvatiti: zevale su mnogobrojne škrape, belelo se kamenje, crnele su se vododerine - bile su to njive.

Videli su i gušave čobančice kako na vezama drže poludivlje i balježave kravice koje nisu imale šta da pasu, pa su rikale ili, prostonaprosto, gledale u daljinu i sunce. Znoj im je obojici tekao niz lice, a hlada zaista nigde nije bilo.

Petru se učini da će se sručiti u prašinu, pa se nasloni na svog nižeg druga. Jovan se nape i održa ga. Petru uzbuča u glavi: očne duplje mu ispuniše prašina, opako sunce i žuta kukuruzna kora o

kojoj je mislio čak i kad mu se nesvestica okrenula oko glave. Sniza se pored raskoračenog Jovana, kleče pored njega i nešto smrsi.

Jovan ga ščepa za ramena. Podiže ga. Petar je otvarao oči i gledao u pogaženo žito pored puta. Što su ga izgazili, suženo je mislio, što su ga poružnili. Baš grehota. Surovi ti seljaci iz brda što subotom idu u Bijelo Polje po gas, so i brašno. Gaze žito, gaze sirotinjski hleb. Vidi, to žito je gaženo i pre klasanja. Sramota. Ali, pogledaj: ječam se opirao ljudskoj nepažnji - koljenčio se, zametao zrno i utvrđivao ga.

»Eda li igde hlada?« zapita Petar kad ustade.

»Eno ga«, reče Jovan kad ugleda drvo pokraj puta.

»Je li daleko?« reče Petar bunovno.

»Tu smo«, reče Jovan brzo.

»Gladan sam«, reče Petar s prikrivenim besom.

Jovan očuta. Stadoše ispod divlje kruške.

Petar nežno pogleda dugački plod maslačka što mu se nadohvat ruke beleo i reče:

»I ti ovo nazivaš drvetom?«

»Ipak, biće hlada bar za glavu«, reče Jovan.

»A ostalo, veliš, nek gori«, reče Petar.

»Pa i nek gori«, reče Jovan i zacereka se. »Vrlo važno.«

Opružiše se jedan pored drugog.

Petar uplete prste ispod glave i vide muslimansko groblje preko puta. Gurave humke zarasle u čičak, divlji ovas i nanu. Natruli drveni šiljci vire iz kupinjaka i oštre travuljine, kojoj nisu mogli ništa ni stoka, ni rđava vremena, ni opako sunce. Beli i već krnji nišani s istočnjačkim šarama i slovima. Jedan sasvim svež grob - velika gomila žute i peskovite zemlje: kako li se uvijaju nesrećnikove kosti. Oko groba sijaset naherenog mramorja i običnog kamena.

Petar je gledao zapušteno groblje. Dopada mi se, reče u sebi. Nema ni krstova, ni imena s datumima rođenja i smrti, ni smešnih fotografija. Ležiš dole, zemlja i kamen uvijaju ti rebra, a niko ne zna gde si. Niko ne dolazi da te oplakuje, kori, grdi i laže. Baš divota. Samo nema smisla što sade duvan između grobova, što švercuju tako.

Jovan je žmirkao zračnim očima, naviknutim na sve, i video kako putem idu dva čoveka s nosiljkom. Ne, ne nose ranjenika, pomisli. Mrtvaca tegle. Uvijenog u belo platno, nose ga na daskama.

»Ej, donose nam mrtvacu«, reče Jovan.

»A ja mislim o hlebu, do đavola«, reče Petar.

»Pa misli i dalje«, reče Jovan.

»Okreni glavu i na drugu stranu«, reče Petar.

Na šljunkovitoj ledini što se kroz jošje i vrbak spuštala ka rečici, na obalu, belela se kuća. Ni mala, ni velika. Ali bleštava kao i sve kuće što su takve kad imaju sreću da čuče pokraj rđavog puta, i kad su pune ljudi koji piju i vesele se. Od plastova sena i slame, od gomila lanjske pleve i šaše, i od velike trešnje zaštitnice, ne vidi se baš sve. Glavno je da se pred kućom, u slabom hladu na brzu ruku sklepanog naslona, šareni nevesta. Njih dvojica dobro je vide: velika glava joj liči na neku čudnu zemljanu posudu. Crne joj se velike i pomalo kose oči. Kao grad stoji na teškim nogama - ne bi je pokrenuo ni sam đavo. Iako je pod naslonom, greje je sunce: tope se pomade, boje i ulja kojima su joj namazali krute obraze, nabubrele usne, dugi vrat i crne i debele pletenice.

Petar vide kako ona dvojica spustiše nasred puta nosila s belim tovarom. Dugo je gledao kako se ljudi klate i grle iznad dugačke i bele mrlje na putu.

Seljaci su zaobilazili i ljude i njihov beli prtljag - skretali su s puta, lomili ogradu i gazili prezrelo žito, koje se prosipalo. On zatim pogleda Jovana, čije je lice, okrenuto prema svadbarima i nevesti, bilo zadovoljno i razvučeno u velik, širok osmeh.

»Imaćemo šta da gledamo«, reče Petar. »Neće nam biti dosadno.«

»Da«, reče Jovan i protrlja ridu bradu. »Da.«

»Predstava«, reče Petar. »Prava predstava.«

»Da«, reče Jovan i opet ugleda šarenu nevestu.

Sunce je pržilo retke grane divlje kruške.

Vetrić je ljuljao visoki plod maslačka.

3

Beli cvet

Umorni i znojavi, grobari su se vukli, s mukom tegleći tovar na daskama. Bosi i dronjavi, a, povrh svega, i jako pijani, s bocama

rakije u džepovima, njih dvojica su pleli korake putem i sve se više približavali groblju. Posrtali su i spoticali se; tovar se na daskama ljuljao, ali mu se još nije padalo u prašinu.

Petar je gledao prvog, onog Srećka. Bila je to crna i neobrijana ljudina očiju sitnih, iskrleženih i nezgodno posadenih navrh lobanje. Masna i četvrtasta glava klatila se na neprijatno tankom vratu. Petar je zamatrao i proučavao njegovo mračno, ali i nekako veselo lice: oči njegove, iako zapaljene i crvene, neprestano su se smešile, pa se oko njih skupljalo mnoštvo bora i borića.

Jovan je pratio drugog, Ismeta. Četvrtast i zdepast, niskog čela i isturenih viličnih kostiju, on se trudio da drži korak sa Srećkom. Pošto od nosiljke nije mogao da vidi zemlju i put kojim je gazio, klecao je i prevrtao očima. Kako je Srećko bio duži i nepažljiviji, to je zamotani i mrtvi đavo klizio po dasci: bela stopala sve više su mu se primicala licu, i njega je počinjalo da obuzima gađenje. Pijan i balav, ugibao se pod nosiljkom, i koračao nevešto kao dete koje su tek izvadili iz dupka i pustili ga da samo hoda.

Petar i Jovan videše kako se Srećko spotače i kako kleknu. Za nosiljkom sniza se i Ismet: zamalo mu u prašinu ne ispadoše buljave plave oči. On se pridiže, opsova Srećka i vrati na daske beli tovar.

Da su hteli da se dignu, skitači bi videli sve. S rukama ispod glave, i opruženi preko puta, oni su videli samo dugačku belu mrlju na daskama i dve ljudske glave koje su se primicale jedna drugoj. I ništa više, sem zaslepljujuće svetlosti, kržljivog trnja oko puta, strmih njiva, i prašine, koja je kao mali oblak lebdela na mestu gde su Srećko i Ismet posrnuli.

Ni čuti, tako ležeći, ništa nisu mogli: takva je žega bila.

4

S đavolom između sebe

Već pijan, Srećko potegnu iz flaše: bio je to gorki, triput pečen i prepečen šljivov otrov. Vatra mu prođe ždrelom i on zažmirk. Opet povuče i, osetivši novu toplinu negde u utrobi, pruži bocu Ismetu.

»Dobra je«, reče Srećko »jača od one prve.«

Čitav trenutak gledao je mrdanje Ismetove jabučice, i osećao da s onih nekoliko gutljaja još nije utolio žeđ.

»Nije«, reče očajnički Ismet i zasuzi. »Ništa ne valja.«

»Tebi nijedna ne valja«, reče Srećko.

»Pio bih nešto jače«, reče Ismet zlovoljno. »Nešto kao benzin.«

»Danas ne bi trebalo toliko da pijemo«, reče Srećko.

Ismet zakoluta žabljim očima.

»Ne polivaj je rakijom«, reče Srećko. »Samo joj još to treba.«

»Neće joj od rakije biti ni gore ni bolje«, reče Ismet glasom propovednika.

»Jadna ona«, reče Srećko. »Doživela je da je sahranjuju bitange za jeftine pare.«

»Biraj reči«, reče Ismet i do nasred čela podiže debelu obrvu.

»Otkad te znam, gad si«, reče Srećko.

»Varaš se«, reče Ismet brzo. »Ja sam dobar čovek. Fin čovek. Mana mi je samo to što ne mogu da živim dok ne uradim nešto loše. Samo to. Ali sam, u stvari, jako dobar čovek. To svi znaju.«

»Ako i zbog kog propadnem, propašću zbog tebe«, reče Srećko kao za sebe.

»Šta ti mogu kad si kukavica«, reče Ismet suvo i hladno.

Srećko pokuša da ustane. Ali samo kleče.

»Jesu li je zaista toliko mučili?«

»Kako da nisu«, reče Ismet. »Gledao sam sto puta kako je dever, onaj Ibro, tuče. Bio je zaljubljen u nju i dok joj je muž bio živ. Jedva je dočekao da postane udovica. Nije mu se dala, po svoj prilici. I on ju je svakodnevno mučio batinama i glađu.

»Kako joj je bilo ime?«

»Zaboravio sam, pravo da ti kažem«, reče Ismet.

»Gad«, reče Srećko. »Šta mu je sve to trebalo. Bolje da je pio.«

»Nikako mu se nije dala«, reče Ismet. »A imao je merak na nju.«

»Gadna Turčuljina, taj Ibro«, reče Srećko.

»Ništa gori od vašeg Spasoja«, reče Ismet. »Dao rođenoj ženi konopac i naterao je da se obesi. Sve zbog jedne nosate i guzate ženetine. A pravio se anđeo - hteo je pre rata i predsednik opštine da bude. Ibro bar nije izigravao sveca.«

Srećko gadljivo odmahnu glavom i pljunu u prašinu.

»Vidiš, i taj vaš Spasoje i danas nekog vruga traži«, reče Ismet. »Stalno se vrti oko vlasti. Na reveru nosi tri odlikovanja, iako na okupatora nije ni metka ispalio.«

Srećko je ćutao.

»Koliko nam je ostalo para?« zapita Ismet.

Srećko se sećao prepodneva. Svet, pravoslavni i muslimanski, trčao je oko trošne kućerine: svi su hteli da vide pokojnicu koju su za života više žalili nego sada. Žene su vrištale i psovale, a ljudi su nadirali preko plota. Bilo je tu i dece i staraca. Otvarali su se prozorčići susednih kuća: na sve strane videle su se samo nekakve glave, nekakve ruke, nekakvi vratovi. Jedino su bili mirni neradnici, besposličari i skitnice kojih su bili puni jendeci. Najspokojniji od svih bili su njih dvojica: gledali su mnogoglavu rulju i mislili kako da dođu do malo hleba i rakije.

Prosed, krupan i razjaren, Ibro je jurio u susret radoznom svetu. Mahao je motkom oko sebe i sipao psovke. Ali je narod stizao sa svih strana, nadirao preko ograde, koja je Ibrovu mračnu kuću delila od zaplašenog i ne tako običnog življa. Krkljao je nasred dvorišta, hvatao se za glavu, tukao se sa susedima koji nisu hteli da ga ostave. Pridošlice ni vreloom vodom nije bilo moguće rasterati.

Tada su njih dvojica, sećao se Srećko, upali u Ibrovu kuću, izagnali iz nje besposličare koji su se bili dali u pljačku. Zavili su leš u belo platno i krenuli prema lješničkom groblju. Za njima je dugo trčao veliki i glavati Ibro, i neutešno plakao. Po svoj prilici, hteo je da ih stigne, da im se pridruži, ali su oni požurili. Pre no što su zamakli za breg, okrenuli su se i videli ga nasred puta: kričao je i tukao se pesnicama u glavu. Izgovarao je njeno ime. Vesti u svom grobarskom, svom strvinarskom poslu, njih dvojica su, s bocama uzgred kupljene rakije, brzo nestali iz očiju zaprepaščenog, radoznalog i uplašenog sveta.

»Odgovori, kad te lepo pitam: koliko još imamo para?«

»Ne brini«, reče Srećko. »Tri dana ne moramo dolaziti k sebi.«

»Čuvaj dobro te pare«, zareza Ismet.

Pogledaše se s mržnjom.

»Kako su vam gadni običaji: još se nije ni ohladila a već je nosimo na groblje.«

»Ne bi, valjda, hteo da mrtve mećemo u salamuru«, reče Ismet.

»Nisam na to mislio«, reče Srećko.

»Mrzim vas što obožavate mrtve«, reče Ismet. »Gadni ste: divite im se, ljubite ih, grlite. Pih!«

»Pa... ona je još vruća«, reče Srećko sa strahom.

»To je od sunca«, reče Ismet. »I mi smo vrući.«

»Čini mi se i da mrda«, reče Srećko.

»Mrda tebi u glavi«, reče Ismet.

Srećko otpi. Onda s mukom ustade i podiže kraj nosiljke. Obuze ga žalost koju je poodavno zaboravio. Sećao se davno preminulog oca, kom ni danas ne zna za grob, i majke koja je prošeci preminula negde pred nekom bogomoljom. U belom svetu imao je i brata, o kome za poslednjih dvadeset godina ništa nije čuo.

»Kreći«, reče Srećko muklo. »Ti bi tu i zanoćio.«

»Bih«, reče Ismet.

Podoš. Prašina im se usuka oko nogu.

Ismet ga je merio sa zavišću. Bilo mu je krivo što je manji. Ta činjenica uvek je u njemu podsticala zlobu i pakost, i on bi prestajao da se s njim šali. Nije hteo da mu prizna koliko ga mrzi zbog toga, koliko mu zavidi, i šta bi dao da su ga krstili u crkvi ili na bilo kom drugom mestu na zemlji. Neravnopravan sam, šaputao je u sebi, neravnopravan sam. Zato i činim prljave stvari: bar u nečemu moram prednjačiti. Kad puno prljavština i gadluka učinim, siguran sam da će reći kako sam hrabar, kako sam opasan i važan. A dok ne postanem to za čim žudim, ja sam za vas samo lojava, smrdljiva i podmukla Turčuljina Ismet. I ništa više.

Nisu išli - ljuljali su se. Bela pokojnica mogla je pasti svakog časa.

»Jesi li siguran da znaš gde treba da je zakopamo«, upita Srećko. »Znaš gde se oni kopaju?«

»Pazi da ti iz džepa ne ispadne flaša«, reče Ismet i oseti zavist prema štrkljastom i prljavom pravoslavcu ispred sebe.

»Ne pravi se lud«, reče Srećko. »Čuo si šta sam te pitao.«

»Nisam«, šlaga Ismet i obradova se.

»U kom se delu groblja kopaju?« reče Srećko. »Znaš li?«

Ismet reče da zna. I oseti slast od laži. Prevario sam ga, reče u sebi. Ne znam gde se kopaju. Jer odavno nikog iz njihove kuće nisam

zakopao. Prevario sam te, i šta mi možeš. I stalno ću te lagati. Na kraju ću ti i glavu otkinuti i baciti je psima i mačkama. Razumeš li me. I ne idi tako brzo. Pašću. Lako je tebi - napred si i vidiš kud gaziš. Pašću, zar ne vidiš. Samo mi još to treba. Lakše idi, kad ti kažem. Ispustiću nosila i posle neću hteti da ih podignem. Stani za trenutak. Hteo bih da povučem malo, da gucnem. Da se napijem i zaboravim da sam strvinar koji je kraći od svog drugara za čitave dve muške glave.

Obojica posrnuše. Padoše na kolena. Ali ne ispustiše nosiljku. Bela klada se samo zaljulja, prevrnu i umiri.

»Što toliko žuriš?« reče Ismet zadihano.

»Ostavi tu rakiju«, reče Srećko ozbiljno. »Kako ti se već jednom ne ogadi!«

5

Petao

»Kud se to spremaš, Muhareme?« upita seljak zastavši nasred puta.

»U varoš«, odgovori tiho sitni, neugledni i pognuti čovek. »U Bijelo Polje.«

»Pa da te pričekam« reče čovek i zaturi na potiljak okruglu kapu. »Da idemo zajedno?«

»Neću ja tako brzo«, reče Muharem. »Idi ti. Ne gubi vreme zbog mene.«

»Onda ćemo se videti dole, u kafani«, reče čovek. »Da popijemo koju.«

»Dobro«, reče Muharem i od stida obori glavu.

Kad čoveka nestade, Muharem reče sebi: Vidiš, ne preziru te svi. Ne budi nesrećan. Eto, komšija te pozvao. Nemoj da mu odbiješ čast. Uvredićeš ga. I ne misli više kako te se svi stide. Nije tačno. Ovaj s kojim si malopre razgovarao viđen je čovek i pristaje da s tobom u kafani sedi za istim stolom. Kad to može i hoće on, činiće i drugi. Jer ti nisi najgori. Ti si samo sitan, bolestan i ćutljiv. Ako ti se jezik razveže, sve će biti u redu. Oprostiće ti što si nejak i što kašlješ. Jer nisi ti jedini bolestan. Skoro svi su bolesni. Boluju najviše od

glave i od srca. To je, po svoj prilici, najgore. A ti samo kašlješ i izbacuješ nešto rumeno. Samo to.

Da bi izbegao kašalj, prisloni se uz šljivovo deblo. Umiri se. Opruženih ruku i bez ijednog pokreta, gledao je u mutno prozorsko okno. I odraz njegov bio je pognut i skamenjen. A on sav tanak i pljosnat. Video je svoju dugu i koščatu glavu, i crnu kosu očešljanu i zalizanu. U dnu kolibe žutela se gomilica slame u kojoj je spavao. Nazirali su se još sto od bukovine, patuljasta tronožna stoličica i furuna bubnjara, koju je proletos zaboravio da odnese na tavan. Njegovo oko ništa više nije moglo da nađe.

Njegova pojava, slabo odražena u oknu četvrtastog prozorčića, pokrenu se. Sekiru i druge alatke ubaci u kolibu, a onda zaključa vrata. Treba se uvek osigurati, pomisli, i ključ zavuče pod kamen, u koprive. Jer može naići neka lopuža ili neka skitnica i odneti mi sve što imam.

Tamnim očima tridesetogodišnjeg grudobolnika i osamljenika gledao je svog crvenog petla. Krupan, sjajan i kočoperan, petao je perušao kokošku. Širio je muška i topla krila i dizao prašinu.

Izbolovano i zapušteno Muharemovo lice ozari stidna radost. Još čučeci kraj plota, on se nasmeši petlu, koji je mlatarao krilima zaklanjajući tako potpuno srećnu žrtvicu. Ali se brzo rastuži i reče:

»To ti je poslednji put...«

Muharem otvori šaku s ječmom. Prva pride kokoška. Kad petao s njegovog dlana počuka i poslednje zrno, Muharem ga pomilova i uze u naručje.

Petao se nije branio. Naviknut na takve zagrljaje, samo je rakolio i odmicao glavu od Muharema, koji mu je tepao načetim glasom. Čovek je bez prestanka zujao, a petao ga je gledao očima pripitomljenog jastreba.

Ali moram da te prodam, reče Muharem glasno i pogladi vrat plamene boje. Moram. Gasa nemam. Ni soli. Pedeset dinara dužan sam susedu. Gazda-Ilji već drugu godinu dugujem trista dinara, red je da mu ih vratim. On stalno govori da mu ih ne moram vraćati. Ne znam što mi prašta. Možda zato što me žali. E, bogami, neću više da me žali i da prelazi preko mojih dugova. Kao da sam poslednja šuša. Prodaću te, petliču, i pare mu baciti na sto. Mora ih uzeti. A ti nemoj na mene zbog toga da se ljutiš. Obećaj da nećeš.

Muharem izbi na lješnički put. Propusti brkate i namrgođene seljake s crnogorskim kapama, skloni se pred buljukom plavom bojom markiranih ovaca i jagnjadi, pa reče petlu: Možda te budući gazda neće odmah zaklati. Možda ćeš mu trebati za kokoške. Šta ga znaš. Ala bi to bila uživacija. Ti jedan, a njih desetak. Bolje no kod mene, samo s jednom.

Slušaj, poče opet Muharem. Potrebne su mi pare još za jednu stvar. Otići ću s njima u kafanu, gde će me čekati komšija. Rekao je da hoće da me časti. I ja ću primiti čast. A onda, kad se ljudi iz komšiluka iskupe, ja ću početi da plaćam. Lupaću pesnicom u sto i kelner će drhtati preda mnom. Napiću sve. Nudiću ih čime budem mogao. Tamo u kafani, danas, moram postati čovek. Vreme je već da uđem među ljude. Kad se začovečim, biće mi lakše i život i bolest da podnosim. Eto, kao što vidiš, moja budućnost prilično zavisi od tebe. Biće mi te žao, ali ničeg na svetu nema što se ne bi moglo prežaliti i zaboraviti.

Stiže ga druga stoka, novi buljuci. Bilo je tu i krava, i volova, i junaca. Da ne bi gutao prašinu, on sakri nos u toplo i meko petlovo perje i seti se perušanja pred kućom, i mirne kokoške s kljunom zagnjurenim u travu i koprivu. Žalost ga obuze. Pomilova petla i produži da kašljuca: Za mene mnogo ne brini. Mučiću se i dalje. Gledaću da postanem čovek: tada bih glad, nemaštinu i bolest lakše podnosio. Ako ikako mognem, i ako ne umrem jesenas, nas sušičave obično s jeseni kosi, gledaću da se vratim u vodenicu. Bolestan sam ti mnogo, i iznemogao, i nisam više ni za kakav teži rad, a ponajmanje za napolicu. Gazda Ilija ne traži od mene mnogo, sve mi prašta, ali to je ono što me najviše čudi i vređa. Vidi da mu upropašćujem imanje, da nema od mene vajde, a ćuti. I stalno me gleda i ispituje ćutke. Izbeći na me oči pa po čitav sat ne trepće. I mene je pomalo strah od njega. Volim ga kao da mi je otac, ili stric, ali ga moram napustiti - sram me živog pojede što mu imanje upropastih. Otići ću u vodenicu, odakle me i doveo. Ne znam šta će on na to reći. Neka misli šta hoće, ali neka zna da ja želim da postanem čovek, i da radim ono za šta imam snage. A to je vodenica...

Bosi Muharem gazi prašinu i ovčje brabonjke, a petao izdužuje šiju i gleda sve nova i nova stada ovaca i jagnjadi. Petao zbog nečega strepi i žmirka, a Muharem prebira po glavi hiljadu puta

lemljenu misao: Upali li mi kec s vodenicom, i ako me i na proleće preskoči smrt, ići ću da prosim devojk.

Preturao je po mislima i sećanju sve one koje bi smeo da zaprosi. Ismetu Hasanovu neću, jer je previše vesela i raskalašna, pomisli. Šaćiru, takođe. Hajru ću zaobići zbog jedne druge stvari. Te tri bi me htele. Sudeći po onome što sam čuo da su govorile o meni, zameraju mi samo bolest. Hajra je, čak, rekla da to nije tako strašno što sam sušičav. Ali nju neću jer je tri muža pod zemlju oterala, pa ja lako mogu biti četvrti: zato joj ne smem prag prekoračiti - godine mi njene pogoleme ne bi smetale, dosta je starija od mene, počele su glavu da joj osvajaju bele, i mislim da se ne bi hvatala za tuđ gatljik.

Odmićući putem, dođe do grešne misli, do Ivanke. To je dugi, beloputi i brkati anđeo sa žućkastim žilicama u očima. Iz susednog je sela, s onu stranu Lješnice. Ništa što je usedelica, reče sebi, ništa za to. I šta s tim što smo druge vere. Ti, Muhareme, nikad ne bi dirao njenog Hrista, a ni ona tvog Muhameda. I sve bi bilo lepo. I ako bi ti zamarala što si bolestan, na nju se ne bi ljutio.

Osećajući kako se vreli petao miče u njegovom naručju, Muharem se seti kokoške i njenog žalosnog položaja: nije se videla, zaklanjala su je crvena i raširena krila njegovog petla. Kad god bi ugledao to veselje, Muharema bi obuzeli i stid i neka čudno tiha radost, i želja da promeni svoje samotničko životarenje u čiča-Ilijinoj kolibici, u koju su, pre njegovog useljenja, spraćali goveda. Želeo je da se u paprati, u slami svoje izbice, ili na bilo kom drugom mestu na zemlji, nađe nasamo s Ivankom. Udenuo bi se nekako između njenih okruglih kolena i ispričao joj otkad želi da su tako na gomili. Samo bi joj istinu govorio. Kazao bi joj da misli na nju i danju i noću, i kad motikom križa tuđu zemlju, i kad se zaburuče u usitnjenu slamu svog skrovišta. Rekao bi joj da mu u san dolazi, i da mu dreši čakšire. Ne smem ni u snu da budem dokraja čovek, rekao bi joj. Jer, čim me se dotaknu tvoje svete ruke, počinjem da gubim ljudske oblike. Izgubim sve što može da ima čovek. Brzo se pretvorim u svog crvenog petla. Ti se zavučesh u kožu kokoške i odeneš se njenim lepim perjem. Onda trčim za tobom, gonim te po koprivama i korovu. Pa kad se posle perušanja probudim, dugo mi se čini da nikako neću moći da se preobratim u čoveka. Kazao bi joj još: Ej, gledam te već punih deset ili petnaest godina, i znam kako dišeš. Ti si moja kraljica, i ne ljuti se što hoću da te preko Lješnice prevedem, i da te za večita vremena

zatvorim u moju kolibu... I ko zna koliko bi još kašljao i vezao klečeći, nesigurno uglavljen između njenih debelih i modrih nogu.

Muharem ubrza hod. Izgleda da sam poprilično zadocnio, zaključio i obuze ga strah pri pomisli da će za sat-dva neko drugi držati u naručju njegovog petla. Šta ću ja onda bez njega, zapita se. Kad njega ne bude bilo, neću moći da sanjam da sam čovek. S Ivankom će onda biti gotovo: ni u snu mi neće biti blizu. A pošto ni s jednom drugom neću da se ženim, pošto nju čekam...

Tad se sledi. Po svoj prilici, već mi je kasno za pazar, pomisli i vide veliko sunce kako iznad njega lebdi kao dečji zmaj. Ali, možda je i dobro što sam zakasnio, reče u sebi pa nastavi: Baš je dobro što te neću prodati, petliču, baš je dobro. Zaceniću. Traziću za tebe dvesta hiljada. Onda ću i dalje gledati kako rakoliš i kako opkračeš kokoške. Pa zašto te onda nosim čak u Bijelo Polje kad nikako ne želim da te prodam. Šta ću s tobom u onoliku subotnju graju na pazarištu. Uostalom, i ti vidi malo sveta. Biće tamo i kokošaka, pa može biti svašta. A nisi mi težak.

Seti se Ivanke. Obično čuva stoku oko Lješnice. Legne na leđa, raširi ruke i noge, i cupka travu. On ide putem, pa čim je ugleda, čučne u jošje i posmatra. Vidi joj okruglu glavu i sve druge izbočine s prednje strane. Otvorenih usta, ona blene u oblačiće ili sunce što se kloni smiraju, i leži dugo kao mrtva da je, kao perušana da je, kao da čeka samo nebo da se na nju svali. On puze po zemlji i oseća da ga počinje obuzimati neko čudno, roditeljsko osećanje prema brdu od mesa, prema kladi od krpa i stidnih izbočina. Tada samo želi da joj pride i neprimetno podvuče pod nju svoj kaput - da se zamišljeno i žalosno dete ne prehladi.

Nikad s njom nije progovorio ni reči. A često mu se za to pružala prilika. Jer je stoka koju je čuvala stalno prelazila preko reke i harala čiča-Ilijine njive. Jednom je njihovo ždrebe ujurilo u gazdin ječam. Došla je da ga vrati Ivanka. On ga je uhvatio i doveo blizu nje. Nije smeo da joj pride. Samo je držao ždrebe za grivu. Milovao ga je po glavi, po toplim plećima, po trбуhu.

Ivanka se čudila iskraj plotа: nije pominjao štetu, niti je progovarao. Zadihana, prsata, bosa; raskoračena, kao da se za trku spremala, mokra od rose, u tankoj haljini koja joj se pripijala uz usedelički jaka bedra. Obuzeo ga je strah. Osetio je koliko je slab i nejak prema njoj, namrštenoj i narogušenoj. Zaželeo je da padne pred

njene noge, da joj tankim rukama obgrli gola i od rose mokra kolena, da joj kaže kako se ne ljuti što je njihovo ždrebe načinilo štetu - vrlo važno, ječam je ionako pregust - i kako je srećan što je baš ona došla da ga vrati.

Ali nije imao hrabrosti ni da joj nazove dobar dan. Držala je suknju, koja joj je otkrivala i kolena i nešto više, i bila malo izbečena, tako da su joj laktovi zalazili u rosnu paprat. Pobrkale su mu se misli. Mocar i musav, gledao ju je preko ždrebeta. Ivanka mu se čudila. Nije se micala, niti je suknju spuštala preko kolena.

Ždrebe se odjednom okrenulo, šćepalo ga za ruku, negde za košulju na plećima, ugrizlo ga i odgurnulo. Sa zemlje, iz trave i kupina, gledao ga je kako trči želeći i od Ivanke da pobjegne. Ali ga je ona zgrabila za čubu i brzo zauvarila. Video je kako je đipila sa zemlje, i kako se brzo našla gore, na ravnim ždrepcčevim leđima. Udarala ga je nogama u slabine i štapom po sapima. I jurila je tako, povijena, golih nogu pripijenih uz ždrepcčeve bokove. Proleteli su pored njega i brzo nestali. Vadeći se iz kupina i trnjaka, rekao je sebi: Eto, ne da ti se nikako da postaneš čovek...

Danas se sećao samo trenutka kad joj je vetar zadigao mokru haljinu i obnažio debele i mišićave noge sve do sastavaka. Nikad mu se više za razgovor s njom nije pružila bolja prilika.

Prašnjav, znojav i iznuren, Muharem izbi iza okuke i spazi belu kuću pokraj puta. Vezani za plot, konji su se tukli zadnjim nogama. Bleštava kućica tresla se od pesme i vike. Nasred puta se okretalo crnogorsko kolo. Ispod naslona, ali uglavnom sva na suncu, šarenela se mlada. Činilo mu se da je prelepa.

Bravo, Kajice, reče glasno, bravo, Kajice. Ti se, bogami, oženi. Lepo. I ja ću uskoro. Sram te bilo, nisi me zvao u svatove. Ja ću tebe zvati - nismo uzalud odrasli zajedno.

Kad se primače gomili, Muharem se ohladi. Zažmuri i zaustavi dah. Upamti poslednji klik taj pesme, ukipi se i oseti da će mu se iz naručja, ne prestane li da drhti, oteti petao, i da će onda poleteti na suprotnu stranu, prema nebu.

Pognuta i s izrazom bola i patnje na licu, luda Mara stajala je u šipražju kraj puta. Gledala ga je očima koje više nisu mogle da plaču. Pratila ga je budno, i pitala se što toliko žuri. Ne bi mu se glasнула da je nije primetio. Pustila bi ga da prođe i da, dižući za sobom prašinu, sam sa sobom razgovara.

»A ti na svadbu, Muhareme?« reče luda Mara.

Muharem zbunjeno zatrepta očima.

»Pa zar se na svadbu ide sa živim petlom?« opet upita luda Mara.

»Ne idem ja ni na kakvu svadbu, luda Maro«, reče Muharem.

»Proći ćeš pored nje hteo-ne hteo, Muhareme«, reče luda Mara.

Muharema prože studen. Upitno je pogleda u oči. I ona reče:

»Kajicu danas žene.«

»Pa neka ga žene.«

»Eh«, jeknu luda Mara.

»A valja li mu šta mlada?« upita Muharem.

»Ima u njoj sto kila«, reče luda Mara. »Sto kila.«

»Uh«, ote se Muharemu.

»Izgledaju kao mačka i miš«, reče luda Mara. »Može ga nositi u zubima kao ništa.«

»Uh, uh«, nastavi Muharem s izrazom žaljenja na licu.

»Siromah Kajica.«

»Hajde da se ja i ti uzmemo, Muhareme«, prostenja luda Mara i usne joj iskrivi bol.

»Na drugu sam bacio oko, luda Maro«, reče Muharem toplo.

»Ima li i u toj tvojoj sto kila?« upita luda Mara sklonivši s lica crne kovrdže.

»Ima i više«, reče Muharem i odmahnu rukom.

»Pa udaviće te, jadan bio«, reče ona tužno.

»Neće, luda Maro, neće«, reče on kašijucajući. »Ne da se Muharem tako lako udaviti.«

I rekavši to, Muharem produži.

Gledala ga je kako, umoran, zastajkuje, propušta ispred sebe markiranu stoku, i rukavom slobodne ruke briše znoj sa obraza i čela.

6

Starac i ostali

Krupan, mrk i podbuo, starac Ilija stajao je prislonjen uz krilo kuće. Leđa je okrenuo dugačkoj i prepunoj trpezi, oko koje su se

gložili i veselili siti i pijani svadbari. Grebla mu je po mozgu kreštava i neujednačena svadbarska pesma, i on je želeo da bude što dalje od te šarene i dosadne rulje. Bilo mu je tesno u novom crnogorskom odelu, u tom trobojnom oklopu, i nije znao kako te neugodnosti da se oslobodi: pljuvaće ubuduće na sve trobojke, makar bile i zastave. Oči njegove velike, nekad kose i pune vatre, a sad poprskane krvavim žilicama i umorne, strogo su merile poslugu koja je s punim sudovima trčala iz kuće prema trpezi što se ugibala pod pićem i jestivom. Sunce mu je udaralo pravo u teme i njemu je počinjalo nešto da šumi u ušima. Bojao se tog zujanja, te tanane i nežne piske; poslednjih godina, otkako mnogo jede i pije, to zujanje je obično prethodilo kratkoj nesvestici i ubrzanom lupanju srca. I nemoć, za koju nikad nije znao, počinjala je da mu se javlja: posle nje su dolazile meke i vlažne tuge i otrovne misli koje su ga dovodile do strašnih zaključaka i crnih ideja; i teskobe, kad je najviše želeo da nečim prekine svoje životarenje, da noževima izbode svoju punu i trulu telesinu, i da se nekako u nadljudskim bolovima izgubi i zaboravi; i gađenje, jezivo gađenje nad samim sobom, nad svojim gnusnim i lažnim životom, i nad svetinom koja ga je okruživala. Trebalo je samo da popije nekoliko rakija pa da oseti ono što je sad osećao: hladnu pustoš u srcu, krvavu izmaglicu u prostranoj lobanji i veliku, opipljivu, mnogoglavu laž pred očima i na domaku ruku. I isto kao i danas, uvek se gnušao svadbarskih, neukusnih i odvratnih pesama; izbegavao je takve skupove, žalbe i parastose, jer je znao da neće moći da se odbrani od rakije i ogavne sete koja je za njom dolazila. Pa je zato najviše voleo da se iz gomile izdvoji, usami, i na miru nagleda neba, sunca, bilja i zemlje.

U oku mu se zaiskri suza. On se tome začudi: ni o čemu ružnom nije mislio. Želeo je samo nekoliko trenutaka da bude sam. Oseti i drugu suzu. To ga još više zbuni. Teškom rukom pređe preko očiju i mrkih obraza.

Ne oseti nikakvo olakšanje. Dode mu da zgromi šaku koju je malopre podigao i otvorio: najradije bi pljuvao i ponižavao tu podmuklu, tu osramoćenu ruku; toliko bi je pljuvao i vređao da joj nikad više ne bi palo na pamet da se podiže i da time pridaje važnost suzama.

Starac se obradova kad vide mladoženju. Sitan i zakrčljao, zelen u licu, ruku jako dugih i opuštenih niz krhko telo, i potpuno

nezainteresovan za veselje priređeno u njegovu čast, Kajica se igrao s dečacima pored rečice. Golobrad, utučen, neveseo i povučen u sebe, samo se po smehu razlikovao od svojih drugova u igri: smeh njegov bio je načet, suzdržan nekako, više krt no iskren. I tek kad bi se nasmejao i boriće mu zrakasto napale sive i bezizrazne oči, videlo se da je nešto stariji od dečaka njegovog rasta.

»Kajice!«

Bilo je u tom pozivu, u tom poviku, i mržnje, i gneva, i roditeljske strogosti, i ljubavi od koje se oko srca hvata leden krug. Tužan je bio starčev glas. A još žalosniji njegov izgled: zaljuljao se kao staro, kao debelo drvo koje godinama truli iznutra i sa strahom i jezom očekuje prvi snažniji vetar. Kruti obrazi se malo nabraše, iskriviše. Na oči se opet navukoše teški, namreškani i crni kapci. I tako nepokretan, s tupim bolom u potiljku, vide kako se njegov sinovac Kajica prenu.

»Kajice!«

To više nije bio glas kojim se neko drag i blizak poziva. Bila je to kruta, hladna, predsmrtna opomena posle koje se nije moglo ni s kim igrati. Velika i brkata starčeva glava malo se prikloni grudima. I tek kad oseti da pred njim neko sipljivo diše, otvori oči i kroz toplu maglu predsna spazi mladoženju.

»Tu sam, striče.«

»Dobro je što si tu«, reče starac.

Kajica to shvati kao šalu i razvuče tanke usne. Ukazaše se sitni, nareckani zubi ribe. I tek kad se starac uvređeno nakašlja, Kajica usnama pokri modre desni i kratke zube.

»Slušaj«, reče starac i položi ruku na mladoženjino rame.
»Slušaj.«

»Slušam«, šapnu Kajica.

»Dobro zapamti ovo što ti govorim«, reče starac. »Govorim ti u ime oca, koji me na samrti zakleo da vodim brigu o tebi. Jesi li me čuo? Jesi li razumeo?«

Kajica klimnu glavom.

»Današnji dan važan je za sve nas«, reče starac mračno. »Za tebe je najvažniji. Devojku smo ti doveli. I te kakvu devojku. Svaki drugi bi na tvom mestu bio srećan.«

Kajica se kiselo isceri.

»Uozbilji se već jednom«, reče starac muklo. »Krajnje je vreme. Ne brukaj nas. Gledaj kako nas njena rodbina motri. Treba da se pokažemo. Bar danas...«

»Hi-hi, hi-hi«, zacereka se Kajica.

»Ne uzimaj mi obraz, Kajice«, reče starac strogo.

Kajica ga nije shvatao. Šarao je očima levo-desno - nije znao na koju stranu da strugne.

»Nemoj više da kradeš«, procedi starac kroz zube. »Bije te glas da si najobičnija jajara. A počeo si i piliće da dižeš. Jeste, jeste, sve znam. Sve mi je tvoja majka rekla. I mene zbog svega toga srce boli. Da znaš. Hteo bih da jednom postaneš čovek. Imaš punih trideset godina, a ne rastavljaš se od dece. Ali, sve to može da se popravi. Uvek može da se postane čovek. Je l' da je tako?«

Kajica ga je uplašeno gledao.

»I kakvog smisla ima što stalno bežiš od kuće!« hrupi starac uplašivši se da ga je neko čuo. Samo ludi ljudi i krajnji nesrećnici beže ispod svog krova.

Kajica se spremao da zaplače. Starca to dirnu, pa produži malo nežnije:

»Sramota, sine moj, sramota. Spavaš po tuđim kućama kao skitnica, a tvoj lepi dom pust. Bruka! Umesto da vodiš kuću i zameniš oca, ti čuvaš tuđa goveda. Sva sreća što prijatelji to sve ne znaju.«

»Znaju«, promuca Kajica.

»Uverićemo ih da su to klevete«, planu starac. »Je l'da hoćemo? Dok je tebi strica, ne boj se.«

»Ali ja volim da skitam«, šapnu Kajica.

»To je zato što si bio bez žene«, reče starac. »Odsad nećeš. Vezaće te ona za svoju sisu, ne boj se. Nje se drži, sine, nje se drži. Vidi samo kakva je - grad. Planina!«

»Ne volim što je onolika«, reče Kajica glasno.

»Zašto ne voliš?« izbeči se starac. »Zašto?«

»Tako... ne volim«, oteže Kajica. »Bojim se...«

»Nema čega da se bojiš, sine«, raskravi se starac. »Važno je prve noći da budeš dobar. Posle joj neće pomoći ni da je još onolika. U to budi siguran. Nigde je neće biti. Biće mala i nemoćna kao žaba izvrnuta na leđa.«

»Ja sam se nje oduvek bojao«, reče Kajica iskreno i glasom koji je drhtao.

»Zašto da se bojiš?« počeo starac tužno. »Kad je kod tebe na donjem spratu sve u redu. Zašto? Je l'da je sve na svom mestu? Znaš na šta mislim. Ne stidi se. Reci stricu slobodno. Kaži. Oslobodi se. Zamisli da sam ti drugar. Kaži da je kod tebe kao i kod drugih. Obraduj strica...«

»Jeste«, reče Kajica i pocrvene. »Baš kao kod drugih.«

»I nije kao žir?« reče starac ne gledajući sinovca u oči.

»Nije kao žir«, reče Kajica.

Starac se izmače i udari ga po ramenu. Kajica se uvi, zanese, ali ne pobeže. Starac se grohotom zasmeha, lupi šakom o belo krilo kuće i počeo:

»Pa kad je tako, neću više da mi govoriš o strahu. Tu reč da nisam čuo iz tvojih usta. Ne govori mi više o tome. Takva momčina, pa se boji. Bruka! Hoću da mi govoriš o drugom. Da mi pričaš kako ćeš doveće da je usučeš i opleteš. Kako ćeš da je čerečiš i uništavaš. Kako ćeš da joj praviš decu. To stricu da pričaš. I deca će da je doje i razvlače kao vučicu. To ti meni pričaj. Sit je tvoj stric bljutavih i tužnih priča. Sad hoću nešto masno... i to od tebe... od moje krvi... naslednika da nam napraviš - jednog crnpučila... jer nam se krv razvodnila, pa svi očekujemo da nas ti spaseš... za nju ne brini, zdrava je i jaka kao ždrebica... sad samo ti da stisneš petlju i da ukrešeš, nema ko drugi, da znaš...«

Starac se zagrcnu. Crven u licu i znojav, on se prisloni uz čošak kuće. Kajica pokuša da se izvучe ispod njegove levice, ali ga on još više privuče k sebi.

»Obećaj da ćeš me poslušati«, počeo starac tiho kad oseti da mu se krati dah. »Obećaj stricu svom. Hajde. Ponovi sve ono što sam ja malopre govorio. Hoću iz tvojih usta da čujem *one* reči.«

Starac mu se unosio u lice. Bečio je oči, drhtao i šaputao:

»Počni. Kaži šta ćeš doveće da joj radiš. Ispričaj mi to pravim rečima, onako kako se to kaže. Sve mi natenane ispričaj. Ne stidi se. Stric tvoj sve zna i sve razume, i ni od čega ga više nije sramota. Pa se ni ti ne stidi. Ostavi to babama. Deder, počni, muškiću moj...«

»Sve sam zaboravio«, priznade tiho Kajica i brada mu zadrhta.

»Pokušaj da se setiš«, reče starac i oseti kako mu se preko očiju navlače kapci koje neće moći lako da podigne. »Govorio sam ti

kako ćeš doveće da je razapneš, i kako ćemo pre ovog doba godine dobiti nasljednika...«

Starac zadrhta. Ruka kojom je držao uza se Kajicu pade mu niz telo. Primeti kako Kajica odskoči u stranu.

»Možeš reći i odatle«, šapnu starac. »Slušam te. Samo ništa ne preskači. Pričaj. Izgovaraj sve reči.«

Kajica se osvrnu oko sebe: u blizini nikoga nije bilo. Kad shvati koliko je starcu stalo do njegovih reči, poče šapatom:

»Striče, sve ću ono ponoviti ako mi nešto priznaš...«

»A šta to, sine?« upita starac podigavši glavu. »Šta to?«

»Prvo da mi u poverenju kažeš: što ste mi je doveli«, zamuca Kajica. »To da mi objasniš...«

Starac izbeči oči. I vide kako Kajica, tiho cvileći, odjuri u jošje.

Iz kuće izađe Kajičina majka, sredovečna žena sastavljenih crnih obrva.

»O čemu onoliko pričate?« zapita ona bojažljivo prišavši starcu.

»Zna se o čemu, Anđelija«, procedi starac.

»Pa reci mi«, reče ona.

»Govorili smo o onim stvarima, ženo«, reče starac muklo. »Pričao mi je kako se naoštrio za doveće. Kaže da jedva čeka noć. Smotaću je, veli, striko moj, i zgužvati kao krpu. A meni lupa srce od sreće. Lom ću, veli, da napravim. Satreću je, kaže i stiska zube. Rusvaj će to da bude, veli. I dođi, kaže mi, sutra da vidiš kako će izgledati. Đavo mali!«

»Eh«, poče majka razdragano. »Snažno je ono kao zemlja. Jedina mu je mana što je malen.«

»Snažan je i vešt, da znaš«, reče starac gledajući u zemlju.

»Ako se na strica bude izmetnuo, znaće i gde đavo spava«, reče majka i oseti da joj se vraća pouzdanje.

»Veli on meni, ženo: Striko, dva sina ću odjednom da napravim. Da nadoknadim, veli, izgubljeno vreme. Jer mnogi moji vršnjaci imaju već odraslu decu. I ja mu, Anđelija, sve verujem. Naša je to krv. Ne da se naša kost!«

Smrači mu se pred očima. Utroba poče da mu se prevrće. Da ne bi grunuo u plač, on pritište čelo uz ivičnjak kuće. I tu, učini se

Andeliji, zarezala. Zaškruta zubima i zažele da na najstrašnji način sebe osramoti i ponizi.

Što je lažeš, reče sebi, što je tako lažeš. Što ti je to trebalo. Najgore je to što će poverovati. I doveće će, čim se gosti i prijatelji razidu, po tavanu tražiti staru kolevku - nek bude spremna. Neće moći da spava. Obigravaće oko njihovih vrata i prisluškivati. A loma i rusvaja neće biti. Jer on je još zelen i nejak. I sutra ujutro, kad uđe u njihovu sobu, neće ga zateći među njenim kolenima, ni na krevetu uopšte. Ležaće iza vrata kao premlaćeno kuće koje je neko pustio pod krov da ne kisne. Što si to uradio, ludi stari.

Andelija ga povede stranom. Pao bi, srušio bi se na zemlju da ga nije, onako sitna i kočoperna, držala za ruku. Upita ga:

»Šta ti je, stari? Bolestan si?«

»Nisam«, počeo starac. »Malo mi se zavrtelo u glavi. Ništa više. Proći će to, ženo.«

»Zovu te, stari«, reče Andelija brižno. »Prijatelji te zovu.«

»Što ću im?« reče starac i protrlja lice šakom.

»Da se kucneš s njima, stari«, reče Andelija kočoperno.

»Ne pije mi se više rakija«, reče starac tvrdo.

»Hoće zdravicu da drže, stari«, reče Andelija. »Neko im s naše strane mora otpozdraviti. Ko će ako nećeš ti.«

»Bojim se da neću imati šta da im kažem«, reče starac.

»Moraš, stari«, reče žena. »Ti si sad glava naše porodice. Sve ostalo je tanko i mršavo.«

Žena ga privede trpezi. Uzbuća mu u glavi. Nije mu bilo jasno otkud im snaga da onoliko viču, i da onoliko urlaju. I pre no što ga posadiše u čelo sofe, on s mukom podiže flašu s rakijom.

»Zdrav si, glavni prijatelju!« iskezi se s onu stranu trpeze brkat, nosat i crven starac. »Zdrav si!«

Čitav trenutak je starac Ilija kroz paru što se dizala s jela gledao svog krezubog prijatelja. I ništa nije mogao da mu odgovori. Izgledalo mu je da mu se jezik u pet čvorova zavezao. I dok je krezubi kreštao i bulazio ljuljajući se, starčeva ruka s crnom bocom štrcala je nad mnogoglavom trpezom kao ugljenisana da je. Podli očni kapci prevlačili su se preko zenica, i gusti mrak se sve više zgušnjavao oko reči škrbavog prijatelja nazdravičara.

7

Nevesti je ime Ivanka

Nepomična ispod naslona, Ivanka je gledala Muharema. Gledala ga je ispod oka i ovlaš, kao da to uopšte i nije bio on; gledala ga je pogledom kojim je malopre tražila Kajicu.

Videla je kako je, priljubivši se uz plot pored puta, zavukao pljosnati i zašiljeni nos petlu u perje ili negde pod krilo, i kako je celo šareno veselje posmatrao iznenađenim očima. Pognut, kao da se sprema da se zakašlje, dronjav i bos, propuštao je pored sebe seljake glava velikih, četvrtastih i brkatih: u odelima od crnog sukna i u goveđim opancima, zajapureni i neumorni, gonili su stoku. I njih je Ivanka gledala pogledom bezbrižnog čobanina. U stvari, ni njih nije gledala - samo ih je videla.

Začudi je pogurena Muhareмова pojava. Bože, što je onako iznenađen, pomisli Ivanka, pa produži tromo i bezvoljno: Zašto onako zeva u nas; šta li mu je to toliko neobično. Ne vidi, valjda, prvi put svadbu i veselje. Kako je gadan i čudan taj naš komšija Muharem. Zapušten i žalostan, pa još s petlom u naručju. Uopšte, šta će njemu petao - nije ovo prvi put da ga vidim s tim crvenim đavolom u naručju. I još me ovo čudi: što se bar ne obrije. Ovako izgleda kao da se sprema za hodžu. Bože dragi, kako su mu krupne i tužne oči. Pa on, po svoj prilici, hoće da zaplače. Od vrućine, verovatno.

Držala je teške ruke skrštene na trbuhu. Niz njeno široko lice slivao se znoj. Pomerala je pogled udesno. I videla je veselje, podnapite i sasvim pijane svadbare. Trčali su oko nje, jurili na sve strane, psovali i pevali na sav glas.

U obesnim vragolijama prednjačio je Kajičin rođak, zubati Mrkoje: nije se smirivao, i velika usta neprestano su mu bila razjapljena. Jakih, širokih leđa i krivonogi, njeni rođaci, mahom stariji ljudi, vodili su tobož važne razgovore sa starcem Ilijom: između njih se cerilo nekoliko neoglodanih jagnjećih glava. Sitan i bezvoljan, dever njen, Kajičina daljna svojta, ležao je pod plotom; pokušavao je da ustane, blebetao nešto i pružao joj neljudski tanku ruku.

Pogledom je tražila Kajicu. Nije ga bilo. Nije bio ni u znojavom i pijanom kolu, u kom se orila nesložna i škripava pesma, ni u kući, iz koje je izbijao otužni miris kuvane ovčetine i zapaljenog sira, a ni među ljudima koji su iza nje govorili i kuckali se kilenjačama.

Baš me briga što ga nema i što je takav, pomisli Ivanka. Važno je da nisu sirotinja i da neću morati da idem u tuđu njivu. Uostalom, za mene kao usedelicu i ovaj je dobar. Bolje išta no ništa. Možda će i ovako biti lepo. Ako on išta bude mogao, nakotiću im pun tor dece. I biću gazda u kući. Bogme, skupo ću ih koštati. Povuci će mačka za rep što im je Kajica onako nesojast... a možda će porasti kad ga ja budem počela hraniti...

Čula je kako ga njeni stričevi, rođaci i komšije zovu. Nazdravljali su mu i čestitali. Nije joj bilo jasno što je Ilijino široko lice onako crno.

Kajicu su opet svi, s podignutim čašama i bocama, zvali da dođe i primi čestitanje. Rodbina nevestina htela je još jednom da ga vidi, da se s njim rukuje i malo bolje upozna: zanimala ih je najviše zemlja koju je njegova majka nameravala da kupi odmah posle venčanja.

Sam u šiblju i ševaru, pokraj rečice, Kajica se igrao s punoglavcima i ribicama. Dražio je i tu mačke, koje su na nj kidisale. Čuo je kako ga svadbari zovu, najgrlatiji je bio čupavi Mrkoje sa zubima nalik na kukuruzna zrna, kako ga mole da dođe i primi zdravicu glavnog prijatelja, Ivankinog strica. Zvala ga je i majka, glas joj odmah poznade, i starac Ilija. Zvali su ga svi, činilo mu se, dok je mačkama bacao vodozemce, i dok je strepeo od noći koja ga je očekivala kao crno i tvrdo brdo preko kog je, bez dovoljno snage i volje, trebalo da pređe.

Kroz svetinu se probijala luda Mara. Svadbari su je zadržavali i napadali dok je prolazila pokraj belog maslačkog pera. Nije se branila, i oni su je nepoštedno hvatali i štipali. Ivanki se činilo da k njoj žuri, da ima nešto da joj kaže. Pa oka s nje nije skidala. Gomila je brzo zakloni, a ljudi je nekud povedoše, i Ivanku to ražalosti. Dođe joj da napusti dosadno mesto na kom je stražarila i premeštala se s noge na nogu, kao zavladičena da je, kao pred oltarom da je, i da rastera pijanu rulju koja se povelala za opipljivim tragom nerazumne i nezaštićene žene.

Ivanka je gledala kako se putem miče čudna slika: dva čoveka nose nešto belo i čisto među sobom - kao da su se na svadbu s poklonom namerili. Teturaju se i klecaju, prašinu silnu dižu, dok sunce peče u dasku na kojoj se ljulja lešina.

Ljudi, po svoj prilici, pevaju, pevaju ili se svađaju; ili, prosto-naprosto, govore glasno i o običnim stvarima po starom strvinarskom običaju. Izgleda da su bili zadovoljni što im do groblja nije ostajalo još mnogo, pa nisu ni pazili hoće li se ugruvati u krpe i čaršave zamotano telo.

Ni skitači nisu bili daleko od nje. Ležali su pod divljom kruškom i kroz trepavice gledali put neba i sunca. Bose noge dosezale su im do sredine puta. Izgleda da ništa ne progovaraju, pomisli ona. Kao da su nemi. Otkako su se onde zaustavili, po svoj prilici, nisu progovorili ni reči.

Misleći o skitačima, spazi Kajicu. Čučao je u ševaru i trsci. Bio joj je okrenut licem. Na suncu se sijalo njegovo malo i čvorugavo čelo.

Ne sekiraj se što se igra s mačkama i ribicama, reče ona sebi. Ne misli o tome. Neka se igra s čim hoće. Šta te se tiče. Važno je da si se udala, da ćeš biti sita, i da ti u novoj kući niko neće motkom brojati rebra. A njemu eno i ribica i punoglavaca. I svega mu eno... ne bilo primenjeno, baš mi se čini kao da je Muharemov brat. Obojica su ćutljivi, stidljivi i sipljivi. Slično i idu, i govore, i mrdaju obrvama.

Videla je i prosjake i jurodive što su izvirali sa svih strana, nicali iz šiblja i primicali se trpezi. Ljudi su im bacali kosti, i oni su se, mnogo njih, jagmili i tukli. Kljasti, gušavi i nakaradni, sve više su se primicali i njoj i trpezi. I nju je počinjalo da obuzima gađenje.

Majčice moja žalosna, pomisli, majčice moja tužna. Gde si danas da vidiš u kakvom sam ti narodu, u kakvom gadluku. Sve neki nakaradni ljudi. Nigde zdravog uveta. Kao da ih je sve još u utrobi grom spalio.

Opet joj se nametala oku slika dvojice mirnih, dostojanstvenih i čudnih putnika.

O njima

Jovan primeti kako Srećko i Ismet unese nosiljku u groblje. Nestadoše iza retkih šipuraka i spustiše teret. Jovan ih je video dopola. Glave su im bile primaknute. Zurili su jedan u drugog. Kuckali su se flašama - bleštala je na suncu rakija. Ne skidajući pogled s njih, Jovan je trljao čekinje svoje riđe brade.

Petar je gledao u nebo i ništa nije video. To što se gore nalazilo, to što se plavelo, to takozvano nebo gde su se nastanjivale duše posle smrti tela, bila je najobičnija pustoš, laka praznina bez ičeg vidljivog, bez ičeg stvarnog za šta bi ljudski pogled zapeo.

Jovan je gledao kako se Srećko i Ismet grle.

Petra, koji je osećao da leži na prašnjavoj zemlji, mučila je glad; taj sipljivi đavo nalazio se negde u utrobi, na sredini tela, i okretao se. Činilo mu se da je taj đavo velik koliko ceo njegov želudac, i da ima pipke koji iz svakog grama njegovog izmučenog tela ispijaju snagu, strpljenje i volju. Zahvatio je šakama prašinu i pesak sa zemlje, i dugo ih gnječio i mleo. Nikad ranije nije osećao toliku vatru u trbuhu, ni toliko pepela u grlu, ni nekoga čudnog i bezukusnog praha na usnama i pod jezikom.

Žmirkajući, Jovan je piljio u retki trn iza kog se nešto događalo.

Žagor i pesma svadbarska mešali su se sa zveckanjem sudova. Oko trpeze se lupalo, pevalo i galamilo. I jelo se preko svake mere, činilo se Petru. I onoj đavo u želucu postajao je sve nemirniji, i mrežio mu je skoro obnevidele oči. Strpi se malo, reče sebi, strpi se. Ostaće i za tebe neka kost. Neće sve pojesti.

»Pazi, ona dvojica pevaju«, reče Jovan i drmnu Petra za ruku. »I piju. Pogledaj.«

»Kako mogu piti na gladan stomak?« reče Petar ne pomerajući se.

»Odkud znaš da piju na gladan stomak?« upita detinjasto Jovan i važno se namršti.

Petar otvori oči: nebo je sad bilo nešto svetlije; kao da su se vatre s cele zemlje obrele gore pa u njegove oči sipaju vreli pepeo i jaru. I činilo mu se da graja oko dugačke trpeze, da sito dovikivanje i stenjanje, da lupanje sudova i grebanje kašika, da sav taj pregrejani

urnebes dolazi odozgo, iz prozračnog i zapaljenog neba, a ne iz belog i četvrtastog kućerka iskraj puta.

Petar ih je zamišljao ovako. Svi su gore, na nebu. Keze se jedni na druge oko trpeze pretrpane jestivom. Iz nevidljivih sudova toči crna čorba. Čeljad se otima o koščurine. Znojava, glavata mlada tobož ne može da jede, i svi je kljukaju kao ćurku. Raščepili su joj vilice. Trpaju joj u ždrelo vrele krompire, nedrobljeno meso i komade tvrdog ječmenog hleba. Zalivaju je još toplijom čorbom, slatkim i kiselim mlekom i medovinom: da bolje svari meso i testo, i da laka kao pero skoči u kolo prva. Trbuh joj neprirodno raste, ali se tome niko ne čudi. Raduju se čak. Obigravaju oko njega i kriju se. Kuckaju se, loču, lupkaju u nj da vide da li je čvrst - zveči mešina kao bačva. Trbuh sve više raste, i sunce počinje drukčije da šija. Trbuh opet krupnja, a svadbari su iz trenutka u trenutak sve sitniji, žgoljaviji i neprimetniji. Sve je žalosno na toj nebeskoj svadbi, sem mlade koja će ubrzo telesinom svojom da ispuni ceo nebeski prostor. Više se ne čuju ni pesma svadbarska, ni muzika, ni vika. Čeljad juri oko nje, tuče se oko kora, kostiju i smrdljive čorburine. Svi gledaju gore, ali niko ne može da joj vidi modru glavu na oblom trupcu vrata. Na kraju, po plavetnilu dugo idu razvlačeći trpezu. Trpeza se raspada, ali sudovi s čorbom i kostima ostaju gore. Onda svi idu svako na svoju stranu, a mlada ostaje sama na nebu. Tako je velika da ispunjava ceo Petrov vidik: noge joj modre viseći miruju; rukama se oslonila na vrhove planina; sedi na oblaku kao pčela na jabukovom cvetu. Ogloodana ovčja lobanja, nenačeta pečena kokoška žutih leđa i ugljenisanih nogu, razapeta jareća koža – jedino se to vidi iza nje, u pozadini...

Spazivši trpezu u daljini, Jovan se rastuži. Pridiže se malo i sve ih obuhvati pogledom. Neki su igrali, a neki nisu. Bacali su oko sebe kosti i hleb. Nije znao ko je sitiji a ko zadovoljniji. Čeznjivo je gledao u mladu.

»Kako sam gladan«, reče njuškajući po vazduhu. Jovanove reči vratiše Petra s neba: sad svadbari sidoše odozgo i zagrajaše. Ivanki splasnu trbuh, i sunce posta veće. Od stare nebeske slike osta samo bleđa mrlja - svadbari trče oko nje kao cirkuzani, dive joj se i krajevima njenih šarenih haljina brišu masna i znojava lica.

»Nikad nisam ovoliko bio gladan«, reče Jovan.

»Ni ja«, reče Petar, i tek kad ču svoj glas, uveri se da je na zemlji.

»Da li znaju koliko smo gladni?« upita Jovan.

»Ne budi lud«, reče Petar. »Gde si video da sit gladnom veruje. Oni ne samo da ne znaju da smo gladni, no misle da ne možemo ustati od sitosti.«

»Stoka seljačka«, reče Jovan.

Petar sklopi oči i opet utonu u dremež.

»Kako bi bilo da odem i zaištem malo hleba i kostiju?« šapnu Jovan.

»Ni govora«, odseče Petar.

»Ne bi to bilo loše«, zapevuši Jovan.

»Ali bi bilo ružno«, grunu Petar.

»Brzo bih se vratio«, zbrza Jovan. »I ti bi me onda blagosiljao.«

»Čuti tu«, reče Petar. »I čekaj.«

»Šta da čekam?« uzjoguni se Jovan.

»Pa njih«, reče bunovno Petar. »Možda će se setiti da bace pred nas neku kost. Šta ga znaš.«

»Ali zašto?« pobuni se Jovan. »Zašto bi to radili? Nemaju nikakvog razloga. Zar ne?«

»Dobro, imaju li kakvog razloga da to ne urade?« zapita Petar i malčice otvori oči, te vide očajnog Jovana nad sobom.

»Pa... nemaju«, reče Jovan. »Zaista nemaju. Ali... vrug bi ga znao...«

»E, kad nemaju, čekaj«, grunu iz basa Petar. »Možda će osetiti da se gadimo prošnje.«

»Bože, da li će nas se setiti«, zacvile Jovan i pogleda put svadbara. »Bože, ako ne mogu da se sete, prekini im za trenutak veselje i kaži im kako smo gladni i kako ne želimo da prosimo.«

»Verovatno će se setiti«, šapnu dremovno Petar. »Seljaci su to, od njih očekuj sve.«

»Bože, hoće li se setiti«, ponovi plačno Jovan i kao dete se ugrize za kažiprst. »Bože, prišapni im da nas ne zaborave. Reci im: Ljudi dobri i siti, prestanite već jednom sa ždranjem i pogledajte kako vaša dva brata gladuju; bacite pred njih ono što ne nameravate da pojedete, i oni će biti zadovoljni i, kao i uvek, krotki... tako reci,

bože. Ne tražimo mi mnogo, samo da prođu pored nas i da nam kao psima bace koju kost i koju koru hleba...»

U krupnom i suznom Jovanovom oku šarenela se sita svadba.

9

Otmica

Muharem uzdrhta. Obli ga hladan znoj. Dah poče da mu se krati. Da se još više ne povi, stegnuvši petla u naručju kao odojče, zakašljao bi se. A onda bi i suze pošle same. Ljudi bi to videli, i njega bi još jednom nadrastao stid.

Isposnički savijen, zgrčen gotovo, i prislonjen uz plot, gledao je Ivanku sa svadbarima i deverima. Ulagivali su joj se, pokazivali modre desni i crne zube, kitili je mirišljavim i onim drugim cvećem i skakutali oko nje uvereni da će je nasrne jati i oraspoločiti. Donosili su sirovu paprat, jovove grane i aptovinu, i zaklanjali je od sunca. Mahali su brezovim prutovima iznad nje, naročito oko glave, na koju su joj na tukli mnogo venaca od bele rade, carevog oka i rumene pšenice, i tako je branili od muva, koje su u jatima napadale i konje i svadbare.

Ali ona nije bila tužna, niti je imala zašto da bude. Nije bila čak ni ljuta, iako su joj smetali i dosađivali. Samo joj je dolazilo da izdere iz plota kolac, i da ih sve rastera. Jer su je podsećali, svi redom, na čudne ptice iz sna, na nosate prikaze bez krila, na priviđenja koja su neprijatna oku, i koja treba balježavom motkom razjuriti.

Pogledom je tražila Kajicu. Nije ga bilo. Opet ga potraži. Nije bio ni s dečacima. To je nimalo ne zabrinu. Htela je samo da ga vidi. Jer joj se učinilo da je zaboravila kako izgleda.

Polako je okretala teškim vencima iskićenu glavu. Prelazila je s lica na lice. Nije htela da zadržava pogled ni na svekrvi Anđeliji, ni na starcu Iliji, ni na Mrkoju, pa čak ni na Muharemu, koji joj se činio najzagonetniji.

Pognut kao grbavac, Muharem je pogledom lopova gledao Ivanku. I oči su mu postajale sve veće: nije mogao da im veruje.

Stoka koja je jurila putem dizala je prašinu, a on je kroz žućkaste oblačiće piljio u glomazne vence što su venuli na njenoj glavi.

Obuze ga tiha zavist. Grlio je pevcu i šaputao mu: Vidiš, nesrećo moja, kako nas prevari. Kako ćemo mi sad sami na svetu. Šta ćemo bez nje. Nju nam, crveni moj, odvedoše drugi. Ko će nam davati da jedemo. Ko će nam košulje prati, sinčiću moj. Vidiš, preoteše nam je. Krivi smo - što smo čekali toliko!

Skanjerali se i dočekali da nam je tako reći ispred nosa dignu. Eh, luda pameti našaj.

Nije imao snage da se ispravi. Činilo mu se da će se zakašljati čim podigne glavu. Ovako ju je gledao odozdo, pravo u kolena, trbuh i čelo. Čutao je i dalje, nepokretan, i usukanog, tankog vrata.

Držao je nos u petlovom perju i osećao da se nebo smračuje. Hteo je da joj kaže: Dobra moja Ivanka. Zlatna moja Ivanka. Jedina moja Ivanka. Što me prevari. Što me ne sačeka. Taman sam se bio spremio da te ištem. Jer mislim da će me i ove jeseni smrt preskočiti. Najzlatnija moja Ivanka. Nije lepo da te sanjam kad si tuđa. Dobra i jedina moja sestrice. Ne ljuti se što hoću nešto da ti kažem. Ne znaš gde si došla. Oni su dobri, ali će te mučiti. A ja bih te negovao kao svoje dete. Okreni se. Zašto me ne pogledaš? Dao bih ti sve što imam. Čak i pare koje bi mi neko dao za petla. Ne bih išao u Bijelo Polje kad bi me pogledala. Ne bih čašćavao komšije - možda bih i ovde, na tvojoj svadbi, mogao postati čovek. Samo to želim: dovoljno bi mi bilo da ti to shvatiš, i da im kažeš. Tebi će najpre poverovati. Pogledaj me -što gledaš samo Kajicu.

Gledala ga je. Vide kako se malo uspravi uz plot, i kako se onda zakašlja. Padala je po njemu prašina. Iza njegove glave cvetale su koprive i neke beskorisne i opore trave. Petao se u njegovom naručju crveneo kao najkrvaviji komad cigle. Gledala ga je i čudila se. Lice mu je bilo izbolovano i bledo, uokvireno mekom bradicom i lepo. Činilo joj se da mu usne razvlači smešak. I taj smešak nije bio zlurad i pakostan: jedva se i primećivao. Bila je to više senka no grč. Pogleda mu pažljivije u oči. U njima se nešto iskrilo. Izgleda da je to bila topla svetlost s neba. Tako nasmešeno, pljosnato i izduženo lice videla je na zidu Petrove crkve u Bijelom Polju: bio je to neki svetac, apostol, isposnik, ili neko slično čudo.

Šta li mu je, pomisli Ivanka. Šta li je našem čudnom komšiji Muharemu. Bože, nikad nisam videla da neko tako blesavo gleda. Bogami, baš kao onaj iz bjelopoljske crkve.

Muharem krenu uz plot. Nije se usuđivao da prođe putem, između svadbara. Vrebao je trenutak da prolaz bude slobodan pa da šmugne između njih neprimećen. Ali oni su igrali onuda kuda je želeo da prođe. Prolaz je bio zatvoren čak i stoci koja je u krdima pristizala.

On zaustavi pogled na Kajici: stajao je nedaleko od Ivanke i uplašeno blenuo u reku i modro jošje. Gosti su mu još nazdravljali. Glavni prijatelj je stalno ustajao, podizao bocu i izgovarao Kajičino ime.

Obraćali su mu se i drugi. Naročito je bio nesrećan i zgađen zubati Mrkoje: ustajući i opet sedajući, mašući rukama i mrdajući brkovima, čovek ga je grdio i blagonaklono psovao. U igru se uplitala i Anđelija. Mislila je da će tetošenjem odobrovoljiti odsutnog sina.

Ali je Kajica bio zamišljen. Pogledom ribe obuhvatao je uzljuljanu gomilu i ćutao.

Muharem ga je gledao sa zebnjom. Bilo mu ga je žao. Upoređivao ga je s mirnom Ivankom, zamišljao ga onako kiselog i slabašnog među njenim kolenima, i stalno ponavljao u sebi: pa ona će ga udaviti. Dovoljno je samo da se navali na njega - duša će mu na nos izaći. Jadni Kajice, šta ti je to trebalo.

Zamislis ih u postelji i obuze ga stid. Osmotri njegove bele, tanke i glatke ruke šiljatih laktova, njegove krhke noge neprirodno dugih stopala, njegova obešena ramena s izbačenim plečkama, i ražali se. Pa njega će boleti, pomisli stidno Muharem. Mnogo će ga boleti. Siromah.

Čim se zakrčeni put odjazi i stoka zamače, Muharem krenu.

10

Prašina

Siv i mrgodan, i gluv za sve što se oko trpeze i oko njega blebetalo, starac Ilija je gledao put kojim je javila stoka. Prašina je

dosezala do neba, činilo mu se, pa je i sunce drukčije sijalo. Prašina je i do njega dolazila, donosio je neki krilati đavo. Hvatala se njegovih trepavica i obrva, i njemu se činilo da će oslepeti pusti li je da ga tako zatrpava. Bila je koliko i svetlosti, i nagrizala je i razjedala živo i mrtvo tkivo na koje bi pala. Taložila se po jelu, i ono je, izgledalo je starcu, gubilo ukus i miris. Bilo je koliko i vazduha, i on ju je udisao plašeći se da će se ugušiti.

Vazduh, izgleda, nije ni postojao - to je prašina lebdela nad zemljom. Najviše ju je osećao u ušima, gde je stvarala jedva čujan šum; u nozdrvama, gde se stvrdnjavala u čepove; u ustima - tu, na jeziku, oko zuba od zemlje, na npercima i oko resice, pretvarala se u blato koje se nije moglo ispljunuti.

Iako mu je okovratnik košulje bio dobro pripijen uz vrat, nalazila je mesta da prođe, i da onda klizi niz njegovo vrelo i znojavo telo. Koža se njegova tom prašinom oblagala, i on je počinjao da se boji svraba i rana koje su se mogle brzo pojaviti.

I čelu svadbu zatrpaće prašina ne dune li neki jači vetar. Pa neće biti više ni rakije, ni jestiva, ni pesme, ni žalosti, ni trave, niti ikakvog drugog bilja. Prašina će da raste, da zasušuje izvore i reke, i da se približava nebu. Nastaće pravi i najveći mrak za koji je ikad čuo. Bio je siguran da će mu, dok bude umirao, iz nevidljivog levka u usnu školjku, u sam mozak, kapati prašina.

Iz žutih oblaka, koje ni vetar nije mogao da razbije, izranjale su glavurde ljudi čiji su ga dodiri, otkako je malopre seo u čelo sofre, ozlovoljavali. Video je i žene nekakve, i neumorne prolaznike, i potparene ovce koje su svoje slinave glave saginjale do same zemlje. I dok je promatrao rulju oko sebe, i rulju na putu, osećao je da postaje sve umorniji i mračniji. Želeo je da za večita vremena pobegne od gomile koju je sam sakupio i doveo pred kuću svog pokojnog brata; od prijatelja koji su, iskapljujući čaše i flaše, s poštovanjem, pa čak i s divljenjem, pominjali njegovo obično i već bezvredno ime; od neutešne Anđelije koju je malopre podlo slagao i prevario; od mrzovoljnog Kajice koji mu je danas, kao niko i nikad dosad, osramotio i ocrnio obraz.

Nije ga tešilo ni to što je znao da će se tužno veselje, za koje je sam kriv bio, jednom, i to dosta brzo, svršiti. Bio je svestan šta je učinio, optuživao je sebe zbog toga, ali se iz nesreće koju je sam zakuvao i sebi i drugima nije imalo kud. Pa je sedeo, nepomičan i

drven, razvlačeći obraze i usne u smešak kad se to moralo, i gledao preplašenog mladoženju koji nije smeo da pride ni trpezi, ni nevesti, a ni njemu, svom stricu. Zvao ga je, okom mu je davao znak da pride. Kajica je, neodlučan i uplašen predstavom u kojoj je bez svoje volje bio onaj o kom se, i glasno i kradom, najviše govori, šarao očima oko sebe, i starčeva žalost postajala je veća i strasnija.

Iz trenutka u trenutak bivalo mu je sve jasnije da od nastavljanja njihove, nekad jake i celoj Crnoj Gori poznate, loze nema ništa; da će sve da se svrši njime i Anđelijom; i da će prah i zelena mahovina pokriti sve ono što danas svet zna o njima; i da će tuđi psi, neradnici, lopuže i varalice, odvratni susedi i još odvratniji daljni rođaci razvući sve ono što je godinama skupljano i čuvano za poslednjeg koji dođe na svet.

Znao je da će brzo doći do jagme i opšte otimačine. Srcem i instinktom starog i napuštenog vuka osećao je da mu je smrt blizu, da mu visi nad glavom, da ga čeka i vreba iz prikrajka. Isto osećanje govorilo mu je da će i Kajicu brzo uzeti zemlja. Za sinom će požuriti gurava Anđelija. Pepeo s njihovih pustih zgarišta razvejaće vetrovi. Zemlja njihova biće tužna; gaziće je oni koji je nisu zaslužili, pa će se izroditi i iz žalosti za svojim pravim sinovima zarasli u koprive, paprat, divlje kupine i drugi korov. Kuće njihove biće još žalosnije - neće u njima savijati gnezda orlovi i golubovi, no će se leći i rasti deca onih koji mu sad nazdravljaju, i koji, svesni da lažu i njega i sebe, govore o budućoj sreći mladih supružnika.

Crn i slep za one koji su ga gledali s divljenjem, za one koji su mu se ulagivački smešili, otkrivajući pseći bele i zdrave zubine, crn i šlep za sve redom oko trpeze, starac Ilija je slušao divlje povike goniča stoke koji su se katkad pomaljali iz prašine. Stoka je jurila, i goniči su, mašući oko sebe dugačkim motkama, vikali i kričali, opominjali i psovali. Belji i od vodeničara, bosi i dronjavi, više ni nalik na ljude, oni su, poput insekata koje još nije ugledalo ljudsko oko, plivali u metežu i gustom vihoru. Nadvikivali su se, želeći da nadgluše blejanje ovaca, riku volova i mukanje krava, i nareckano i strasno rzanje konja. Padali su i opet se dizali, šibali stoku koja je na njih nasrtala, zviždali i kašljali, i gušili se u prašinu.

Saterana u tesnac puta, i mnogobrojna, stoka je nadirala sa svih strana, rušila crvotočne plotove i plavila uređene vrtiće i livatke. Nemoćni da je vrata u plitko i usko korito puta, znajući koliku će

štetu morati da plate, očajni i izgubljeni, goniči su arlaukali i zapomagali. Još nemoćniji da je stignu i da drže korak s njom, stenjali su i klekali vukući za sobom krive i izlomljene motke.

Kotrljali su se nizbrdicama i crneli se nad vitkim volovskim rogovima. Po ceo trenutak dubili bi na glavi, pa bi se opet našli prikovani za zemlju, raširenih ruku i rastavljenih nogu. S bolovima u kičmi i izgladnelom telu, savijali bi se u klupko, kako bi primili što manje udaraca. Bez misli, i s jednom jedinom željom da ostanu živi i da predaju stoku tamo kud je upućena, bez snage i u krajnjem očajanju, hvatali su se konjima za repove. Konji su jurili, kroz grive im je duvao vetar. I goniči su, već tupi na bol, znojavi i krvavi, pljuvali u konjska kopita, od čijih im se udaraca mutila i mračila svest.

Starac spazi kako iz prašine, sav beo i zguren, izroni Muharem. Išao je na vrhovima prstiju, brzo ali pažljivo, kao da je nosio nešto što se mora sačuvati. Osvrtao se oko sebe želeći da prođe pored svadbara neprimećen. Nije mu mnogo ni trebalo pa da im pobegne iz očiju i opet uroni u guste oblake prašine. I prošao bi mirno da ne bi starca.

Osetivši kako mu je krv prostrujala venama, a zatim pojurila u glavu brzinom misli, starac se uznemiri. Učini mu se da nikad više neće moći da se digne. S gorčinom u ustima, mrzovoljan i trom, on se polako uspravi. Teskoba se pope do dušnika. S jezika se izgubi reč izvinjenja koju je hteo da uputi glavnom prijatelju i ostalim gostima.

Svi videše kako, oslanjajući se na one što su stajali, odstupi od trpeze. Na izgled snažan i robustan, surov i nepravedan, starac pođe stranom. Dugo se tako zanosio kriveći velike i modre usne. I pao bi, krećući se tako iskošen, da nije bilo ljudi koji su se povodili za njim.

»Šta ti je, stari?« upita Mrkoje.

Sva sreća što ga starac ne primeti - pljunuo bi mu u brkove. Teturao se stranom, sad već i bez pomoći, i osećao da danas treba nešto da učini: lepo ili ružno, svejedno. I pre no što shvati šta bi to moglo biti, začu glas glavnog prijatelja:

»Zdrav si, Ilija!«

S rukama na leđima, pognut malo, starac se iskosi i okrenu glavu prema glasu koji mu je još nazdravljao. Iskezi zube, škripnu njima. Htede da ga opsuje, da mu u lice saspe reči koje nije kazao nikad nikome, ali ne mogade ni usta da otvori. Ućuti već jednom,

reče u sebi, i ne nazdravljaj mi više. Jer mi danas nije do veselja. Jer bih više voleo da mi se na kući vije crn barjak no što se ovako veselim. Laž je ovo velika. I ti si ta laž, i ja, i svi smo laž. Pa kad znaš da je tako, što mlatiš vilicama i tupiš taj tvoj dugi i zeleni jezik. Ti opet nazdravljaš. Ti si, po svoj prilici, veseo. Možda imaš i zašto. Ja nemam. Ali zaveži, pseto škrbavo. Jedi i pij kad te zapalo, i ne izgovaraj moje ime. Ne sramoti me. Ućuti, kad ti kažem. Ne prestaneš li da melješ, doći ću i oterati te odatle. Glavu mi probi tom svojom pijanom jezičinom. Skote glavati. Stoko zdrava i sita. Rđo i nikogoviću. Tikvo bez korena i gade koji pošto-poto želiš da se uplekaš među ljude. Ne nazdravljaj mi više ako ne želiš sam sebe da uništim. Čuješ li me, razumeš li me?

»Zdrav si, Ilija, glavni moj prijatelju! Zdrav si i zdravicu moju primi!«

Osećao je da će mu se na zenice navući očni kapci, i da nikad više neće moći da ih podigne; da neće biti u stanju da izbliza zamotri nejakog Muharema s petlom u naručju; i da će zaboraviti put kojim pre noći želi da odmili do svog velikog i opustelog doma. Muharema je hteo da gleda.

I gledao ga je. I čudna neka ljubav, povezana s bolom u potiljku, i s hladnoćom oko srca, počeo da ga obuzima. Bilo je u toj ljubavi i tuge i užasa. Raskravi ga iznenadna toplina, i on oseti kako mu se oči opet nališe suzama.

Vuklo ga je nešto prema nesrećniku što se jedva primećivao nasred puta. Tiha zvonjava brujala mu je u ušima, to se talasići reke igraju s peskom ostavljajući na obali čistu penu, i on više nije čuo svoje neravnomerno disanje. U trepavice mu se uplitala prašina, ali on prvi put danas nije obraćao veću pažnju na nju: hteo je kao nikad dotad otvorenim očima da gleda svog grudobolnog napoličara, dobro da ga osmotri i zapamti.

Išao je prema Muharemu, proždirao ga velikim očima, šireći ruke i posrćući. Više nije znao šta radi ni kud to ide. Kroz suze je video samo izbolovano lice i nekakvog petla kog su u naručju držale nečije krhke ruke.

Zanet, omađijan tako, izbečen i bled, sve više se primicao čoveku koji ga nije čekao. U talasima ga je zapljuskivala toplina, smenjivala se s tugom i s hladnoćom: s vremena na vreme izbijala je

odnekud ljubav. Neka čudna ljubav koja se graničila sa željom za mučenjem, sa željom za zločinom.

Kud ovo idem, zapita se ploveći krvavom sumaglicom prevrelog dana, kud ovo idem. Kud li me ovo noge nose, i šta će biti sa mnom nastavim li ovako da se krećem. Koga sam to video na putu i koga sam to hteo da zagrlim i podignem do samog neba. Ne znam, ništa ne znam. Znam samo da mi je mutno i toplo u glavi, da su mi oči pune suza i prašine, da mi odelo više nije tesno, i da mi je meko i lepo pod nogama. Znam i to da me na putu niko ne čeka, i da ću morati dugo da idem ako želim da stignem onog za kim sam pošao.

Nije mogao primetiti da je za njim išlo pola svadbe. Čitali su čak i najpijaniji. Tako se prate i uhode samo zanesenjaci, ludi ljudi i mesečari. Jedni nisu smeli da mu priđu jer su mu poznavali šaku. Drugi su hteli da vide kud se to namerio, i šta će učiniti kad stigne onog koji mu je uzmicao. Mileli su za njim, puzali, bauljali četvoronoške, šaputali. Bili su tu i glavni prijatelj, i zubati Mrkoje, i Anđelija s preplašenim Kajicom. Pratili su ga i prosjaci što su sve dotad merkali trpezu; i divljačni čobani; i prolaznici kojima se nije nastavljao put. Strepela je za njega najviše luda Mara, na koju niko nije obraćao pažnju. Jedino je Ivanka bila mirna: po svoj prilici, nije gledala ni u oblačak ni u sunce, već u nebesku pustoš iz koje su se na zemlju i po njenoj svadbi prosipale vrela svetlost i bezbojna jara.

Raskoračen, širok i vruć, starac se nađe licem u lice s Muharemom. Nepomičan i krvavih očiju, shvati gde je. I uplaši se toga. Ugleda svetinu iza sebe i obuže ga panika. Posumnjaće, pomisli, posumnjaće. Zato moram sve brzo sakriti. Neka se sa mnom sve dogodi, samo *ono* da ne saznaju. Mrzim ih. Ne zaslužuju da ih uplićem u nešto tako lepo i žalosno.

Želeo je da ga do smrti, koju je predosećao, tako gleda. Zatim da ga grli i da ga ljubi. Da ga privije uza se i da ga, na očigled svih, miluje. I ko zna koliko bi ga tako gledao da Muharem ne krenu. Starac oseti da ostaje sam i obuže ga strah. Kad se Muharem udalji nekoliko koraka, starac se zaljulja i grunu tako glasno da se svetina koja je iza njega žagorila odjednom utiša:

»Stoj, bre!«

Muharem se zaustavi. Starac se navali na plot i reče:

»Kuda?«

»U Bijelo Polje, na pazar«, reče tiho Muharem.

»A šta ćeš tamo?«

»Pevca da prodam«, reče Muharem. »I da kupim gasa i soli.«

»Tako li se imanje radi, je li? Žito se prosu, a ti skitaš? Tako, a?«

Ali starčev glas i pored jačine nije bio ni ubedljiv ni strog. Pokušavao je svom licu da prida izraz svireposti, ali je bio svestan da mu to teško polazi za rukom: slaba je to maska bila, i mogao ju je, bojao se, ko god je hteo prozreli. Tim pre što mu se s trepavica nisu nikako otkidale dve krupne suze.

Oko njih dvojice sjati se svetina; dođoše čak i oni što su do malopre igrali. Žene uvelih i spečenih lica, nešto podmladene veseljem i rakijom; konjoglavaste devojčure zabrađene belim maramama i s muškim crnim kišobranima iznad lobanja; čupavi i beli starci što su se samo uz pomoć štapova i plotova držali na nogama; lojem, čorbom i testom umazana, zapuštena i divlja deca.

Muharemu se činilo da se ceo svet oko njih skupio. Izgledalo mu je da se i nebo na njegova ramena svaljuje i da i zemlja postaje sve tvrđa i vrelija pod njim.

Starac je lakše disao: mogao je slobodno da ga gleda, da sluša njegov glas, koji je od jutros počeo da zaboravlja. I bio je tu, pred njim, prisutan, iako jadan i žalostan. Nije obraćao pažnju na svetinu koja je očekivala da se nešto desi. Tople reči nisu smele preko njegovog jezika.

Hoće da me ponizi, pomisli Muharem i zažele da propadne u zemlju. Hoće da me pred njima osramoti. Što mu to treba da mi je znati. Ako mu je do toga, što me ne vodi u šumu, tamo gde to niko neće videti. Tamo nek radi sa mnom šta god mu padne na pamet.

Seljak neki, jedan od prolaznika kojima se nije nastavljao put, upita svog saputnika:

»Šta mu je kad ga onoliko mustra?«

Čovek slegnu ramenima.

»Da mu nije neki rod?«

»Napoličar mu je, kažu«, reče čovek.

»A, tako«, reče seljak. »Tako. Sad razumem.«

Pogrešio si, reče Muharem sebi, grdno si pogrešio. Nisi smeo ovuda da prolaziš. Danas je Ivankina svadba, i trebalo je da je zaobideš. Hoće da te ponize što si ovuda naišao. I ko zna zašto sve

još. Možda su i saznali da je stalno sanjaš. Biće da si se negde izlanuo – dok spavaš, svašta zboriš.

Starcu se učini da Muharem nikad nije bio lepši i smerniji. Proučavao je svaki delić njegovog nežnog tela, i tuga ga je prožimala. Najradije bi ga zaštitio od sunca i prašine koju mu je pravo u lice nagonio vetar.

Poboja se da će njegovu grešnu misao otkriti radoznala gomila iza njegovih leđa. Treba da zavašaš trag, zverko stara, reče sebi. Iznenadi ih. Uradi nešto što ne očekuju. Psuj Muharema, grdi ga. Na to imaš pravo jer ti je napoličar, a to je više no da je sluga. Nikome nećeš odgovarati i ako ga udariš. Lupi ga, zvizni ga. I ne drhti. Udari ga koliko da sakriješ da ga voliš i da ti ga je mnogo žao. Sravni ga sa zemljom, pa nek misle kako si onaj stari, onaj nekadašnji naduveni, natmureni i moćni gazda.

I hteo je to da učini. Pokušavao je da pokrene ruku: bila je neposlušna. I noga kojom je hteo da ga šutne bila je nepokorna. I sav je on bio nepomičan, i drhtao je od rđave misli s kojom se borio. Najgrublje reči kojih se mogao setiti izgovori:

»Kako smeš, more, da držiš pevca?«

Ljudi se zgledaše. Očekivali su nešto gore.

»Pusti ga, stari!« kriknu luda Mara iz gomile.

Muharem podiže glavu i pogleda ga molećivo.

»Govori!« reče starac. »Govori kad te lepo pitam!«

»Ali ja imam i kokošku«, reče detinjasto Muharem. »Ne držim samo pevca.«

Svadbari stadoše da se kikoću. Starac nije znao ko je predmet poruge: on ili Muharem. Bojao se da će na Muharemov račun čuti nešto ružno. Njemu su mogli reći šta su hteli - odavno se ni na kog ne ljuti.

»Pitam te lepo, Muhareme: pevca kako smeš da držiš?«

»Pa... zašto da ne smem«, zamuca Muharem i podiže guste i niske obrve do nasred čela. »I drugi drže.«

»Da, ali kako ti smeš da ga držiš?« uzviknu starac i prodrma plot.

»Eto, smem«, procedi kroz zube Muharem i obori glavu.

»I to ti je odgovor, je li?« reče bahato starac.

»Stari, nikad mi nisi rekao da ne smem da držim petla«, reče Muharem. »Poslušao bih te da si mi ikad naredio. To i sam dobro znaš.«

»Pusti ga, stari!« povika opet luda Mara.

»Nema puštanja!« grmnu Mrkoje. »Nema!«

Muharem je čuo kako se kikoću, kako viču i nešto mu dovikuju. Izgovarali su njegovo ime, i to, izgleda, svi, čak i žene koje su pristizale. Nije smeo da podigne glavu i vidi starca, koji je dahtao. Bojao se da će mu neko pljunuti u lice pomakne li se samo. Zato se sve više uvlačio u svoju čauru, priljubljujući obraz uz petlov hrbat.

Znao je, osećao je da će se danas s njim zbiti nešto važnoj. Više se bojao sramote no batina. Sve neka rade sa mnom, samo neka mi gaće ne skidaju, prošaputa u sebi i počeo da podrhtava. Samo to da mi ne urade, pomisli sa strahom opet i seti se svog najvećeg poniženja...

Bilo je to poodavno. Imao je petnaest ili šesnaest godina. Kao i danas, goreo je mesec avgust. Živeo je u kolibi u kojoj i sada tavori. Te godine postao je Ilijin napoličar. Svet se tome čudio: zar onako mali i nežan dečko da bude napoličar. Tmurni starac nije mnogo davao na priče. I jednog dana dogodilo se čudo.

Premoren i znojav, Muharem je otišao u jošje da se rashladi i da žetelicama i veziocima snoplja donese vode. Svalio se kraj izvora i pogledao u zapaljeno nebo. Probudio ga je starac Ilija, koji tada nije bio tako sed i podbuo. I stao je da ga gleda pogledom naročitim. Nikad dotad nije video da neko nekog tako promatra i odmerava. Starac dugo nije progovarao ni reči. Samo mu je prišao i zagrlio ga maljavim i jakim rukama. Muharem se i začudio i prepao. Ali nije ni pisnuo. Čekao je da starac progovori bilo šta. I starac je počeo glasom nežnim, blagim, uspavljujućim. Pitao ga je da li je gladan i bi li hteo para.

»Ne«, rekao je Muharem.

»Hoćeš li odelo i opanke da ti kupim?«

Muharem je odbio sve ponude.

Tada su se starcu zavodnile oči. Dečko se čudio suzama kojima nije znao pravi razlog. I hteo je da pobegne. Starac mu je rekao:

»Ako si umoran, ne moraš više ni raditi.«

Muharem je i to odbio. Znojav od muke i straha, rekao je starcu da to ne bi bilo lepo.

Starcu je drhtala brada, sećao se. I sav je drhtao. Onda mu se obratio glasom kakvim se obraćaju dedovi unucima ili očevi sinovima:

»Muharemice, misliš li na žene?«

»Ne još«, prošaputao je Muharem i pocrveneo.

»Zar još nisi počeo?« zapitao je starac.

»Ne još«, odgovorio je i pozeleo da umre.

»A ako bi te neka uhvatila za onu stvarčicu, šta bi joj uradio?« upitao je starac.

Muharem je oćutao.

»Zar je ne bi povalio?« prošaputao je starac.

Opet nije odgovorio. To je starca najviše uzбудilo i začudilo, zaključivao je docnije Muharem: da sam mu odmah odgovorio ovo što sad mislim, pustio bi me.

Starac mu je šaputao kraj uva:

»Muharemice moj, kako stojiš s onom nesrećom? Znaš na šta mislim... lepo odgovori starcu Iliji... razumeo si šta sam te pitao...«

Dečko ga je lepo razumeo, ali nije mogao ni da zine.

Starac je ponovio nekoliko puta, prvo tiho, a onda grozničavo i glasno. I dečko se uplašio da će ga stari zadaviti - toliko se bio razjario.

Kad se starac uverio da je dečko zanemio, počeo je da plače. Pa je stao da ga svlači i da mu, kad je pokušao da se brani, zadaje kratke i odsečne čuške, od kojih mu je dugo zujalo u ušima. A kad je starac, svukavši ga potpuno, video da je dole sve u redu, da je kao i kod ostalih dečaka njegovih godina, počeo je još više da plače. I te suze kao da su bile radosnice, učinilo se Muharemu. Starac se dugo tresao u travi, kraj izvora, ponavljajući:

»Kako sam srećan, Muharemice moj, kako sam srećan...«

Izgubljen i gotovo bez svesti, dečko je nauznak ležao u travi i držao ruke među nogama. Video je nad sobom vrelo i čisto nebo i mislio da spava i sanja dugi avgustovski dan. Iz bunila su ga vratili starčevi jecaji:

»Pa što mi to odmah nisi kazao, skote mali! Što si to krio od mene, gade!«

Dečko je zgrabio odelce i potrčao. Za njim se nadao starac: hteo je da ga uhvati i izudara – toliko je bio srećan i besan. Na izlasku iz šume ga je stigao i oteo mu košulju i pantalonice - na sebi ništa više nije imao.

Kad je starac prestao da trči za njim, ugledali su ga vezioci snoplja i čobani. Dugim prutovima terali su ga od šume prema njivi. Fijukale su brezove grane, pucala je nečija koža.

Da bi prikrio suze i žalost koja ga je ljuljala iz temelja, starac je, pritiskujući na grudi njegovo iscepano i sto puta krpljeno odelo, vikao:

»Uхватите леншину! Ухватите вучибатину и нерадника! Излежава се и спава по шуми, док се моје жито просипа! Овамо ми тог ле zilebovića!«

Naterali su ga preko njive. Gonili su ga strnjištem sve do žetelica. Onda su ga, uz urnebesan smeh, terali oko snoplja. Zaokupljen sa svih strana, morao je da protrči kroz gomilu žena i devojaka. Gađale su ga prezrelim i trulim šljivama mednicama. Vrištale su i mahale srpovima koji su bleštali na ivandanskom suncu. Neke su krile oči šakama i rukoveđem, a neke nisu ničim. Neke su gledale kroz prste, dok su drugima oči htele da iskoče od čuda: po svoj prilici, imale su šta i da vide.

Mršav, s rebrima koja su se nazirala ispod dugo neprane kože, trčao je između nadničarki. Noge su mu se podsecale, i on je želeo da se ubije, da srpom iskaiša svoje slabe udove, da prospe sebi creva i da tako zaboravi svoju veliku sramotu.

Na susednoj njivi dočekale su ga druge žetelice. Gađale su ga zemljom i kamenjem. Pljuvale su ga, sećao se, mnogo su ga pljuvale. Najteže mu je padalo to što ih je sve poznavao i što je među njima bila i Ivanka koju je već bio počeo da susreće u snovima. Snage više nije imao, tako da su ga mogle stići i uhvatiti; još lakše im je bilo da ga onako unakaženog rastrgnu ili kamenuju. Ali one to, na njegovu žalost, nisu učinile.

Kao sumanut, preko njive je trčao starac Ilija i gušeći se kričao:

»Braćo, uhvatite ga! Ne dajte mu da pobegne! Ostaću bez napoličara! Zaustavite ga! Ovaмо mi ga dajte da mu pre no što umakne prebrojim rebra! Da preslišam lopova koji me godinama muči i potkrada!«

Videvši da će dečko zaista umaći onima koji su trčali za njim, starac je gotovo u hropcu zapomagao:

»Braćo moja, uhvatite mi ga! Ne dajte mu da se dohvati šume!

U njega su mi ključevi! Ključevi, kad vam kažem! Zbog ključeva mi treba...«

Izgreban, zemljav, popljuvan kao strvina da je, ujurio je u šumu i pručio se po zemlji. Ni plakati nije mogao – toliko ga je bilo stid. Samo je, oči krijući šakama, drhtao iza lješničkih kleka sve do noći. Po mesečini se obukao i nestao.

Kud su ga sve nosile nemirne noge - ne zna ni sad. Ali je siguran da do svoje smrti oči njegove neće videti onoliko zla i jada koliko su za tih pet godina skitnje i tumananja videle.

Vratio se u selo potišteniji, dronjaviji i grudobolniji. Dođe odnekud usred dana, po vrućini, s crvenim petlom u naručju. Široko razvuče modre i debele usne, pokaza načete zube, i ništa ne reče. Tako se pozdravi sa seljacima koji su bili počeli i da ga zaboravljaju.

Otada, znaju to njegovi susedi i poznanici, a ponajbolje starac Ilija, koji ga opet pusti u kolibu na kraju imanja, stalno drži tu živinu. Ma kud da krene, nosi petla; pogne se i nešto mu šapuće. Niko ne razume te reči, niko ne shvata te razgovore. Čovek mili putem i zuji, a petao prevrće očima kao sojka. Čoveku toplo oko srca; petlu još toplije u naručju.

Ljudi ne znaju šta su oni jedan drugome, pa nagađaju i svašta pričaju. Pomažu orlovima i lisicama, i raduju se kad koka ostane sama. Muharem posle svake štete boluje po čitava tri dana. Nesanica i tugovanje prestanu tek kad odnekud dobavi novog crvenka.

Tako već godinama traje njegovo pregonjenje s ljudima, orlovima i lisicama.

»Pusti ga, stari!« povika luda Mara. »Ne muči ga više! Nevin je i čestit naš Muharem, ludi stari! Pa ga ne muči više, tako ti boga!«

Starac je mrko gledao preplašenog Muharema, slušao krkljanje lude Mare, koja je već bila pod gomilom, i šaputao u sebi: Znam da je nevin i bezgrešan moj Muharem, ženo. Sve znam i razumem te, i pustio bih ga da smem. Da se ništa ne bi posumnjalo, moram ga mučiti. A ti što toliko brineš za siromaha Muharema, beži iz ove rulje ako ti to već nije kasno. Idi na svoj breg, luda i dobra Maro, beri cveće i duvaj u maslačke.

Gomila zažagori.

»Digni glavu!« reče starac.

Muharem ga slepo poslušao.

»Je li, Muhareme«, zabrunda starac, »je li taj tvoj petao Vlah ili Turčin?«

»Ne znam«, reče tiho Muharem. »Kod mene se ispilio... doduše, od tuđih je jaja... pozajmio sam ih od...«

Gomila se zacereka.

»Turčin je, vidim ja!« grunu čovek. »Vidi se po svemu!«

Pošto se gomila još smejala, starac resi da je umiri. Četvrtast i glavat, raskoračen nasred puta, on istrže iz debelog pojasa od svile veliki starinski revolver. I nanišani, izmaknuvši se malo. Ruka mu se zatrese. I sav je on, činilo se umirenim svadbarima, drhtao.

»Šta ćeš to, stari?« kriknu Anđelija držeći Kajicu uza se.

»Hoću da ga ubijem!« zagrmje starac.

»Koga to, pobogu?« zgranu se žena. »Koga to?«

»Onog Turčina«, reče starac i odgurnu Anđeliju, koja pade u jendek pokraj puta.

»Zar našeg Muharema da ubiješ?« počeo plačući žena, koja nije mogla da ustane.

»Čuti tu, babetino!« zalaja zubati Mrkoje i još grublje je odgurnu. »I ne mešaj se u tuđe poslove! On ako ga ubije, on će i da odgovara! Šta se to tebe tiče!«

Niko drugi nije progovarao. Poražen tim ćutanjem i punim odobravanjem, starac procedi lenjo:

»Neću ja Muharemu ništa. Dobar je on, izgleda. Vidite kako ćuti i sluša me. I kako očekuje zрно. Petla njegovog hoću da ubijem. Samo petla, braćo...«

»A zašto samo petla?« viknu neko iskraj Kajice i Mrkoja, koji je bio ozlovoljen poslednjim starčevim rečima.

Muharem pretrnu i privi petla uza se. Dode mu da padne na kolena i obrgli starčeve noge. Ali ne zaplaka.

»Pokaži petla!« reče starac i mrdnu brkovima. »Deder! Što si ga zagrio kao sin da ti je! Brže!«

Muharem je drhtao i gledao ga molećivo.

»Pokaži ga ili ću u tebe pucati!« reče umorno starac.

Sa zemlje se podiže Anđelija i, klečeći, zavapi:

»Pazi šta radiš, stari! Pazi, kumim te bogom...«

Ne piše nam se dobro, petliću moj, prošaputa Muharem i oseti da će ga, ne zguri li se malo, zadržati kašalj. Odmače ruke s petlom i okrenu glavu.

»Ne mrdaj!« reče starac bunovno. »Tako.«

Muharem se umiri i oseti da će umreti čim petao bude pao u prašinu. Čekao je pucanj i u mislima video Ivanku pod naslonom: gledala ga je, i bio joj je gadan dok je očekivao da odjekne pucanj i olovo otkine mladu i lepu petlovu glavu.

Svetina se stiša. Odjeknu pucanj.

Muharem se okrenu i zinu od sreće – starac je promašio. Čitav trenutak gledao je uplašenog petla oko koga je letelo perje.

Zaori se smeh. Kikotao se i Mrkoje, i glavni prijatelj. Svi su, sem Ivanke i Anđelije, razvlačili svoja ružna i crvena usta. Čak se i kiseli Kajica cerio.

Stoko, reče starac u sebi, sita stoko.

Kako si dobar što si promašio, stari, reče u sebi Muharem. Kako si zlatan. Hajde, još pucaj. Volim da slušam pucnjavu. Milo mi je da se igram s nesrećom. Hajde, pucaj pa promaši. Ponovi to nekoliko puta. Čini to sve dok ti se ne ogadi taj ružni revolver na kolo. Pucaj, samo pazi da mene ne pogodiš. Onda ćemo te nas dvojica više voleti.

Ispod oka je gledao starca. Nije znao hoće li još da puca. Više se plašio njegovog mračnog pogleda no revolvera koji mu je visio u ruci. Bojao se da petla vrati u zagrljaj. Ruke su ga bolele. Kad petla privuče na grudi, starac kroči prema njemu.

Svadbari su još nešto očekivali.

»Je li ti, Muhareme«, počeo čovek kao iz bačve, »je li, ti? Jesi li komunista, a?«

»Nisam ja ništa«, prošaputa Muharem i ispruži vrat.

Glavni prijatelj se kreštavo zacereka. Starac ga gadno opsova u sebi.

»A taj tvoj, taj tvoj petao, je li... komunista...«

Muharem pogleda po gomili, koja je očekivala njegov odgovor, uplaši se natuštenog starca, odmeri petla kao da ga prvi put vidi, i reče snebivljivo:

»Pa... crven je... eto, vidiš i sam, stari...«

Gomila se zaljuljala od smeha. Pljeskali su Muharemu, a zviždali starcu. Onda se nije znalo ko se kome smeje, a ko kome divi.

Pili su i tu, okupljeni oko njih dvojice, nazdravljali i kreveljili se. Kuckali su se bocama, sudarali se lobanjama, grlili se i ljubili. Žene su bile na ljudima, a ljudi u prašini. Mrkoje je lupao u staru kantu, ali svetina nije mogla da se umiri.

Smeju nam se, Muharemice, reče starac u sebi. Vidiš, ismejavaju nas. Žele da te ubijem. A ja to ne mogu. Ne mogu, pa makar sve saznali, makar pukla bruka. Oprosti mi, ne mogu da te ubijem. Samo ću da te mučim. Možda će i to biti dosta.

Muharem ga je gledao kao krivac. Želeo je da mu poljubi široka i prašnjava stopala.

Uz opštu viku i odobravanje, starac pođe prema Muharemu. Zgrabi ga za prsa, za kaputić, koji poče da se čepa i raspada. Čitav trenutak gledao je pljosnatu, svetačku Muharemovu glavu, koja je sve više padala prema njegovoj maljavnoj i čvrstoj ruci. Gledao mu je u pravu kosu, jutros očešljanu: rasla je i u crnim pramenovima spuštala se sve do obrva.

»Je li, ti« zareza čovek tako glasno da ga gotovo svi čuše, »je li, ti! Je l' i ti izgrađuješ socijalizam...«

Glavni prijatelj načulji uši. Ljudi se zgledaše, a žene prestaše da gaču.

Muharem zadrhta. Oseti da će se zakašljati, da će pasti, pa još obori glavu.

Čovek mu je gledao u ravno teme, puno slame i trunja.

»Govori!« reče starac. »Govori! Nisi nem, kako mi se čini!«

»Ja ne izgrađujem ništa«, reče Muharem. »Ni tvoje imanje ne radim kako treba, stari. Znaš i sam... pa što me pitaš... sve znaš, stari...«

»Bravo, sokole!« zablebeta glavni prijatelj. »Bravo, govorniče!«

»Šta ćeš sad, Ilija!« povika Mrkoje besno i otkri duge i retke zube. »Priteri te taj... uza zid te priteri, taj tvoj...«

»Da, da!« nastavi glavni prijatelj. »Taj vaš Muharem jezičinu ima, a ne jezik! Vidra je to, bogami!«

Kako si mudar i pametan, reče starac u sebi. Pa kako fino umeš da se snađeš. Eto, nekoliko puta me nadmudri i nadgornja. A meni, iako mi se smeju zbog toga, milo. Tako, dečko, samo ti mene nadmudruj. Srce moje krupnja kad te čuje. Pa tobom može čovek i da se ponosi, Muharemice.

»Odgovori na ono što sam te pitao!« viknu starac i snažno ga prodrma. »Odgovaraj! Pusti malo tu jezičinu, nek te svi čuju! Da me psuješ, glasniji bi bio! Deder!«

Muharemove usne upiše se u čovekovu kandžastu šaku. Plakalo mu se. Voleo je krupnog, maljavog i osornog starca. Ljubio je njegovu tvrdu i slanu šaku, i osećao kako mu telom struji slatka i bockava toplina; ljubio ju je sve dok se ona nije iskrenula i uzela položaj ruke koja prosi. I kad se ona tako zavrnu, kad

nokte okrenu gore, njegova usta ostadoše poluotvorena, iskrivljena, i s tihim grčem koji je malopre zapamtila Ivanka.

»Šta naš Muharem zna!« povika pijani Mrkoje i pomože Anđeliji da se progura do trpeze.

»Junačina, kad ti kažem!« reče glavni prijatelj.

»Dobro je dete taj grešni Muharem« reče Anđelija. »Kao da je od naših.«

»Eh«, jeknu glavni prijatelj. »Kako se samo seti! Ljubi mu ruku. Žicaroš je to stari! Ja ću njemu, veli, ruku da poljubim, a on će mene da pusti. Lija, časti mi, prava lija!«

Retko se ko smejao.

»A šta ćemo sad stari?« lanu zlobno i nezadovoljno Mrkoje kad se vrati u gomilu.

Kako sam srećan, pomisli starac. Ruku mi je poljubio. Prvi put. Znači da i za mene ima mesta u njegovom srcu. Ne mrzi me. O bože. O ljudi. Zar ne vidite da me se ne gadi, i da je ljubio moje prljave ruke. Gadovi. Skotovi. Hulje site i pijane. Vi ne znate šta to znači. Ja više nisam sam. Nisam ni nesrećan. On je poljubio moju, a ja ću njegovu ruku. Ja ću da ljubim obe njegove ruke. Prvo ću ih moliti da mi oprostite, a onda ću da ih pozlatim. I gledaću ih dan-noć kao da su svečeve. Uokviriću ih i neću dati da se više zlopate i muče. A vi puknite od besa, zlobnici i podvaladžije. Gladnice koji ste danas došli da se smejete ovoj nakaradnoj svadbi, i da se najedete. Gladnice nad gladnicama.

Svi videše kako Muharemove glava opet poče da pada. I čuđenju ne bi kraja kada se njegove usne upiše u starčevu ruku.

»Bravo, mali!« povika glavni prijatelj. »Bravo, Muhareme!«

»Drži se sad, stari!« kliknu Mrkoje. »Prste čuvaj, odgrišće ti ih.«

»Ima tu nešto!« zakašlja se glavni prijatelj.

Ne čini to više, Muhareme, reče u sebi starac. Ne ljubi mi ruku. Lepo je i dobro što to radiš, ali prestani već jednom. Posumnjali su. Jesi li čuo Ivankinog strica. Da znaš šta je rekao, odmah bi pustio moju ruku i pobegao. Ne ljubi više tu podlu i uprljanu ruku. Jer ona ti je bezbroj puta zlo nanela. Miči usne s nje, kad ti kažem. I beži od mene ako ti je stalo pamet da me ne ostavi. Kidaj dok je vreme.

Starca podide topla jeza. Smrad nekakav oseti. Nije znao otkuda dolazi: da li od Muharema koji nije odvajao usne od njegove nadlanice, od potparenih i prljavih ovaca što su u buljucima prolazile pored njih, ili od glavnog prijatelja koji im se, izbečenih očiju i iskeženih vilica, primicao. Kad primeti da ih svi zapanjeno posmatraju, starac gadljivo iskrivi vilice. Škripnu zubima, zareza i, kad glavnij prijatelj načulji klempave uši, grunu:

»Stočice lojava! Stočice muslimanska...«

Ali je Muharem još drhtao pred njim i grlio petla. Starac oseti kako mu krv pojuri u glavu, kako ga zagluhnu i kako mu oči zamreži. Gotovo bez daha, dršćući, on odgurnu Muharema tako snažno da se i sam zaljulja.

Starac se zanese. Učini mu se da će, čim padne, izgubiti i dah i pamet, i da nikad više neće moći da vidi kako mu Muharem ljubi ruku. S naporom se održa na nogama. Oseti da ga neka, dotad mu nepoznata, snaga vuče k zemlji. Misao svoju suženu i poplašenu uhvati na malopre poljubljenoj levici. Prsti su na njoj bili rašireni, i drhtali su. Između njih je video kako se nevelika gužvica Muharemovog tela koprca na zemlji. Uplaši se bola u potiljku i tihog šuma u ušima. Oči stadoše da se mute: vide na svojoj šaci debele, crne i tople Muharemove usne i smrče mu se. Obuze ga teskoba. Dah mu se još više skрати. Sve slabije je čuo svetinu koja je nešto tražila. Poboja se da će mu se preko očiju navući teški kapci. Zažele da kriči, da urlikanjem prolomi meku tamu u koju je sve više propadao, da razagna crvenu maglu što se kao paučina hvatala oko sunca. Teturajući se, poče iznemoglo:

»Braćo, pa on mi je obalavio ruku! Braćo... zamislite, obalavio mi šaku...«

Okrenu se prema licima koja su se, po svoj prilici, nečemu čudila. Nije ih dobro video, i sve ih je slabije raspoznavao. Klatio se,

jedva se držao na nogama. Ne primeti kad mu stari crnogorski revolver pade u prašinu.

»Ne daj se, stari!« kriknu odnekud luda Mara. »Ne daj se... drži se... rano ti je još da umreš...«

»Ne sluti, luda Maro«, reče prekorno Anđelija.

Stropoštavao se, plot se pod njim lomio. Nebo je za njim padalo, spuštalo se i drobilo kao srča. Bližio se zemlji i pružao uvis levu ruku. Šaputao je:

»Braćo, zar niste videli... onaj gad... ona vaščica mi obalavila ruku...«

Ležao je u prašini raširenih ruku i rastavljenih nogu. Raskopčavali su mu crveni crnogorski džamadan, opervažen zlatnim šarama, i trljali mu vrat. Prstili su mu čelo rapavim prstima, i on nije imao snage da ih pljune. Dizali su mu i mućkali glavu kao prezrelu tikvu. Bečili su mu oči, i vukli ga za nos. Trčali su oko njega, gazili ga i preskakali; i vikali da se hladi, da umire, da krepava.

Gusta svetlost bleštala mu je u očima, i njega je počinjala da boli glava od toga. Hteo je nečim da zakloni sunce, koje mu je, činilo mu se, pržilo i sam goli mozak. Ali nije mogao ni da se makne ni da skrene pogled s lica i ruku koje su se iznad njega nadnosile i kretale.

Čija su to lica, zapita se. Čije su to glave. I gde sam ja ovo. Da ovo nije nečiji pogreb. Kakva je ovo svetina.

Znao je samo da je živ, i da je negde u tuđini, među potpuno nepoznatim i ružnim ljudima koji žele da ga što pre ugledaju mrtvog. Nad samim njegovim čelom, tu ispred očiju, okretalo se nekoliko crvenih glava. Ne, to nisu glave, čini mi se. To su lobanje. Ne, opet se buni misao iz mraka, nisu to ni lobanje. To su sunca. Jedno je veliko kao ono zaklonjeno, ono što se polako spušta i što lebdi u oblaku prašine kao laki plod maslačka. Drugo je još neobičnije: brkato, čupavo, s nosinom sovuljage. Treće je balavo, uplakano, musavo, zabrađeno crnom maramom. Četvrto i pretposlednje koje vidi, dok leži nauznak, ima lojave obraze i crvenomodra usta koja podsećaju na ranu, na zasek sekire. Peto, nešto mu poznatije, raste brzinom pečurke na vratu rode, na toj čudno tankoj i klimavoj šiji koju želi obalavljenom levicom da ščepa, zasuče i prekine.

Poče polako da dolazi k sebi. Iznad čeljadi što se gomilala oko njega i galamila, ugleda usukanog Kajicu. Grickao je travku, krivio usne i držao na ramenu mačku. Neko šutnu stolicu na kojoj je stajao,

i mačka, izgubivši oslonac, polete iznad gomile i starca kao ptica, i zari nokte u koru trešnjevog debla.

Starac je drhtao. Usne su mu se micale. Pokušavao je da podigne levicu, koju su mu trljali. Hteo je da je pogleda, da vidi je li još obalavljena, i da nisu na njoj kakav drugi trag ostavile one crne, one debele, one vrele usne.

Ali onih usana nije bilo. Tražio je lobanju mutnih i crnih očiju, glavu s trinama sena i slame u kosi. Tražio je usko, izbolovano i bradicom optočeno lice.

Kad shvati da traži lice čoveka kog je malopre onako odgurnuo, postide se. Zemljano lice obli mu rumen. Drhtavica prošeta njegovim raščerečenim telom. Zasuziše mu oči.

Hteo je da kaže: Glavni prijatelju, Mrkoje, Anđelija, i svi vi koji me tu trljate i mesite, idite do sto đavola. Ostavite me da malo gledam u nebo. Umoran sam i bolestan od vas. Zato mi bežite s očiju. I ti, Kajice, što žvaćeš kiselicu ili nekakvu sličnu travu, i ti idi s milim bogom. Idite svi i pustite me da slobodno dišem.

Ali, skupivši snagu, reče:

»A gde je onaj nesrećnik... onaj Muharem...«

Svetina uzbuča i njemu se učini da će ga udaviti. Tiho zaplaka. Brzo se postide svojih suza. Zastenja:

»Je li živ onaj siromah što mi je obalavio ruku... onaj Muharem ... i šta je s njegovim petlom... čini mi se da je petla nosio u naručju... baš tako nekako ...«

Ni ovoga puta niko ga ne ču. Videli su mu suze - čudili su im se.

Čovek je nepomično ležao, gledao u nebo, koje se više nije lomilo, grcao i stideo se. Gušio se od plača, želeći da zapita mrske ljude oko sebe šta je s crnim čovekom pljosnatog nosa, s onim s kojim se poigrao. Možda bi i zinuo da nisu urlali i skakali oko njega.

Vraćala mu se u svest slika: stoji nasred puta i drži za prsa čoveka koji preko petla gleda u zemlju. Bol mu razdire srce dok ga drmusa. Pokušava da zaustavi suze koje hoće da ga izdaju. Čovek leti prema zemlji, i on ga vidi samo u položaju odgurnutog i nemoćnog da se zadrži na nogama. U nesigurnom okviru slabi čovek dugo stoji i nikako ne može da padne.

Najradije bi se našao u blizini čovekovoje - pružio bi ruke i prihvatio ga. Ne bi dao da tresne o tvrdu zemlju, i da se povredi. A

ako ne bi imao snage da ga dočeka na ruke i u naručju kao dete ponese do njegove kolibe, pritegao bi opanke i pošao da ga još jednom traži. Ovoga puta bi ga našao, siguran je.

Sve više je propadao u mrak bez rubova i dna. Hteo je, dok je još osećao živo tle pod nogama i rukama, da neke reči prevale preko jezika. Ali je zemlja sa svim opipljivim stvarima bežala od njega, i on je osećao da mu dah postaje sve kraći. Oko jezika mu se motala neslana paučina, u očne duplje kapala je tama, i on je sav postajao bestelesniji i ledeniji.

Bol u potiljku raste. Sva utroba se popela do dušnika. Kroz vratne žile, čini mu se, krv ili nekakva topla i gusta vodurina juri u glavu.

Negde usred oblaka mokre i sukrvičave magle stoji go dečak. Predugim i istanjenim rukama pokušava da sakrije golotinju; savija se i grči, i vitka rebarca stidno se ističu. Dečakove oči plaču: iznad njih su niske, ravne i debele obrve.

Očima koje bole starac gleda žgoljavka. Ruke bi hteo k njemu da pruži; suze da mu pokupi; golotinju od sveta da mu sakrije.

Ali ga je bezoblična tama vukla k sebi, i on nije mogao ni čestito da se nagleda mršavog i izranjavljenog dečakovog tela. Osećao je da odlazi tamo odakle se ne vraća, i strah mu je ledio srce. Pokušavao je da krikne, da zovne dečaka po imenu i od njega zatraži pomoć, ali nije mogao od sluzavih i mlakih algi kojih mu je bilo puno ždrelo.

Od zemlje se udaljavao brzinom bolesnog sna. Leteo je mlatarajući rukama. Propadao je želeći još samo da taj slatki predstan što duže potraje.

Gledao je dečaka i više mu se nije plakalo. Dečak je nestao u magli - to više i nije bio go i živ čovek, već izdužena i bleđa mrlja i žalosna uspomena...

Ni tri puna dana ne prodoše od Muharemovog bekstva, kadli starac Ilija krenu na put.

»Kud ćeš to?« zapita ga sused.

»Idem malo do nekih rođaka«, reče starac i poblede.

»Pa zar u ovo doba?« začudi se seljak. »Zar se sad ide u posete? Radovi su u punom jeku.«

»Moram«, jeknu starac. »Moram. Poručili su za mene.«

»Život će ti se prosuti«, reče sused.

»Neka se prospe«, reče starac. »Neka se prospe.«

»Pa dobro«, reče seljak. »Kako ti kažeš.«

Sunce još nije bilo pokupilo rosu sa trave. Mimoilazio se sa seljacima koji su još za noći bili na njivama. Pravio se da ih ne vidi, ali su ga oni stalno zapitkivali kud je to uranio. Lagao ih je odmahujući štapom. Onda su i oni razgovor izvrtali u šalu i, smejući se, slagali snoplje u krstine.

Stigao je do Đapanovog groblja. Ugledao krstove i humke svoje žene i dece, namrštio se i pomislio: bez onih kojih nema može se i mora živeti. Ne može se samo bez živih. Njih treba voleti i žaliti. A vi, mrtvi, spavajte. Ženo moja, počivaj u miru: neću te više ni tući ni mučiti. I vi, sinovi moji, Ivane, Vide i Petre, ležite mirno. Otac vaš ne pominje vas mnogo. Ne uznemirava vas čestim pohodima, svećama, suzama i naricanjem. On vas se samo ponekad seti. To biva kad padne noć, i kad ostane sam u svom prostranom i opustelom domu. Brzo vas zaboravi, jer se seti da, pre no što ga san savlada, mora porazmisliti o živima, kojima je teže no vama ovde. Spokojno ležite, dobra ženo i nakazna deco moja, i ne prevrćite se mnogo u grobu. I ne ljutite se na mene što nemam vremena da vam okopam i uredim grobove. Star sam i iznemogao, i imam poslova. Nemam vremena za suze i plač. Oprostite mi i ovog puta što moram brzo da vas ostavim. Jer pošao sam da tražim onog nesrećnika, onog Muharema. Vi ga ne znate i ne vredi vam ga opisivati. To je moj napoličar. Pobegao mi, ostavio me. A ja imanju sam ne mogu ništa. Pa sam se uputio da ga negde nađem, i da ga vratim kući. Ako ga ikad nađem, doći ćemo zajedno da vam uždimo po sveću uz mramor. A sada, porodico moja zakopana, do viđenja.

Okrenu glavu od razgrađenog i zapuštenog groblja ispod kog se, duboko dole, penila belogriva Lješnica. I sleđen, reče sebi glasno: A sad, stari, kreni. Od ovog prokletog mesta granaju se četiri puta. Idu na četiri strane sveta. Kojim god da pođeš, možeš naći Muharema. Jedan vodi u Banje Selo, a onda ide dalje. Drugi žuri pravo u Bijelo Polje i ko zna kud još. Treći se penje iz Okladi i uz Modri Do, a zatim silazi u Šahoviće. Četvrti, i najširi, provlači se kroz mračnu šumu, gura uz Grančarevo i izbija na vrh planine Liše. Idi tim putem, stari. Jer tvoj Muharem mora tuda da je otišao. Glas mi neki govori da je taj put tvog dečka odmamio. Ne misli se mnogo, no odmah pođi.

Pre noći stiže u Pavino Polje. Sakri se od nekih poznanika i krenu preko mosta.

Ljudi videše da je stranac i da zvera oko sebe. Pa ga jedan od njih, onaj najkrakatiiji, upita:

»Da nešto nisi izgubio, stari?«

»Jesam«, reče starac mirno.

»A šta?« upita brkajlija.

»Napoličara«, reče starac tvrdo. »Pobegao mi s imanja, a žito se prosu. Pa sam vrlo zabrinut.«

»Pa kako izgleda taj tvoj napoličar?« upita čovek.

»Dečko je to«, reče starac. »Šesnaest mu je godina, mislim. Ima krupne crne i malo kose oči. Onog dana kad je pobegao, bio je bos.«

»Bi li nam znao reći šta ima na sebi?« reče čovek. »Jer ovuda mnogo takvih prolazi, pa ko bi ih zapamtio.«

»Ne«, reče starac tiho. »Jer je go pobegao s mog imanja.«

»Baš go?« izbeči čovek oči. »Baš go, veliš?«

»Baš go«, reče starac. »Bez ičeg na sebi.«

»E, ovuda goli još nisu prolazili, stari«, reče čovek i krenu. »Svakakve druge smo gledali, ali takve još nismo.«

Ljudi odoše i starac osta na mostu sam. Brzo pade noć. Ne htjede da ide ni u čiju kuću da traži prenoćište. Ispruži se na mostu. Reka je šumela i zvezde su je ispraćale. Iznad njegove glave leteli su bludni svici: padalo je snoplje čak i planinom.

Bio je umoran i oči su mu se sklapale. Govorio je sebi: Stari, ludi stari, zasp i ne budi se više. Jer si zaslužio pseću smrt. Taman je za tebe da umreš na mostu kao prokaženik, kao prosjak. Nije za tebe dom, nisi za ljudsku trpezu. Ti treba da krepaš negde u nepoznatom svetu, i da ti niko nikad ni za grob ne sazna.

Stari, opet reče sebi, slušaj, stari, nemoj da te san prevari pre no što ti nešto kažem. Ne smeš umreti dok ne nađeš onog kog tražiš. Pašćeš na kolena, pred Muharemove noge, i zamoliti ga da ti oprosti. Posle neka te i đavoli nose u svoje stene ako hoće. Važno je da pre smrti izmoliš oprostaj. Tako, stari, tako. To zapamti pa onda zasp.

Ustade sa suncem i produži putem pored reke, prema Pljevljima. Bio je siguran da je Muharem negde u planinama.

Krstareći tako raznim putevima, stiže čak do Bosne. Ali Muharema ni tamo nije bilo.

Kada drugi put, godinu dana kasnije, krenu, niko ga ne vide. Izvuče se iz kuće još za noći i pođe preko sela. Dođe do Đapanovog groblja i stade. Bio je ljut i kiseo, i nije mu se vodio nikakav razgovor s mrtvima.

Pljunu na mlade boriće i krenu putem za Bijelo Polje. Zadovoljan što nikog poznatog ne srete, starac se sa suncem pojavi s onu stranu Lima.

Shvativši kolik je put prevalio, sede da se odmori. S tihim prezirom i gađenjem gledao je sitni, neugledni, prljavi i zapušteni prekolimski svet što se od rane zore crneo na svojim malim njivama. Otkad je saznao za sebe i za ljude, gadio se slabotinje i svega što je bilo tanko, nejako i siromašno. Ljude koje je gledao nije mogao zamisliti ni pod oružjem, ni na konju u trku, i to mu je bilo dovoljno da ih gleda onako kako ih je oduvek gledao. Pognutih vratova i mutnih očiju, pljosnati i sivi, mahom gušavi i kržljavi, s prtenim košuljama do kolena, ti ljudi su, kako muslimani tako i pravoslavni, mileli po svojim vrtovima, zahvali paprike i milovali tikve.

»Ljudi«, počeo starac. »Ljudi, smem li vas nešto zapitati?«

»Smeš«, rekoše sitni i gušavi ljudi. »Kako ne bi smeo.«

Starac im pride. Reče im:

»Da se slučajno negde u blizini ne nalazi dečak po imenu Muharem? Pobegao je s one strane Lima tačno pre godinu dana.«

»Nama niko ne beži«, reče čovek. »Pogotovu su nam s vaših strana retki gosti. Više mi bežimo tamo.«

»Možda je ovuda prošao«, reče starac sa željom da razuveri sumnjičavog gušavca.

»A šta ti dođe taj Muharem kad ga toliko tražiš?« zapita čovek.

»Gotovo ništa«, reče starac. »Napoličar mi je bio.«

»Pa zar se za napoličarem toliko traga?« reče čovek. »Njih bar ima napretek.«

»Donekle imaš pravo«, reče starac i oseti pronicljiv pogled na sebi. »Ali ga ja tražim zbog ključeva koje je sa sobom poneo. Ambar, molim te, nikako ne mogu da otvorim. A unutra sav alat i... i žito...«

»Pa zar ti se isplati toliko vreme da gubiš zbog tih ključeva?« reče čovek. »Obij vrata, brate, i odmah promeni katanac. Eto, ja bih ti sve to za male pare udesio. Baš sam bez posla.«

»Tebi sve to izgleda obično«, reče starac. »Pitao bih te da se tebi dogodilo ovako nešto... da ti je neko odneo tako važne ključeve... pa još da ne znaš hoće li ikad s njima da se vrati.«

»A što misliš da taj Muharem mora biti u ovim krajevima?«

»Majka mu je bila rodom negde odavde«, reče starac. »Pa ga je možda povukla želja za ujčevinom.«

»Kako su se njeni prezivali, znaš li?«

»To ni ona nije znala«, reče starac. »Znali smo joj samo ime: Nidžara. I da je negde iz Prekolimlja. Ništa više.«

»Biće najbolje da se vratiš i promeniš katanac na ambaru«, reče čovek i opipa svoju naduvenu gušu.

»Ako ga negde vidite, recite mu da se vrati«, reče starac i pođe.

»Nikad ga nećemo videti«, reče čovek i izgubi se u tikvama.

»Ali ja ga moram naći«, reče starac potišteno i, pošto mu niko ne odgovori, produži.

Išao je iz sela u selo, zavirivao po štalama i skloništima, uveren da će u nekom trapu, u nekom grmu, naći poplašenog i uvređenog dečka Muharema. Viđali su ga kako ide od kuće do kuće i nešto pita, i čudili se kako mu ne dosadi da tako dugo traži jedno te isto.

»Da ovuda nije prošao dečko crnih i malo kosih očiju?« pita starac i obazrivo gleda oko sebe.

»Prošlo je mnogo takvih, stari«, kažu ljudi.

»Taj kog tražim ima tanke ruke«, kaže starac.

»Svi koji skitaju imaju tanke ruke«, kažu ljudi.

»Mislim da je uvek nasmešen«, dodaje starac.

»Eh«, sležu ramenima ljudi. »Svi se oni nasmeše kad im se pokaže kora hleba.«

»Da, ali on je stalno malčice nasmešen«, primećuje starac.

»Može biti«, kažu ljudi sumnjičavo. »Ali ne verujemo, stari.«

»Nemam nikakvog razloga da vas lažem«, kaže starac uvređeno. »Što mi ne verujete?«

»Ni mi nemamo nikakvog razloga da ti verujemo«, kažu ljudi, sigurni na svojim pragovima.

»Ako ovuda naiđe, recite mu da odmah ide kući«, šapuće ozlovoljeni starac. »Kažite mu da ga gazda traži, da mu je hitno

potreban. Eto, mene je platio da mu ga nađem i dovedem. Recite to dečku. Hoćete li?»

»Reći ćemo mu i to, i još toliko, stari«, kažu ljudi i zatvaraju vrata.

Starac počne da se plaši samoće. Pred očima stadoše da mu se pojavljuju razna čuda i priviđenja. Tužni dečak Muharem obično predvodi gomile vampira i rogatih ljudi.

U snove mu se upliće slaboumna Nidžara: na njegove oči pokušava da rastrgne i pojede jednogodišnjeg Muharema. I on trči za njom, puža i moli je da mu ga da. Tamnoputa Nidžara nestaje s detetom koje se krivi, i starca počinje da ispunjava samrtnička žalost.

San se obično prekida na najgorem mestu, tako da ni posle, budan, ne zna je li crnpurasti muškarčić ostao živ.

Čini mu se još da ga, dok se vuče pored tuđih plotova, prati besni Muharem: jezdi na crnom ždrepcu, jezdi namrgođena momčina nabranih obrva, i nosi kao koplje nožinu od dva metra, i hoće na nj da ga nabode. Vidi kako ga Muharem nabada na nož i počinje da zapomaže. Pa priziva prolaznike da ga odbrane od strašnog i neumoljivog nasilnika i krvopije.

Od straha se priključi prosjacima. Primiše ga lepo. I on se obradova što ga niko ne zapita za ime, ranije zanimanje i adresu. Sprijatelji se s njima pre no što nastaviše put. Bilo je tu i dece, i sredovečnih ljudi, i staraca. Svi su dečaci, činilo mu se, ličili na Muharema, i on ih zavole kao da su mu najbliža svojta, kao da su mu sinovi.

»Ljudi«, reče im starac. »Hvala vam i gde čuli i gde ne čuli što ste me primili i povelili sa sobom. Nisam više mogao sam. I đavoli su bili počeli da me jašu.«

Niko mu ništa ne odgovori.

»Braćo«, počne sa zebnjom starac. »Budite do kraja dobri prema meni: pomozite mi da nađem dečaka Muharema. Pobegao je s mog imanja. Ostavio žito da se prosipa. Upropastio me, udesio me. I ako ga ne pronađem, potpuno sam propao. Ako mu na trag ne stanem, piši - propalo! Eto, tako vam je sa mnom...«

»Pa ja sam Muharem«, reče plavi dečak spljoštenog nosa. »Ja sam taj.«

»Lepo ti je ime«, reče starac. »I ti si lep i zlatan, dečko moj. Ali nisi onaj kog tražim.«

»Šteta«, reče plavi dečak i zacereka se. »Baš šteta. Imao bih mekog gazdu.«

»Varaš se, dečko«, reče starac. »Nisam nimalo mek, a ni dobar. Naprotiv. Strašan sam i gadan. Ja sam, mali moj, najgori čovek koga si u životu dosad sreo. To ti je sigurno. Najgnusniji i najprljaviji gad. Zato i ispaštam. Zato će tek maleri da me stižu. Ovo je tek početak. Živi bili pa videli.«

»Ja ću te braniti, stari«, reče plavi dečak.

»Ne treba mene štititi, dečko«, reče starac. »Treba me pustiti da krepam negde nasred puta kao pas. Tako sa mnom treba. I zato te molim da ne budeš prema meni dobar i popustljiv. Neka mi, psu poganom, sve iskija na nos.«

»Primi me za napoličara, stari«, zacvile plavi dečko. »Radiću sve što je radio taj tvoj Muharem. Slušaću te bolje od njega. Volim kad mi se naređuje. Možeš i da me mučiš. I to će mi biti slatko. Volim zemlju...«

Vukao se s prosjacima dugim prašnjavim putevima. Od svih njih, umeo je žalosnije i lepše da moli i ište. Znao je da blagosilja, da pruža šaku, da se pravi šlep i kljast. Naučio je od svojih saputnika da vraća, da pogađa sudbinu i da tumači snove i bez kalendara.

Deca su se njega plašila: zapušten, odrpan i bos, podsećao ih je na đavola iz priča; bežala su od njega i zato što nisu mogla da slušaju njegovu jednoličnu i dosadnu priču o nekakvom dečaku koji ga je ostavio. Stariji čobani i prolaznici još više su ga izbegavali: bili su uvereni da sve izmišlja kako bi ih tronuo, i kako bi im izmamio koru hleba.

Na jednoj raskrsnici prosjaci se okupiše oko njega. Plavi dečko mu reče:

»Stari, moramo te ostaviti. Jer ti toliko pominješ tog tvog Muharema da si već dosadio i bogu i ljudima. Dosadan si, stari. Ko o čemu, ti o njemu. Pričaj to drugima. Nama više nećeš. Idi, stari, sad sam. Idi, kad ti lepo kažemo. Ne gledaj nas tako – ne pomaže ti. Idi i sam traži onog tvog... onog Muharema...«

Trčao je za njima i molio da ga sačekaju.

»Ljudi!« vikao je. »Ljudi moji! Čekajte me! Ne ostavljajte me samog! Vodite me sa sobom. Čekajte da vam ispričam što stalno pominjem Muharema. Razumećete me. Nikome to još nisam kazao. Vama ću sve potanko da objasnim. Ionako ne mogu više da izdržim -

pojede me moja gnusna laž! Srce hoće da mi prepukne, braćo! Čekajte me ako ičega ljudskog ima u vama...«

Klecao je, gutao prašinu i kašljao. Kad ih izgubi iz vida, sruči se nasred puta. Saputao je, misleći da su oko njega, zašto ga je napustio Muharem i što on sada njega traži. Kad otvori oči, ugleda nad sobom neke prekolimske kržljavce. Vraćali su se s bjelopoljske pijace. Nisu znali šta će s njim. Učini im se da je sišao s uma, ali ih to mnogo ne iznenadi. Gurnuše ga s puta, u trnje, pa odoše.

Nekoliko dana lutao je u nadi da će stići prosjake s kojima se bio zbližio. Raspitivao se i za njih i za Muharema. Hteo je da im se poveri, i da ih zamoli za oprostaj.

Skitao je i dalje sam, i blagosiljao ruke koje su se k njemu pružale. Često je zaboravljao šta traži i kud je krenuo.

Kad oseti da se leto bliži kraju i da ga reumatične kosti žigaju, promeni pravac. Ne znajući kud se uputio i dokle želi da stigne, izbi na Lim. Pregazi ga i zađe u sela u kojima su ga znali. Ni s kim ne govoreći, dođe jednog jutra pred svoj gluvi i napušteni dom.

Shvativši da je na mestu odakle je i pošao pre nekoliko meseci, gorko zajeca. Nikoga nije bilo da ga podigne sa zemlje i unese u kuću. I on je čitavu večnost pred pragom ležao onesvešćen.

Iznemogao i mamuran, starac prođe pored radnika koji su snopove ječma denuli u krstine. Činilo mu se da nikad, otkad pamti sunce, nije bilo tako vrelo. Mutilo mu se u glavi dok se primicao šumi i izvoru. Išao je preko njive – tuda je jednom trčao zgranuti i razgolićeni dečak, nemoćan i da umakne i da sakrije golotinju. Pomišljao je da gazi po dečakovom tragu i čudna neka sila vukla ga je k zemlji. Zato je i žurio prema izvoru: studenom vodom okvasiće čelo i vratne žile, i neprijatna osećanja ostaviće ga na miru bar do noći.

Muharemice, tužni i osetljivi dečko, počeo starac glasno kad se spusti do izvora. Na današnji dan, tačno pre tri godine, sedeli smo ovde i pričali. I ti si, go i onesvešćen, ležao u koprivama. Onda si nestao, i ostavio me da tugujem za tobom. Od tebe mi je ostalo samo pocepano, prljavo i znojem natopljeno odelo. Dečko, što si ostavio starca samog. Dana ni noći nema kad te se starac ne seti. Bilo bi lepo da mi se vratiš, ako ne na duže a ono bar na dan-dva - sveli bismo račune, izmenjali po koju reč i napili se gorke rakije.

Starac se nadnese nad izvor. Vide svoju široku glavu. Kako se površina vode talasala cvetajući sve lepšim i lepšim kružićima, tako se i odraz njegovog lica mreškao i savijao. I u vodi su mu obrazi bili podnaduli, tamnožuti, a oči zakrvavljene i suzne. Okvir izvorčića lomili su dugi i još kruti brkovi.

I pre no što rukama zahvati vodu, starac poče da drhti. Tresao se čitav trenutak nad lepom vodom koja ga je čekala. Odjednom, kao pogođen hladnom strelom u samo srce, okrenu se i pade na zemlju. Valjao se kao veliko bure. Moć koje nije bio svestan prikova ga za ledinu: tako izvaljen, podsetio bi svako ljudsko oko na trulu kladu koja se u koprcanju zaustavila usred korova i kopriva.

Plakao je i ruku povlačio po travi - nekad se na njoj koprcalo osramoćeno dečakovo telo. Pipao je zemlju, puštao da mu školjku toplog dlana ispune neravnine i ispuččenja ledine. U

mislima je video kako se dečak muči i kida. Prolazili su mu prsti kroz travu, i njega je počinjala da podilazi topla jeza.

Nikog nije bilo u blizini da ga vidi. Tiho je cvileo, puzao, i očima mesečara i zanesenjaka tražio po zemlji tragove. A kad shvati da dečakove noge nisu ostavile nikakav trag, poče da ljubi zemlju koju su gazile. Bauljao je, njuškao i nešto šaputao. Činilo mu se da će tako dozvati iz nepovratnih dana ili iz sećanja unesrećenog i goluždravog dečaka.

Sa strane se odroni kamen i bučnu u izvor. Šareno ogledalo pršte u paramparčad. Pokidaše se i izmešaše krugovi. U ključu vode što za trenutak pokulja iz izvorske tame, iz travuljine i jovovih žila, blesnu tanak sunčev zrak, pa se brzo, čim se voda vrati zemlji i uznemirenom izvoru, izgubi.

Muhareme, prošaputa starac, ne mogu očima svojim da poverujem da te kraj mene nema. Oči kažu da nisi tu, i da te nigde u blizini ne vide. Ali ja neću da im verujem. Hoću da te nađem, i da te gledam. Da te dovedem ovamo, kod ovog izvora, gde je i započela moja bruka i nesreća onog dana, i da te zamolim za malo milosti. Ma gde da si, nećeš mi umaći. Naći ću te, čak i u mišju rupu da si se zavukao. Čekaj samo - videćeš šta starac zna.

Radnici videše kako zaključa kuću. Uradi još nešto i mimoide ih ćutke. Ni oni njemu ništa ne rekoše; znali su kako je prek, a nisu bili željni grdnje i vike.

»Ej!« viknu starac s kraja imanja. »Ej, vi!«

Ljudi baciše snoplje i odazvaše mu se.

»Radite dobro!« zakrklja starac. »Nemojte da bude kao prošli put!«

Ljudi se latiše snoplja. Gledao ih je dugo. Gadio ih se. Prezirao ih je - nikad mu se nijedan nije usprotivio. Video je kako trče prema gumnu, kako se uvijaju pod teretom slame i žita. Noge su im drhtale. Drugo im se ništa nije videlo.

Kao nošen vetrom išao je selima koja su se spuštala prema Brodarevu. Osećao je kako je umoran, kako ga izdaje snaga, ali nije smeo da se zaustavi. Činilo mu se da bi slika reke i mosta, koje je odavno nosio u uobrazilji, iščezla i stopila se s javom. Želeo je da stigne do tog mosta, i ništa više. Jer je poodavno uvrteo sebi u glavu da će *ona* reka naneti izgubljenog Muharema.

Tog i sledećeg dana prevali velik put. U ponoć stiže do neke reke. Bila je dosta manja od Lima, i penila se. Pođe niz vodu: bio je siguran da će naći ono što traži. Pre zore, moka i sleden, natrapa na most. Tu se i zaustavi. Odavno nije video lepšu i veću raskrnicu. Putevi su se račvali na sve četiri strane sveta. Poverova da je to ono mesto čiju je sliku u svojoj svesti bio stvorio pre no što je krenuo na put.

Dani su prolazili a on se nije micao s mosta. Gledao je kako se na raskrsnici sastaju i rastaju ljudi iz raznih krajeva. Bili su dosta neobični: na glavama su imali široke šajkače a na nogama opanke s velikim i zavrnutim kljunovima. Dolazili su i odlazili na neuglednim brdskim konjićima i pokušavali da, iščekujući se, zapodenu razgovor s njim. Ali iz njega ni sam đavo nije mogao iščupati reč.

Jedino je razgovarao s rekom. Gledao joj je u talase koji su nestajali i opet se pojavljivali, i šaputao: Reko, po stoti put ti kažem - s mosta te gledam i čekam da naneseš dečka koji se zove Muharem. Dečko moj prezimena nema, crn je i tanak, a usta su mu modra kao čivit. Što ga već jednom ne naneseš. Što se igraš sa mnom. Siguran sam da si ga odnela, ili da ga, dok ti ovo zborim, nosiš. Reci mi kad ga budeš ovuda pronosila; da mu se još jednom zagledam u kose oči. Reko, prijatelju, budi dobra prema meni i ne izneveri me. Reko, sad nikoga nemam sem tebe i njega. Pa kad je tako, šapni mi kad ćeš da ga proneseš. Okovaću te u zvezde. Platiću da ti se deset godina u bjelopoljskoj crkvi pominje ime ako me ne prevariš. Učiniću što god hoćeš, samo me ne zaboravi.

Reka je bila neumoljiva.

Ljudi poverovaše da je nem i prestaše da mu se obraćaju. Pružao je ruku prema čobanima, prolaznicima i stanovnicima obližnjih sela. Spuštali su mu na dlan ono što im se zateklo u džepovima ili torbama, i prolazili. I on bi dugo trljao oči i gledao za njima.

Na mostu su se najčešće odmarali prosjaci. Dečaci i devojčice, stariji i sasvim stari ljudi i žene. Obično su uprčeni malim zavežljajima i pomažu se štapovima. Na mostu ponajčešće dočekuju zalazak sunca, a onda se ili rastaju ili se zajedno gube na jednom od puteva.

Zagleda svima u oči. Čini mu se da svi liče na Muharema i da je Muharem u svima njima podjednako. Da mu se jezik nije zavezao, nešto bi ih pitao. Pomenuo bi dečakovo ime: možda bi za nekog od njih to nešto značilo. Onda bi uzgred dodao šta su njih dvojica jedan drugome, i oni bi shvatili što on toliko čeka na mostu.

Od dugog čekanja poraste mu velika i progrušana brada. Kosa mu zajaha preko ušiju i ulepi se; čičak je najviše umrsi. Oči mu utekoše u glavu i dobiše staklast sjaj. Oslabi, prepolovi se. Poboja se da će mu se oduzeti noge, i da će oslepeti. Najteže bi mu bilo da izgubi oči - ne bi video kako reka nosi Muharema.

Siv od prašine koju je vetar nosio pravo na njega, vašljiv i zapušten, starac je klečao na mostu i nadao se.

Dobra reko, reče starac kad se spusti noć, dobra reko. Nastavljaš s lagarijama. Sram te bilo. Pa zar ne vidiš da propadoh ovde na mostu čekajući da ti omekša srce. Reci mi pošteno: jesi li ga ikad videla. Je li te gazio. I je li mnogo propao i osušio se. Jer je odavno otišao s mog imanja. Ne znam tačno kad, ali mi se čini da je otada prošlo sto godina. Da mu neko nije izbio oči. Jesu li mu čitave noge i ruke. I je li još onako tih i mek.

Najbolja i najmilija moja reko, nastavi da zuji starac. Koga to toliko pronosiš. Stalno vidim kako ti iz trbuha vire nečije ruke i noge. Jesu li to umobolnici, prosjaci ili obični nevoljnici. Čime ih mamiš. Šapućeš li im štogod, umiljavaš li im se. Obećavaš li im da će im kod tebe biti toplo, i da neće biti gladni i žedni. Reci mi pošteno kako ćeš se, ako to već nisi učinila, dočepati dečaka kosih očiju i modrih usana.

Ali je reka bila zabavljena svojom tamom, svojom vodom i svojim neumornim i kožastim talasima. Bežala je od mosta i obala, i nije joj bilo do razgovora.

Mali dečko, počeo starac glasom koji se kidao, mali dečko. Što već jednom ne naiđeš ispod mosta. Znam da si se utopio, i da te ova voda nosi. Pa kad već u nepovrat putuješ, što ne požuriš. Pobeleše mi oči gledajući u reku i njene talase. Pojavi se. Hteo bih samo još jednom da te vidim, pa da se onda vratim u selo i da tamo krepam. Kuće jedno neveselo, ne muči starca više.

Od silnog gledanja zamrežiše mu se oči. Zamuti mu se u glavi. Učini mu se da reka naopako teče, da k njemu ide, i da na svojim širokim leđima nosi telo crnog dečaka: iz vode vire isprane i podnadule ruke; žute se kolena i tabani.

Puče raskrsnica; rasuše se putevi. Most odlete uvis. Dah počeo da mu se krati. Raširenih ruku polete prema tankom, prema pljosnatom telu. Znao je samo da treba, još u letu, poput ptice grabljivice, da otme od reke les, i da se onda izgubi s mosta. Mirno telo što je plovilo kao isprovaljivani komad plute želeo je večito da zadrži u zagrljaju. Padao je brzinom natrule klade i bio uveren da će nadmudriti i prevariti reku-otmičara.

Dođe k sebi tek kad počeo da tone. Matica ga je vukla k sredini. Spazi da od reke ništa nije oteo, i ražalosti se. Obuze ga užas kad vide da reka nije ništa ni nosila.

Prvi put otkako je saznao za sebe, prepusti se nesreći. Znao je da zlo s tom vodom dolazi, da će ga ono brzo i uzeti, ali ne htelo da se brani. Tonuo je i izranjao na površinu, propadao i opet se dizao, i želeo da reka što pre pobedi.

Ni danas mu nije jasno kako se našao na obali, nedaleko od mosta, i ko su bili ljudi koji su ga trljali. Sećao se da su to bili neki seljaci, mahom starci. Tako brzo su govorili da ih ništa nije razumeo. Unese ga u prvu kuću na koju naiđeše.

»Odakle si, stari?« upita ga domaćin, nečemuran čovek klempavih ušiju.

Starac ga je tupo gledao.

»Ko si i odakle si, stari?« upita opet žalosni čovečuljak braneći se od dece.

Čeljad shvati da je nem. Niko ga više nije ništa ni pitao. Prinosili su mu da jede i da pije. Domaćin mu se žalio na golotinju i bosotinju, na glad i nestašicu, i suze su mu se iskrile u očima.

Starac zavole klempavog nesrećnika. Bilo mu je žao što ne može da pokrene jezik i dokraja mu se ispovedi.

Navali jesen. Počeše kiše i poplave. Domaćin proturi po selima glas da mu se u kući nalazi nem čovek.

Ljudi su dolazili i pokušavali da iz njega izmame reč. Kad ni mučenjem to ne postigoše, seljaci ga natovariše na konja i do terase na prijelopsko pazarište.

Nepomičan i zapušten, starac je gledao svet koji je pored njega prolazio.

»Ljudi«, cvileo je domaćin, »poznajete li ovog starca? Ljudi, da li ste ga ikad videli...«

»Ne«, kažu ljudi i gube se u gunguli koja ključa po sokačićima i oko čepenaka.

»Kod mene je već dvadeset dana«, stenje domaćin. »Sve mi se čini da nije od rođenja nem, i da nikako nije siromah.«

»A čuje li?« upita neko.

»Sve čuje i razume«, kaže domaćin.

»Neki ćudljiv starac«, mrmljaju prolaznici.

»Braćo«, šapuće domaćin, »pustite glas po narodu da se traži neko ko ga poznaje. Spasite i mene i njega.«

Svetina ga je zagledala. Podizali su mu glavu, vukli ga za brkove i dugu, ulepljenu bradu. Zavirivali su mu u zube i u oči. Pošto ga niko ne poznade, i pošto pazarište opuste, pred samu noć, domaćin kleče preda nj i zaplaka:

»Stari, nemam te kud natrag. Glad nas je pritisla, video si. A ti jedeš, hvala bogu, za četvoro. Ostani tu. Oprosti mi pred bogom što moram da te ostavim. Neka te neko drugi sad prihvati. Ja ne mogu...«

Gledao je kako se klempavi nesrećnik sve više udaljuje, i kako nestaje u pustoj i tamom obavljenoj uličici.

Tu, na pazarištu, provede dva dana. I ko zna koliko bi još kisnuo da ne naiđeše ljudi koji ga poznadoše.

Bili su to goniči stoke koji su krda ovaca i koza terali uz Lim do Priboja. Brzo ga natovariše na konja i krenuše natrag, prema Bijelom Polju.

»Kako zapade u ovaj nesojud, bolan bio?« upitaše ga ljudi.

Starac ih je gledao velikim i mutnim očima.

»Šta si tražio ovuda, stari?«

Tek sutradan, pred samo veče, stigoše u Lješnicu. Mokrog, blatnjavog i prozeblog, skinuše ga s konja. Unese ga u kuću i položiše na prostrani krevet.

Setivši se žene i sinova koji su poumimali baš na tom krevetu, starac zaspao.

Probudi ga oko ponoći sused. Reče mu da su seljaci odvukli s imanja sve što se dalo odvući: i žito, i seno, i slamu. Pokrali su i alat, čak i svu starudiju. Razgrabili su stoku i poklali je. Počeli su čak i krov s kuće da skidaju.

Starac mu ne odgovori ništa. I čoveka to zaprepasti.

»Gde li ga je to đavo nosio?« upita neko iz komšiluka.

»Tamo kud i druge nosi.«

»Šta li je tražio da nam je znati.«

»Eh, možda ni sam ne zna.«

»Bože, kako je propao.«

»Pa gde si video da se u skitnji goji.«

»I vilice mu se zakamenile, pomisli.«

»Baš njega briga što smo ga opljačkali?«

»Drugi put ćemo i kožu s leđa da mu zgulimo.«

»Ali sam bog zna koliko taj koža na sebi ima.«

Sledeća godina prođe u miru. Nesiguran na nogama i potišten, kretao se po imanju. Ni s kim nije govorio. Životario je od gotovine i dugova koje su mu poznanici stali da vraćaju.

Peto leto odnekud donese Muharema: izbi usred dana s crvenim petlom u naručju. Srčani udar starca odmah svali za plot. Gubeći tle pod nogama, prvi put za poslednjih pet godina zažele da još živi.

Radnici ga podigoše iz korova i pleve, i začudiše se kad mrdnu usnama:

»Dovedite mi onu lopužu.«

»Kuju lopužu?«

»Onog lojavog gada«, reče starac i namršti se. »Onog pokvarenjaka Muharema...«

I dok su ga vodili kući, šaputao im je:

»Dobro je što se ta lopovčina dovukla. Vidi, bogati, bio sam ga potpuno zaboravio. Ali sad ću ja njemu rebra da prebrojim. Videće kako se gazda pljačka i ostavlja...«

»Nemoj ga, stari«, zakuka jedan od trojice. »Dobar je on, dobar.«

»Svi ste vi dobri kad morate«, reče starac.

»Njega poštedi, molimo ti se«, reče čovek. »Oprosti mu ovog puta.«

»Nikom ja ne praštam«, reče starac. »Zar ti to nije jasno?« Muharema dovedoše pre noći.

Ostaviše ih zajedno, nasamo. I dok su se njih dvojica gledali, radnici su obigravali oko kuće: nadali su se tuči i kuknjavi. Bili su spremni da brane Muharema.

»Rakije donesi«, reče starac.

»Hoću, stari«, šapnu Muharem.

Pogledaše se.

»Gde si bio tako dugo?« jeknu starac. »I šta si činio tamo?«

Muharema spopade sumnjiv kašalj i starca podiđe jeza.

»Što te nije bilo tako dugo?« prošaputa starac.

Muharem obori glavu. Bili su blizu jedan drugoga. Kucnuše se. Pogledi im se sretoše. Namrštenom starcu puče ispred očiju najlepša zemaljska svetlost.

Tako se završilo njegovo petogodišnje traganje i iščekivanje.

11

Mladoženja pobeže

Svadbari videše kako se Muharem zanese. Za trenutak osta na nogama, a onda se nakrivi i pođe nesigurno, kao po gredi. I pre no što se ispravi, izdade ga snaga. Pade ničice i zagnjuri lice u prašinu. Svadbari se začudiše kako ne ispusti petla.

Dugo osta nepomičan. Zaboravi bol što mu prosvira kostima. Samo da mi petao ne pobegne, pomisli i oseti slanu prašinu na jeziku i u očima, koje nije ni pokušavao da otvori.

»Mrtav je!« povika Mrkoje. »Mrtav je.«

»Nije mrtav«, zakrklja luda Mara.

»Jeste!« opet će Mrkoje razbivši o trešnjevo stablo bocu s rakijom. »Kako da nije!«

Nisam mrtav, pomisli Muharem i oseti kako mu se bol razliva po celom telu. Nisam mrtav, nisam mrtav, nisam mrtav. Još dugo hoću da živim. Hoću smrt dugo da me preskače: i u jesen, i u proleće, i opet iz početka. Večito hoću da živim, i da kopam tuđu zemlju, ili da budem vodeničar. Hoću da dišem, makar i balježavu prašinu s ovog puta. Želim da postanem čovek. Da milim pored vas, i da vam budem sluga, i više od toga, ako želite. Možete me mučiti koliko god hoćete, ali ja hoću da sam čovek, i da nisam mrtav. Ništa više.

Osećao je kako mu srce bije negde u košulji, kako tuče o zemlju uz koju se pripio kao krpelj; kako mu krv žmari iz rana na čelu i ispod slepoočnice, s laktova, kolena i slabina, i kako se mesa s prašinom u koju je zaronio; kako se petao, uplašen i ugruvan, mukom miče želeći da odleti iz njegovog zagrljaja.

Ništa mi ne mpžete, pomisli opipavši petla. Ništa mi ne možete dok mi je njega.

»Mrtav je, zar ne vidite!« zaurla Mrkoje trčeći prema putu.

Nikad neću biti mrtav, pomisli Muharem i *zažele* da ispljune prašinu, trunje i pesak.

I pomerio bi se, ustao možda, da ne bi buljuka ovaca i krda teladi. Terana bičevima i motkama, markirana stoka pođe preko njega kao preko najobičnijeg mostića. Gazile su ga ovce, jagnjad; prelazila je preko njega štrkljasta telad. Pod ostrim papcima uvijala su se njegova rebra. Stoka je dugo javila, bezobzirno ga gazeći. Blejali su jagnjići trčeći za tuđim majkama; zaudarala je potparena vuna. Spoticale su se o njega ovce, prevrtale se jedna preko druge. Njuškala ga je telad, duvala mu za vrat, i bockala ga mladim roščićima.

Sem rike junaca i bukanja mladih volova, blejanja jagnjadi i ovaca, ništa drugo nije čuo. Dolazilo mu je da plače, da jauče od bolova, koji su iz trenutka u trenutak bivali sve jači i neizdržljiviji.

Ali se on sve više grčio, napinjao; stiskao vilice i mislio: Dobro je što me ne vide svadbari... ni Ivanka me ne vidi... bože, srećan li sam... ali šta će biti kad stoka projavi, kad i goniči prođu... doći će i svaliti s mene ovo malo dronjaka, pa će me onda goniti po putu, ne dajući mi da pobegnem gore u kleke... udaraće me po golom

telu prutovima i koprivama... gađaće me zemljom, kamenjem i konjskim balegama, a onda će me naterati da optrčavam oko Ivanke, trpeze i Kajičine kuće... Gospode bože, ako te igde ima, sveti Alahu ili višnji đavole, ne dajte da to sa mnom rade... sve neka sa mnom čine, samo neka me ne obnažuju... oči neka mi vade, kožu neka mi zdiru s leđa i gnjata, samo neka me ne sramote pred njom... jer ako bi se to dogodilo, nikad više ne bih mogao postati čovek...

Mrkoje zadrma plot i povika na goniče:

»Ej! Zar ne vidite da pregaziste čoveka!«

»Ne vidimo«, reče umorni prašnjavi čovek. »Otkuda bismo i videli.«

»Pa na putu je!« povika Mrkoje.

»Na putu ga nema«, reče gonič i jedva se zadrža na nogama.

»Leži!« hrupi pijano Mrkoje. »Leži...«

»Pa što ne ustane?« upita gonič. »Nije dete.«

»Ne može!« reče Mrkoje.

»Pa što mu ne pomognete?« reče drugi gonič.

»Mi smo ga i oborili«, zamumla Mrkoje.

Goniči odoše za stokom; utonuše u oblak prašine što se poput magle vukla iznad puta.

Izgažen, prašnjav, ni nalik na sebe malopredašnjeg, Muharem se pokrenu. Ne ustade - samo se malo uspravi: kao da očekuje da mu novo breme legne na pleća. Više čučeći no stojeći, pogleda put svadbara. Pili su. Pevali su. Gađali su se busenjem, peskom, praznim i punim bocama i sudovima.

»Živ je!« povika luda Mara. »Živ je naš Muharem!«

Razjareni i pijani, svadbari su se smejali: ljutilo ih je što je živ i što sad gleda u njih. Muharem je stresao sa petla prašinu, žmirkao stidljivo i pogledom šarao po gomili. Video je starca Iliju u velikoj stolici s naslonom. Bio je miran i nepokretan. Ruke je držao na kolenima i gledao u jednu tačku. Raskopčanog i mlohavog, polivali su ga vodom misleći da će ga tako povratiti.

Muharem ga je dugo gledao, i bojao se njegovog ukočenog pogleda. Jadnik, pomisli i suze mu ovlažiše prašinu na trepavicama. Kap ga zbog mene udarila. Jer da ovuda nisam naišao...

Starac je ludim pogledom gledao Muharema. Video ga je iscepanog, prljavog, sa zasušenim ranama po licu, vratu i rukama. Usne su mu se micale: po svoj prilici, hteo je nešto da kaže. Siromah,

još ne pušta petla, pomisli i drhtavica prostruja njegovim telom. Eto, ja sam kriv. Prvi sam započeo da ga mučim. Što mi je to trebalo. Što ga nisam pustio da mirno prođe.

Dršćući i sa strahom, Muharem je pogledom tražio Ivanku. Najzad je ugleda. Stajala je na istom onom mestu, i gledala uzetog starca. U njenom pogledu nije bilo ni srdžbe, ni sažaljenja, ni straha. Prosto-naprosto - pogled joj je na njemu počivao.

Želeći da ga ne primeti, Muharem se još više skupi. I vide da je ostala ista, da joj se ni pogled nije promenio. Srećom, ne vidi me, pomisli i zažele da je na drugom kraju sveta.

Nešto šapnu petlu i spazi kako Ivanka okrenu glavu: tek ga sad nije mogla videti.

Kajica pobeže iz kola kao dete koje zna da mu nije mesto među starijima, i nađe se pokraj Muharema. Iza njih se igralo i pevalo. Mladoženja sede u prašinu i, žmureći na jedno oko, zagleda se u Muharema i njegovog petla.

Muharem se prepade. To nije bio pogled čoveka, već ribe.

Ali nemo gledanje ne potraja dugo. Obojica pogledaše put groblja. Tamo se tek događalo sto čuda. Od uzavrele svetine nisu mogli dobro da vide ni dvojicu skitača ni grobare s belim teretom između sebe.

»Vrućina, Muhareme, zar ne?« kmeknu Kajica. »Je l'da je velika vrućina?«

»Šta ono rade?« šapnu Muharem. »Šta li ono rade... gledaj, Kajice...«

12

O nogama

Dugačke Petrove noge dosezale su do sredine puta; tvrdi i gotovo okoštali tabani dopola su virili iz prašine i gledali skorelu i ispucalu strančinu što se kao kosi bedem dizala ispred samih Petrovih očiju.

Ruku skrštenih na trbuhu, kao mrtav da je, glave zabačene, i opušten sav, Petar je puštao da mu sunce peče sklopljene očne kapke, koji su mu brideli. Senka kruške odavno je pobegla od njega, pa ga je

celom dužinom pržilo sunce. Ležeći tako, umrtvljen i gotovo bez ikakvih želja, osećao je proticanje vremena. Bezbroy dana proveo je ovako ležeći, grejući reumatične kosti, ali mu se nikad prelaženje vremena nije učinilo tako opipljivo.

Vreme koje je nepovratno odmicalo, ostavljajući ga pustom drumu bez ikakve nade i utehe, bilo je svetlost što je u obliku nevidljive kule rasla na njegovim bolesnim i sada potpuno obamrlim očnim kopcima; i prašina u koju se pretvaralo sve vidljivo i nevidljivo; i zemlja pod njegovim plećima; i taj svud prisutni prah što se poput vodeničnog paspalja, poput svetlosti, skupljao i taložio na njegovim obrazima, i punio mu razjapljena usta, i sušio mu nepca i jezik, i stizao brže od vazduha do dušnika; i pesma svadbarska što nije znala ni za kakve granice i meru, no se u užasnom neskladu dizala put gustog neba, da bi nekoliko trenutaka kasnije kao bedan eho doprla do njega i potpuno se izgubila; i obični razgovori još običnijih grobara koji nisu znali ni umeli da se oproste čudno belog tovara na daskama, pa su pili i pričali ono što im nikad neće ni u snu pasti na um, grlili se i gurali, neponovljivi; i taj riđi Jovan s očima izgubljene ovce, taj četvrtasti i večito otekli đavo što se za njim naturio kao verno pseto, pa mu ne da mira, pa mu neprestano dosađuje i žesti ga uvek istim pitanjima i uvek drukčijom odanošću.

Čuo je kako Lješnica žubori, preliva se i pretače s kamena na kamen, odnoseći s obala tišinu, korenje trava i mrtve ribe; kako zemlja puca i raščinja se, te sitno semenje deteline, zvonca i divljeg ovsa propada i nestaje u dubinama letnjih škrga; kako obršćeni i sto puta gaženi trn iskraj puta diše, otvara meki pupoljak što se zeleni između boce i upija u sebe svetlost avgustovskog podneva; kako mu negde u telu bije srce, u tom telu što tako lako i brzo zarasta u divlje travuljine i nestaje u gomilama preslane prašine; kako mu venama lagano kruži krv; i kako Jovan, uspravljajući se, stenje, kašljuca, daje znak da je živ, prilično veseo i veoma gladan.

»Slušaj«, reče Petar tiho i ne otvarajući oči, »brinu me ove moje noge.«

»Zašto?« graknu srećno Jovan.

»Mrzi me da ti to objašnjavam«, reče Petar.

»Baš si lud«, reče Jovan. »Zabrinjavaju te sopstvene noge. Ha, kako mene ne zabrinjavaju moje.«

»Drugo su tvoje«, reče Petar. »Duplo su kraće.«

»Kakve to sad veze ima?« zacereka se Jovan. »I ovo su, valjda, noge?«

»Da«, reče lenjo Petar. »Ali pogledaj dokle moje dosežu.«

»Pa ako«, reče Jovan veselo. »Važno je da ti nisu teške, a što su duge, bože moj... nisi ti tu ništa kriv. U krajnjem slučaju, možeš da ih privučeš k sebi, ili da ih podaviješ poda se.«

»U tome baš i jeste stvar«, reče Petar nešto življe. »Ne mogu da ih prikupim. A može neko naići pa se spotaći.«

»Baš te briga«, reče Jovan. »Nek vrat slomi ako hoće.«

»Da, ali i ja mogu da nastradam«, reče Petar. »Zbog toga sam i brižan.«

»Kako to da nastradaš zbog svojih nogu?« zapita Jovan. »Nije mi jasno.«

»Ništa tebi nije jasno«, reče Petar. »Jer si tup kao tele.«

»Sve je meni jasno«, zacereka se Jovan, »ali ne to da možeš nastradati zbog svojih nogu. To ne mogu da shvatim. Razumem da su ti kratke kao moje... manji čovek manje i вреди... ali to su prave nožurde, bato moj! Sve bih dao da sam tako krakat. Bogami. Ovako sam često nespokojan - tur samo što mi se ne vuče po prašini.«

Žmureći još, Petar uzdahnu i reče:

»Ti si zaista jako glup. Ozbiljno ti govorim.«

»Pa jesam«, kiselo se isceri Jovan. »Jesam, nema šta. I ja sam... i ja sam tako zadovoljan kad mi to kažeš ti, a ne neko drugi. Ti mi to govoriš što me voliš, a drugi bi iz mržnje...«

»Ne petljaj«, reče strogo Petar. »Još bi se sad i rasplakao. Nego slušaj. Moja nesreća je baš u ovim nogama. I da znaš, zbog njih ću naposljetku izgubiti tintaru. Eto, zamisli da sada naiđu kola. Seljačka kola, recimo. Jer druga dok je sveta i veka ovuda neće naneti vetar. I ja ovako ležim, žmurim ili gledam. I kola pređu preko mojih kraka i - gotovo. Odoh ja. Bogalj do groba.«

»Ali, kad se kola približe, ti ćeš lepo prikupiti noge k sebi, i sve će biti u redu«, reče Jovan uveren da mu je doskočio.

»Pa o tome se i radi«, reče gnevno Petar. »Neću moći da pomerim noge. Mrzeće me, razumeš li. Znaš li ti šta to znači kad nekog mrzi da diše. Još je verovatnije da neću ni primetiti kola. Točkovi me nagaze i - odoše moje stube. Eto, kao iz šale ću se ubogaljiti. Čas posla.«

»Neće tako biti«, reče detinjasto Jovan. »Ako kola ikad i naidu, volovi će stati...«

»Volovi da stanu - trt!«

»... i seljaci će te, seljaci ili bilo ko drugi, zamoliti da skrajneš noge.«

»Ali ja ih neću skloniti i propašću«, reče Petar suvo i cinično.

»Zašto da ih ne skloniš?« reče Jovan.

»A zašto da ih sklonim?« planu Petar. »Kako ih nije sklonio onaj prošle godine... onaj, i ime sam mu znao... znaš, bogati, pričao sam ti o njemu bar sto puta...«

»Ne sećam se«, reče Jovan. »Ili se ne sećam ili sam zaboravio, jedno jeste.«

»Ti se ničega lepog ne sećaš«, reče Petar.

»A ti, opet, boluješ od preteranog pamćenja«, reče Jovan. »Bogati, pamtiš sve kao dete. Pitam se samo gde ti stanu tolika čuda. Ni manje glave, ni veće ludnice ... eto, to si ti...«

»Znaš«, poče Petar lagano i otežući, »ležao onaj čovek nasred tesnog puta. Tako, četrdesetih je godina bio, moj ispisnik otprilike. Ležao i dremao na suncu. Noge ispružio, zapretao ih u vrelu prašinu; reumu čova hteo da pretekne. I mislio kud da krene. Činilo mu se da je ceo svet upoznao. Izgleda da mu se bilo smučilo skitanje drumovima, pa nije znao šta da radi sa sobom i sa svojim nogama koje su htele pravo u pakao i među đavole da ga odvedu - kao ovo tebe i mene što će ove naše da odvedu, znaš. I taman ti on počeo da zaspiva, kadli naiđe kamion pun kukuruza - voze ga iz Srbije za Crnu Goru. Šofer svira, svira, a naš čova ni repom da mrdne. Onda ona šoferčina počne da viče na njega. Čovek ćuti. Put je bio tako uzan da ga kola nisu mogla mimoići.

»Ustani, idiote«, viknu mu šofer.

»Neću«, odgovori on i nastavi da drema.

»A što, krele?«, opet će šofer besno.

»Mrzi me, pravo da ti kažem«, veli njemu iskreno naš čova.

»Pa vidiš li da ću noge da ti precvikujem, skote«, još više se razbesneo šofer.

A čovek će njemu: »Vidim, ali šta mogu, brate rođeni.«

»Možeš da ustaneš i da se za trenutak skloniš«, veli mu šofer, van sebe od srdžbe.

»Kad bih mogao da ustanem, ko zna šta bih još uradio«, šoferu će čovek.

Tada šofer izađe iz kola i poče da ga drma, i da ga moli da mu se skloni s puta: »Skloni se, bolan bio, skloni se: jer ako se ne skloniš, moram da te pregazim; a ako te pregazim, bajbokana mi ne gine; a kad u buvaru odem, deca će mi od gladi poskapati.«

Čovek otvori oči, vide da je šofer crven i ljut i da su mu od neke muke i suze pošle, pa mu pljunu u lice.

»Stoko jedna«, reče mu na to šofer, »stoko neslana, za tvoje dobro te molim.«

Ali naš čova ni da zine: mrzi ga i oči da otvori.

Šofer pokuša da ga skrajne s puta, ali ga čovek ritnu nogom u jaja i zagnjuri lice u prašinu. Onda šofer sedne za volan i počne da trubi. Čovek u prašini kao da ga i ne čuje. Šofer vikne:

»Je l' opet nećeš da mi napraviš prolaz?«

»Neću«, odgovori mu naš zemljak ležeći, »i šta mi možeš; znam i ja«, veli, »za inat i za reč.«

»Noge ću ti precvikovati«, pripreti mu šofer.

Čovek prošapuće kao za sebe:

»Pomerio bih se, ali me mrzi; kako to ne shvataš, zaboga... uostalom, da vidimo kako i to izgleda.«

Onda ja šofer trubio još čitavo pola sata. Čoveku to dosadi, pa poče da ga, ničice ležeći, grdi i da mu psuje kamion; da ga vređa i da ga začikava - zamisli kako je taj hrabar i čudan bio. Šofer ne bi lenj, dade gas svojoj prdaljci i potkresa ga do iznad kolena...«

»Pa šta je posle bilo?« zapita Jovan očajnički.

»Šofer pobegao, a onog nesrećnika odneli u bolnicu«, reče Petar glagoljivo. »Još nije umro: mrzi ga, kažu. Neki vele da mu je milo što je ostao bez nogu: ne može da skita. Čuo sam još da su ga nagovarali da tuži onog tipa što ga je udesio, naknadu bi neku dobio, ali njega mrzi.«

»Pa bi i ti tako hteo, je li?« reče Jovan.

»Ne mogu kazati da bih baš tako hteo, ali će mi se sličan maler sigurno desiti naiđu li kola«, reče Petar.

»Pa pomerićeš noge, valjda?« izbeći se Jovan.

»Neću da ih pomeram«, viknu Petar promuklo. »Neću! Što ih onaj nije pomerio! Kad je on mogao da ih ne pomera, mogu i ja! Kako to da on može, a ja da ne mogu. Neću, svinjo debela, neću!

Neka mi ih otifikare... psi neka ih razvlače i glođu, ali neću da se maknem... kad može on, mogu i ja...«

»Ali, Petre...«

»Zaveži, nitkove!« siknu Petar. »Ti koji me navodiš na podlost. ...«

Petar se sav tresao. Ali nije imao snage da se pomeri, da ustane, pa ni da podigne očne kapke. Najviše je voleo da govori žmureći, tada je bio najiskreniji i najpribraniji, da u svom mraku leži horizontalno miran, i da u mislima gram slike predmeta i stvari koje su ga okružavale. Tada je najjasnije mogao da sagleda ambis u kom se nalazio, večitu pustoš neba, ubitačnost svetlosti koja je sve razjedala i raščinjala, tvrdoću, glad i laž zemlje u koju se sve vidljivo i nevidljivo pretvaralo brzinom života. Tako zatvorenih očiju, mogao je da vidi svoju dugu i mršavu senku, pruženu po prašini; i svog dosadnog, bubuljičavog drugara s očima metiljave ovce, tog Jovana koji je, kao po nekom zakonu, večito vukao napred ili nazad, ulevo ili udesno, uglavnom uvek na neku svoju plačno-komedijašku stranu.

Petar je drhtao od srdžbe, ali mu je bilo žao da otvara oči i kvari besprekorno složenu sliku koja mu je titrala pred nosom. Želeo je da, ne pomerajući se, zatisne brbljiva usta Jovana kukumavke. Onda bi, osećajući ga živog i toplog pokraj sebe, dugo ležao u svom purpurnom prednu. Ali ga je glas Jovanov obespekujavao:

»Ne dam ja da te pregaze kola. Šta bi ti to hteo, molim te lepo? Da iz tvrdoglavosti ostaneš bogalj? Bože, lud li si! Pa da posle, kao onaj o kom si malopre trtljao, truneš po bolnicama! E, nećeš, bogami. Ne dam ja da do toga dođe. Pa kad bi se to zlo i dogodilo, ne bih dao da te dugo drže u bolnici. Izgleda da oni tamo truju - baš mi neko reče da je juče jedan nesrećnik umro: otrovali ga. Vodio bih te sa sobom. Nosio bih te. Prosio bih i hranio te kao malo dete. Znaš već kako lepo umem da prosim. Onda mi ne bi branio da pružam ruku prema ljudima. Jer, kako bih bez tebe. Pre bih se ubio no što bih dozvolio da mi te ma kud odvedu. Na kolicima bih te vozio, vukao bih te - ni tada ne bismo smrdeli na jednom mestu. Kupio bih ti štake, i ti bi klecao za mnom. A ako bi ti noge bile precvikovane visoko iznad kolena, kao onom o kom si mi malopre pričao, kupio bih ti magare i uz samar te uvezao. I opet bismo skitali...«

Bože dragi, dosadan li je ovaj čovek, pomisli Petar. Dosadniji je od konjske muve. Samo melje i melje - vodenica mu nije ravna.

Nikako da ga stigneš - o čemu li toliko trabunja. Što me ne pusti da malo odremam, i da tako zaboravim da će mi ubrzo otkariti noge.

»Vidim ja u čemu je stvar«, reče Jovan očiju punih suza. »Ne možeš da me se otarasiš drukčije, pa hoćeš i noge da daš da ti precvikuju. I da me onda oteraš od sebe kao pseto. Je l'da je tako? Ne budi lud, Petre, ne budi lud. Ako sam ti dosadio, lepo mi reci. I ja ću pokušati da odem bestraga. A ti idi kud si naumio. Samo, čuvaj noge. Jer bez njih, da znaš, ne вреди ni glavu imati, ni oči, niti išta drugo...«

Nasred puta stajala je luda Mara. Gledala ih je ćutke, izgleda, čak i s čuđenjem.

13

Obavezno

S flašom na grudima, Srećko je iznad belog tovara gledao kako Ismet baulja između mramorja. Puzao je, pipao boce i psovao. Zagledao se u nerazumljive natpise na mermernim pločama, tako da se Srećku činilo da zaista zna šta traži. Preskakao je preko grobova, odavno zaraslih u travu, jahao ih kad nije mogao drukčije da ih obgrli, padao s njih i grdio Muhameda.

»Ej!« viknu promuklo Srećko. »Jesi li pronašao ono proketo mesto?«

»Jok ja!« reče Ismet i pljunu u kupine, iz kojih s mukom izvuče ruku.

»Da nije pobeglo, bogamu?« reče Srećko.

»Možda«, reče Ismet. »I mesto može da pobegne.«

»Pa što mi dole nisi rekao da mesto može da pobegne?« reče Srećko. »Ne bih ni pristao da je nosim.«

»Mislio sam: što baš nama da pobegne«, reče Ismet ozbiljno.

»Što baš mi da budemo takvi baksuzi. Ali, eto, vidiš i sam.«

»Gadno si me nasamario«, reče bahato Srećko. »Neću ti to zaboraviti.«

»Ma nemoj«, isceri se Ismet pakosno.

»Osvetiću ti se«, reče Srećko i zaljulja se.

»Kako?« reče Ismet.

»Gadno«, reče Srećko.

»I ja tebi«, reče Ismet.

»Kako?« reče Srećko.

»Lepo«, reče Ismet. »Vrlo lepo.«

»Možeš samo da ne nađeš ono mesto«, reče Srećko. »I da me tako izblamiraš. Zamisli, pročuje se da nisam umeo da zakopam jednu najobičniju bulu. Sa mnom bi onda bilo gotovo. Niko mi više ne bi poverio ni strvinu da zakopam. Je l' znaš?«

»Ne znam«, reče Ismet ležeći između dve davno zatravljene humke.

»Ti ništa ne znaš«, bubnu Srećko. »Ti si dupe.«

»A ti stražnjica«, zacereka se Ismet.

»Pa to je ... pa to je isto«, reče brižno Srećko i zakoluta očima.

»Isto, mislim, baš isto...«

»Nije isto«, reče Ismet i podiže se iz jarka. »Ti si ono prvo.«

Iz trave niče luda Mara. U jednoj ruci držala je cvet, dok je drugu pritiskivala na trbuh. Da ju je ko video, učinilo bi mu se da hoće da se zakikoće ili da kine. Oči su joj bile mutne i razrogačene: u njima se odslikavalo belo mramorje, čudni tovar na daskama, i ljudi zapetljani i sputani kupinovom lozom. Ne pomeri se s mesta, niti cvet crveni pokrenu - držala ga je kao svecu. Samo promuklo reče:

»Ej, vi...«

Grobari videše njen cvet.

»Ej, vi...«

»Šta hoćeš, luda Maro?« reče Srećko gotovo šapatom i s neskrivenom ljubavlju.

»Ništa«, reče luda Mara.

»Pa što si došla?« opet će Srećko.

»Zar vam nije vrućina?« upita luda Mara.

»Nije, luda Maro, nije«, reče Srećko. »Nije nam vrućina.«

»A onima što tamo svadbujete«, reče luda Mara. »Pa muče sirotog Muharema. Vikala sam im da ga ne diraju, ali oni ni da čuju. Molila sam ih i plakala, i oni su me izgazili... čini mi se da su me svi gazili...«

»Žao mi je«, reče Srećko muklo. »I nas su izgazili.«

»Mene su više«, reče luda Mara.

»Čini ti se«, reče Srećko.

»A boli li vas?«

»Mnogo nas boli, luda Maro«, reče Srećko. »Ali ne вреди o tome pričati.«

»Dosta razgovora«, viknu Ismet i, prevrnuvši se na bok, baci nešto na nju.

Busen je pogodi baš u lice; začepi joj usta zemljom.

Srećko vide kako se izgubi u trnju s crvenim cvetom u ruci.

Ismet otpi iz flaše. Srećko gadljivo iskrivi usne, pljunu u travu i reče:

»Uradim ti nešto i na tebe i na tvoju veru. Gade.«

»Nisi prvi«, reče Ismet i opet se zavalj.

»Skote, što si je udario!« reče Srećko.

»Vidiš, ja to tebi ne mogu da uradim«, reče Ismet. »Jer nemaš vere.«

»Imam vere«, reče Srećko uvređeno. »Kršten sam.«

»Nije to dovoljno«, reče Ismet i prevrnu beli nišan, koji se razbi.

»Nego šta je potrebno?« počeo trezvenije Srećko. »Da pustim da me sunete? Bože sačuvaj! Pre bih dao nos da mi odseku.«

»Nikome ne treba tvoj nos«, zacereka se Ismet primevši ustima flašu. »Toliko je crven i modar, i gadan, da ga ne bi ni psi s maslom pojeli. Pih, gadnu li nosinu tegliš...«

»Nemoj da mi vređaš... da mi vređaš... da mi vređaš veru... jer ću te kao jagnje, kao jagnješće preklati...«

»Govorio sam o tvom nosu, a ne o tvojoj veri«, zakrklja Ismet i izbeči velike plave oči.

»Šta ti imaš protiv mene i mog nosa?« zareza Srećko i ote mu bocu. »Govori!«

Ismet se uvi pod teretom Srećkove ruke. Odozdo pogleda bojažljivo: bio je spreman da mu uzvрати udarcem, da zamahne krampom koji se nalazio kraj belog tovara.

Ali ga Srećko snažno privuče k sebi. Znojava čela im se dotakoše. Tako priljubljeni jedan uz drugog, još bolje su videli dugačku nesrećnicu što se grejala na daskama između njih.

Uplašeni Srećko prekinu ćutanje:

»Je li, je li' zaista nema onog mesta?«

»Nema ga«, reče hladno Ismet. »Nigde ga nema.«

»A jesi li siguran da se oni kopaju baš ovde?« prošaputa Srećko. »Ima još jedno groblje u blizini.«

»Baš ovde«, reče glasno Ismet. »Tu negde sam pre desetak godina zakopao njenog muža. I još sam nekog iz njihove kuće tu zakopao.«

»Pa šta da radimo?« reče Srećko.

»Hajde da je tu ostavimo«, šapnu Ismet i pogleda preda se.
»Pa neka je drugi zakopaju. Zašto moramo baš mi...«

»Pih, gade!« hrupi Srećko i snažno ga odgurnu.

Ismet pade u trnje i koprive. Zajauka, ali ne pokuša da se dignu.

Držeći ruke na drvenoj nosiljci, Srećko ga je prezrivo gledao.

Kad još jednom kamenicama odbi ludu Maru, Ismet se zavalu u korov, između dve humke.

»Bojiš li se«, počeo mucajući Srećko, »bojiš li se smrti?«

»Jok ja«, reče Ismet i oseti da mu se u glavi muti.

»A mene ponekad uhvati strah«, reče tiho Srećko i pogleda beli tovar. »Pa rhe muka spopadne. To obično biva kad vučem neku strvinu. Onda sebi kažem: I tebe će tako uskoro.«

»Neće baš tako«, reče tiho Ismet.

»Nego kako će?« upita panično Srećko.

»Ispuniću ti obećanje«, reče Ismet. »Do rake te neću vući za noge, već za ruke. I neću dati da te u zemlju zakopaju golog. Gledaću da te od zemljurine zaštitim kakvim vrećama.«

»Ne, ne vrećama«, zamuca Srećko.

»Nego čim?« reče Ismet iz trnja i podsmešljivo.

»Nečim lepšim«, reče Srećko drhtavo. »Kakvim platnom. Po mogućstvu, belim, čistim...«

»Ni za krst se ne sekiraj«, reče Ismet. »Ukrstiću dve motke i zabosti ih u humku. Ime da ne stavljam?«

»Kako ne!« reče Srećko brižno. »Obavezno.«

»I da napišem ovako: *Ovde leži Srećko Strvinar...* koji pogibe od neprijateljske ruke ...«

»Ne tako, zaboga«, reče meko Srećko. »Stavi moje pravo prezime, ako ga se sećaš.«

»Zaboravio sam«, reče Ismet. »Ali mi ga ne moraš sad kazivati, jer će mi opet izvetriti iz glave.«

Srećko ugleda beli tovar i strese se. Pogleda znojavog Ismeta i zgadi se. Okrenu se oko sebe. Ali nikog nije bilo u blizini. Uplašise ga žega i pustoš - svadba i svadbari nalazili su se na, kraju sveta,

činilo mu se. Skitači koje je malopre na putu ugledao bili su još udaljeniji. I on je bio sam na svetu; sam i nemoćan da se izvuče iz trnja u koje se zapetljao.

»Ej, luda Maro«, počeo on cvileći. »Gde si, nesrećo moja?«

Niko mu se nije odazivao.

»Ako si tu negde, u trnju, luda Maro, dođi da mi pokažeš kako da zakopam ovu sirotu.«

Odgovora nije bilo.

»Ti si tu negde, u šipragu, luda Maro«, reče Srećko. »Odazovi mi se i posavetuj me. Jer ti si danas, izgleda, jedino pametno čeljade...«

Kad mu se ni ovog puta niko ne glasnu, Srećko plačno zablebeto:

»Majčice božja, kad niko drugi neće, posavetuj me bar ti. Reci mi gde da zakopam ovu jadnicu. Ismetu se spava, a ja više ne mogu da je gledam. Rakija mi je udarila u glavu, pa sve dvostruko vidim... pomози mi ako ikako možeš, molim ti se...«

Petar i Jovan gledali su kako se Srećko nadnosi nad leš i mota oko Ismeta, i kako pri tom plače. To isto video je i Kajica iz jošja i čudio se: Što plače kad ga nisu oženili. Videla je to i luda Mara s puta; a videlo je to i nekoliko potpuno pijanih i poodavno nerazumnih svadbara.

14

Petla ovamo

Na starčevo čuđenje, zubati Mrkoje se ustremi na Muharema. Nalete na sudove koje su žene nosile oko trpeze i pade. Starca to obradova. Ali se Mrkoje diže i, da bi nadglušio smeh, povika:

»Ej, Muhareme! Ovamo tog petla! Brže!«

Muharem se sledi. Poblede i uvuče glavu među ramena.

»Petla! Petla!« povika Mrkoje. »Šta čekaš?«

Opet se nesreća primiće, pomisli Muharem i jeza ga podiđe. Opet hoće da mi te uzmu, crveni moj, reče petlu. Osećam da ćemo se ovoga puta najgore provesti. Drži se dobro, drži se.

Petao ispruži vrat, mrdnu krestom, koja mu je zaklanjala oči, i vide kako Mrkoje, razmičući svetinu oko sebe, pojuri pravo prema njima.

»Petla ovamo, kad ti kažem!« zakrklja čupavi Mrkoje. »Šta se tu misliš i skanjeraš!«

»Nemoj da mi ga uzimaš«, prošaputa Muharem i obori pogled. »Nemoj...«

»A zašto?« reče Mrkoje nešto tiše i ustuknu. »Zašto da ti ga ne uzmemo?«

»Pa, to mi je sav mal«, reče tiho Muharem i zastide se svojih reči.

Mrkoje se sav izvi, nakrivi i, jedva se držeću na nogama, poče da prevrće jezikom:

»A šta ćemo ako nam je vrlo potreban?«

»Potrebniji je meni«, reče Muharem i podiže oborenu glavu.

»Kako to?« grunu Mrkoje. »Zašto da tebi bude potrebniji no nama?«

»Stid me da ti to kažem«, šapnu Muharem. »Sramota me.«

»Muhareme, on nam sad treba«, reče Mrkoje. »Danas...«

»Ali on meni treba zauvek«, prošaputa Muharem. »Ne samo za jedan dan. Zato vas i molim da mi ga ostavite.«

»Pa gde si video, zaboga, Muhareme, da nešto čoveku za svagda treba?« poče tiho Mrkoje. »Ne petljaj i ne izvodi, bolan bio...«

»Istinu govorim«, reče Muharem. »Bez njega ne mogu ni dana ni sata.«

Mrkoje se zaustavi. Muharemove reči učiniše mu se ubedljive.

»Verujem ti«, reče Mrkoje. »Ali mene su poslali da ti ga uzmem. Treba nam svima.«

»Uzmite nekog drugog«, zavapi Muharem. »Nije ovaj jedini.«

Mrkoje se osvrnu i vide pijanu gomilu oko kuće. Vrištali su, hućali su, rikali su. Najrazjareniji je bio glavni prijatelj: odskakao je od zemlje kao lopta, besneo i gubio se u opštem metežu.

»Mrkoje!« vikali su. »Mrkoje! Što već jednom ne donosiš tog vražjeg petla!«

»Koliko ćemo te još čekati, Mrkoje, vucibatino!«

»Dovlači se brže, crni Mrkoje!«

Kričala je negde i luda Mara, ali joj nije mogao razaznati reči. Grdila je nekoga, pominjala Muharemovo ime i, primajući udarce, jaukala. Mrkoju je nje bilo najžalije.

Mrkoje okrenu gomili leđa i vide kako Muharem drhti. Ražali se. Najradije bi otišao u reku i zamočio glavu u prvi vir - toliko mu je bilo žao pocepanog, iskrvavljenog i prašnjavog čoveka s petlom u naručju.

»Ne mogu ti pomoći«, šapnu Mrkoje.

»Možeš ako hoćeš«, reče Muharem još tiše.

»Koji te vrug ovuda naneo!« reče Mrkoje. »Bolje da si udario kosama.«

»Eto...«

Čitav trenutak posmatrao je Muharema, koji se skupljao i grčio braneći se od kašlja što mu se u dušniku preprečivao.

»Mrkoje, svinjo!« povika glavni prijatelj. »Petla ovamo!«

»Petla ovamo ili ćemo ti mozak prosuti po travi!«

»Pogledajte: ljubav vodi s Muharemom!«

»Šta je ovim ljudima!« kmeknu glavni prijatelj. »Samo da mi je da ne uvrede Muharema!«

Mrkoje spusti ruku na Muharemovu rame. I reče mu:

»Čuješ li ih... čuješ li ih, Muhareme?«

»Čujem«, proštenja Muharem.

»Moram ti uzeti petla«, reče Mrkoje. »Moram. Rastrgnuće me ako im ga ne donesem.«

»A šta ću ja onda« zapita detinjasto Muharem.

»Doći ćeš sutra kod mene« reče Mrkoje. »Daću ti para da kupiš drugog.«

»Nema na svetu petla koji može zameniti ovog«, šapnu Muharem.

»Pa nije zlatan, pobogu!« ljutnu se Mrkoje. »Nije zlatan, ali... je nezamenjiv...«

»Pruži mi petla, Muhareme«, reče Mrkoje. »Lepše je tako no da ti ga sam uzmem.«

Muharem je rukama zaklanjao petla želeći da ga nevelikim i kostobolnim zagrljajem sakrije. Kaputić poderani otkopčavao je i trpao petlove noge u nedra. Sva sreća što je petao shvatao opasnost, i što se nije branio: glavu svoju ponosnu zavlacio je Muharemu u

rukav, rep savijao kao da se kroz plot provlači, a krila priljubljiavao uz telo ne bi li bio manji i neprimetniji.

Sad će da mi te uzmu, reče Muharem u sebi i učini mu se da je petla potpuno sakrio. Uzeće te i nikad više neće hteti da mi te vrate. Vidim to. Sad je gore no malopre, da znaš. Ali se ti dobro drži pa im pobegni. Poleti iznad jošja u vrbak, a odande zvizni pravo prema našoj kući. I čim gore stigneš, operušaj koku – daj joj znak da si se s teškog i dugog puta vratio, i da je opet sve u redu.

Muharem se savi oko petla i čučnu. Dole, na zemlji, spopade ga kašalj. Kidao se kraj plota, i prevrtao tako strašno da se Mrkoju činilo da je u nj ušao neki đavo; odskakao je od zemlje, zarivao lice u suhu travu, u zemlju, u debelu prašinu, pazeći pri tom da ne ozledi, otkrije ili ispusti iz zagrljaja petla. Kad se smiri i kad, tako zavaljen, s nezdravim rumenilom u obrazima, pogleda oko sebe, gotov da ponovo zaplače, ugleda namrštenog i pijanog Mrkoja sa svetinom iza sebe, i shvati da je odbrani došao kraj.

»Ne uzimajte mi ga«, promuca kašljucajući. »Ostavite mi ga.«

»Moramo«, reče Mrkoje suvo. »Treba im. Zar ne čuješ kako me grde što ga ne donosim.«

»Pa... zamoli ih da me ovog puta preskoče«, reče Muharem. »Ne vredi«, reče Mrkoje i zaljulja se.

»Smilujte se«, reče Muharem glasno i sa željom da ga i drugi čuju. »Siromah sam čovek... i ovo mi je sve bogatstvo... a pored toga ima i još jedna stvar zbog koje mi je potreban... ja bih vam je rekao kad bih znao da me posle toga nećete ismejavati, i kad bih bio siguran da mi ga ne biste uzeli... eto, ako hoćete, ja ću vam odmah...«

»Pevaj tu pesmu drugome«, reče Mrkoje i podiže ga sa zemlje.

»Smiluj se, preklinjem te«, zakuka Muharem.

»Niko ni meni neće da se smiluje, Muhareme«, reče Mrkoje suvo i ščepa petla za noge. »Vidiš da me već gađaju pitom i kolačima.«

»Pazi kako ga držiš«, promuca Muharem. »Pazi, Mrkoje, pazi. Ne tako, zaboga... ne tako ... ne za noge...«

15

Kajica se igra s jaretom

Starac Ilija vide kako se Muharemovo lice razvuče u užasnu grimasu, i kako se zatim skupi i nabra. Otvorenih usta, obrva podignutih i sastavljenih, i ruku pruženih k svetini, koja brzo zakloni i Mrkoja i petla, Muharem je čitavu večnost stajao ne mogavši ni da zaplače.

Starac zatim spazi kako neki ljudi zgrabiše Muharema tamo gde je i Mrkoje nestao. Uznemiri se. Vide crnu Muharemovu glavu, koja naglo izroni iz gomile: podizali su ga, držali ga na rukama, nosili ga tako.

Plovila je nad usklobučanom svetinom Muhareмова glava sa zaleđenim osmehom praštanja, s malim grčem bola oko usana; plovila i ljuljala se, padajući nekud, potanjajući i izranjajući ponovo, pseći iskežena, izgrebana i krvava. Sirio je svoje tanke ruke, mlatao njima kao nedotučena vrana krilima, jedva održavajući ravnotežu; leđa su mu se gola pokazivala, pršljenovi kičme ocrtavali na tankoj koži; noge su mu izgažene štrcale iznad gomile crvenih glava, dok mu je laki trup tela padao nekud dole, na ruke koje su ga dočekivale da bi ga što dalje odbacile.

Šta to radite s njim, reče starac u sebi. Šta to radite. Jeste li izgubili pamet, ljudi moji. Šta vam je. Ne bacajte više tog siromaha pukog, tog jadnika. Pustite ga da već jednom padne na zemlju, da se razbije ili da vam za večita vremena pobegne. Ne mučite ga, ja vas molim. Preselo vam. Gubali se. Oh, ne dočekujte ga pesnicama. Šake bar otvorite. Jer ga tako boli. Rebarca ćete mu tanka polomiti, u grob ga pre vremena oterati. Pamet ste izgubili.

...dobri moj Muhareme, oprosti starcu za sve ovo. Ja sam kriv. Jer sam prvi započeo. Sve sam prvi zakuvao. Ja sam grešan, a ne oni. Oni bi te malopre i propustili da te nisam ja zaustavio i odgurnuo. Zato meni oprosti, a njih prezri. Pogledaj me, smiluj mi se. Ako ikako možeš, glavu svoju naruženu k starcu okreni. Hteo bih da vidim hoćeš li išta moći da pročitaš u mojim očima. Dečko moj, imam nešto važno da ti kažem. Nešto što ti nikad nisam smeo reći. Nešto što niko dosad nije čuo iz mojih usta. Reč je samo o tebi i meni, i ni o kom drugom više.

Uznemiren ali potpuno nepokretan, starac vide mladoženju.

Trčao je oko gomile i ravnodušno gledao kako Muharema bacaju uvis, i kako ga onda dočekuju dole, iznad same zemlje.

Grickao je kiselicu, gledao kako je ko obučen, i ko je od koga pijaniji. Video je preko gomile svadbarske konje i nečiju stoku u svojim njivama, ali tome nije pridavao nikakvu važnost.

Neka haraju, pomisli Kajica, neka haraju. Kad već nema trave - nek se najedu ječma. Šteta jeste, ali šta ja tu mogu. Važno je da ih ja nisam uveo u njivu. A majci ako je žao žita, neka ide i izvede ih. Jer nisam ja tu nikakva glava porodice pa da o svemu mislim. To ni ubuduće neću da budem, makar stari i Anđelija pukli. Njih dvoje bi hteli da mi na glavu natovare trista čuda. Ali se ja, bogami, ne dam. Ako misle ovom mladom da me zavedu, grdno se varaju - tvrda je Kajica kost. Nisu mene ni pametniji ni mudriji mogli nadgornjati... ako im je stalo da šteta ne bude velika, neka pošalju Muharema da vrati konje iz žita. A ako Muharem ne može - moći će Ivanka. Ionako se ukočila stojeći na jednom mestu, kobilčina jedna. Nek i ona pokaže svoje modre nožurde - kako ja celog dana ne savijam rep pod se... ja, bogami, neću ni za šta prstom da maknem u ovoj kući. Ja hoću samo da jedem, da lovim ribice, i da ih dajem mačkama. Neka me ostave na miru. Vrag ih odneo i s ovom svadbom. Sve su to zakuvali Anđelija i Ilija, bestraga im glava. Sva sreća što se stari oduzeo... s majkom ću lakše... a za Ivanku neću ni da čujem: jer ko zna šta bi od mene tražila...

Kajice, đavole crvljivi, nastavi starac. Vidiš li kako nam Muharemicu muče. Ako u tebi ima i trunčice muške snage, potrči i ispreči se ispred njih, i reci: Stojte, sto vas đavola ponelo. Ja sam ovde glavni, reci, i zbog mene ste se sakupili. Zato vam kao jedina muška glava, kao otac porodice, naređujem da prestanete mučiti našeg jadnog Muharema. Jer nije on kriv, kaži, jer nije on kriv što je imao pevca, i što ga je put ovuda naneo. Zato prestanite tako da ga bacate - ugruvaće se. Bubrege ćete mu odbiti, kosti mu smrskati kao piletu, creva mu zamrsiti. Podvikni im da prestanu s ludom igrom, i objasni im da ne daš da čovek izgubi glavu baš na tvojoj svadbi. Greh je i sramota to što s njim čine.

Ali se Kajica igrao s jaretom, koje mu je lizalo i štrpkalo slane dlanove. U gomili pijanih i raspojasanih nije ni primećivao starca koji je slinio kao dete i gledao kako se bezdušni svadbari igraju s Muharemom.

Muharema su odbacivali tako snažno da se po nekoliko puta prevrtao u vazduhu. Video je nebo sa suncem i oblačkom, koji mu se

približavao; žute strančine s ječmom u koje neće ulaziti srp; krivi put s grobljem na levoj strani, i dvojicu skitača opruženih ispod kruške.

Gledani odozgo, svadbari su izgledali pomamniji no što su bili. Negde nasred tog šarenila što se gibalo, okretalo i vrtelo, belela se mladoženjina kuća i on je pokušavao, dok je padao, siguran da će ga dočekati nečije ruke, da ugleda Ivanku. Ali se bližio zemlji tako brzo da je nikako nije mogao spaziti.

Bol se razlivao njegovim slabim i izmrcvarenim telom. Jer ga nisu dočekivali samo otvorenim šakama i pesnicama, nego, po svoj prilici, i nekim čvrstim predmetima. Na mahove je gubio svest želeći da ne zaboravi samo Ivanku i petla, kog uopšte nije mogao da nađe pogledom, opet dolazio k sebi, siguran da se nikad više neće onesvestiti.

Nosite me odavde, mislio je, nosite me odavde. Ne sramotite me pred ovolikim narodom, preklinjem vas. Pođimo u šumu, preko reke, i onda činite sa mnom šta hoćete. Tamo me možete bacati s noge na nogu, i igrati se sa mnom kao loptom. Onde me možete dočekivati i noževima. Neću se braniti ni ako me budete i vrelin gvožđem boli. Jer ja sam grešan, i red je da mi sve poganstvo iskija na nos. Zgrešio sam toliko da zaslužujem najružniju kaznu. Uši mi odvalite s lobanje, nos mi srubite, oči mi iskopajte. Jer sam kriv, jer sam vam pokvario današnje veselje. Starca Iliju zbog mene je lupila kap, i ko zna šta će se s ostalima još desiti. Sve zbog mene.

Izbačen s dotad najviše snage, pakosti i zlovolje, uz urlik i vrisku, krenuvši gore raširenih ruku, Muharem oseti da mu je to poslednji let u nebo, i da ga niko neće dočekati kad bude padao.

Odozgo se stropoštavao pljoštimice, sa suncem među trepavicama. Bi kako je osetio: čekala ga je samo zemlja. Svetina se razmače i zaurla kad ču kako lupi; kad vide da se, ugruvan sav, opruzi i izduži.

Dolazio je k sebi, polako otvarajući oči. U blizini nije bilo nikoga, i on se morao naprezati da bi video ljude koji su se malopre njime igrali. Nije ih mnogo razlikovao od ostalih; samo je znao da su tamo negde oko trpeze, koja mu odjednom iskrсну pred očima.

Vraćao se iz dugog i bolnog predsna i nije mogao ni naporom volje da izmeni sliku gomile koja je nedaleko od njega bučala: čeljad je dubila na glavi, svi su tako stajali, i išli, i skakali, i pevali; i on im je video noge koje su se čudno kretale, hvatajući se nekog

nevidljivog tla, neke gornje zemlje. Još nije mogao da razabere gde je, i kako se našao baš tu, ali mu je bilo jasno da bi trebalo da se pokrene, i da se onda izgubi.

Pokrenuti se nije mogao. Pa je ležao tako, zabačene glave, raširenih ruku i široko rastavljenih nogu. Zdrave i celovite misli sve više su mu dolazile u svest: Gde li je sad moj petao. Gde li je. Da li su ga već zaklali, ošurili i očerupali. Ili je možda već odavno pečen, skuvan i raskomadani?

Ali naopaki put nikoga pored njega nije vodio i on je ostajao bez odgovora.

Tada mu se učini da vidi petla. Nije više bio u Mrkojevim šapama. Očerupan i pokisao, išao je po gomili. Pokušavali su da ga uhvate, ali nisu stizali. Ni žito koje su iz nevidljivih ruku prosipali nije im moglo pomoći. Petao je koračao snažno, sigurno, i Muharem je bio srećan; plam mu je žario obraze i mrežio mu oči, koje su ga bolele.

Počinjao je da shvata gde je, i suze su mu vlažile trepavice. I dalje je umornim pogledom pratio petla. Ali on nije više išao po gomili, natkriljujući je. Sad se crveneo u naručju priviđenja koje se zvalo Ivanka. Muharema opet obuze stidna radost.

Gde si to otišao, reče u sebi petlu. Kako si se usudio tu da se zaustaviš. Kako, kako, kako. Zar te nije strah. Je li ti lepo, crveni moj. Dobro je kad ti je toplo i kad joj nisi težak. Tako, ostani tu još, mani druge, i gledaj da joj ne dosadiš. Jer i ona je, sirota, danas premorena. Eto, celog dana je na nogama, a to nije nimalo lako. Reci joj da me ne gleda, da me uopšte ne gleda, i da okrene glavu na drugu stranu. Neka se zabavlja s mladoženjom, i neka joj ne pada na pamet da mene pominje. Odmah joj reci da se potpuno okrene: neću da me ovakvog vidi i zapamti.

Suze su sve više bubrile u Muharemovom oku, i on je video da petao više nije u Ivankinom zagrljaju. Držala ga je na grudima, i čvrsto, luda Mara. Petao je ispružao šiju, mrdao glavom levo i desno, ne želeći da napusti ženin zagrljaj.

Tako, i tu ti je dobro, reče Muharem petlu, i tu ti je lepo. Isto kao kod Ivanke. Možda će ti u zagrljaju lude Mare biti najbolje. Jer Ivanka ima mladoženju i druge brige. A luda Mara nikoga nema sem tebe i mene: na iste smo grane spali, i ne ostaje nam ništa drugo no da i dalje budemo gladna, žalosna i složna braća. Muharem se osloni

na laktove. Malo podiže otežalu glavu. I vide da nigde nema ni Ivanke, ni lude Mare, ni petla; niti bilo kog poznatog. Čuo je kako urnebesno galame tamo negde oko trpeze.

Nikome nije ni padalo na pamet da je živ, i da ga treba dići sa zemlje i vodom napojiti. Ležao je tako, nemoćan da se makne, i osećao da mu je lepo i prijatno što je sam, i što ga niko ne gleda - sramote je bilo manje. Gde li je sad moj crvenko, moj petlić, zapita se i podiđe ga topla jeza koja za trenutak nadvlada bol u kostima i mesu.

Tada spazi Iliju. Miran i ustoličen, starac je gledao put njega. Muharema je obuzimao strah od tog pogleda. Ostavljen od svih, potpuno zaboravljen, s rukama opuštenim preko stolice, starac je mrdao usnama, želeći, po svoj prilici, nešto važno da kaže. Pogled mu je postajao sve strasniji i strasniji, a izraz lica sve izopačeniji.

Muhareme moj, reče čovek u sebi, možeš li ustati. Ako te kosti toliko ne bole, dopuzaj do moje stolice. Hoću nešto važno da ti kažem. Nešto što nikad niti si čuo niti ćeš ikada i čuti. U pitanju smo samo nas dvojica, i niko više. I to što ti budem rekao, nikome ne govori, pa ni crnoj zemlji. To je moja najveća sramota. Poveriću ti se, a ti ćeš biti dobar i zavezaćeš jezik u sto čvorova. Dovući se do mene i pokušaj da zaboraviš ovu današnju komediju. Sve zaboravi. Sve mani k vragu. Jer će sve lepo biti. I oprosti meni, slabom starcu, zbog kog tako nepokretan ležiš.

Starce, mislio je Muharem, dobri starce. Ne mogu do tebe da dobauljam. Boli me svaka koščica. I čini mi se da će glava nadvoje da mi prsne. Utroba mi se kida. Noge su mi se uštapile. Ne misli da ne bih dopuzao do tebe da mogu. Kleknuo bih uz tvoju stolicu i položio ovu moju ružnu i grešnu glavu na tvoja kolena. I ljubio bih ti dugo stare i darežljive ruke koje nema ko da ti na krilu skrsti. Ljubio bih ti i noge, i trag tvojih stopala i krajičak tvoje odeće; i sve što je tvoje. Molio bih te da mi oprostiš što sam morao danas da te začikavam; što nisam klisnuo s petlom preko reke i u šumu; što sam se zaljubio u Ivanku, tvoju sadašnju snahu - kako sam samo to smeo!

Starce, nastavi Muharem, ne gledaj me tako. Što bečiš oči. Plašiš me. I da me ništa ne boli, izgleda da se ne bih usudio da ti pridem ruci. Obori malo pogled, ili mu bar promeni pravac. Ne streljaj me tako, jer nikad neću smeti da se dovučem do tvojih nogu...

Gledali bi se još dugo da ne bi nekih ljudi koji stadoše između njih.

16

Jade moj

Luda Mara poče da trči oko starca. Spoticala se i padala, dizala se i opet posrtala. Od trčanja ukруг mutilo joj se u glavi, pa joj se činilo da ljudi koji jure za njom ne dodiruju zemlju, no da, iako bez krila, lete.

Letela je i ona, hvatajući se starčeve stolice i krijući se iza njegovih leđa. Kad bi joj se sasvim primakli, ćutljivi i bleskasti od požude, koje im je bilo najviše u očima, i kad je i starcu postajalo jasno da će je uhvatiti, ona bi se izvila i izmigoljila im se iz ruku: tada bi i samog đavola podsetila na polugolog i neuhvatljivog guštera.

Toliko joj je bučalo u glavi da nije mogla prepoznati one koji su je gonili. Jedan je stvarno ličio na Mrkoja, drugi je imao brkove glavnog prijatelja, dok je treći podsećao na sve ljude koje je do tada srela i upoznala. Ali to što su, dok im je izmicala, bili jedna jedina živa mrlja i masa, nimalo je nije bunilo: poodavno ne razlikuje ljude, ne raspoznaje ih baš najbolje, i čini joj se da su svi isti i jednaki.

Trapavi i nespretni, ovog puta lakši no obično, ljudi su obigravali oko nepomičnog starca. Njuškajući po vazduhu i sledeći neulovljivu ženu, poluslepi od mutne želje i zla koje su sobom nosili, saplitali su se o duge i ispružene starčeve noge.

S mukom su ustajali i, pokušavajući da polete za njom, gazili, gnječili i udarali starca. Ali je vitko i preplanulo telo odskakalo od zemlje i bežalo od ljudi koji su se, svečano i bolesno nemi, stropoštavali i, strasno se grčeci, grizli travu i zemlju zubima.

»Ne daj me, stari!« povika luda Mara kad shvati da će je ščepati zle ruke.

Starac mrdnu usnama.

Ljudi ni dalje nisu progovarali, i njoj se činilo da im se nikad neće ni razvezati jezici. Ovako ćutljivi, izgledalo joj je, bili su opasniji. Pogleda starca i poče prestravljeno:

»Stari, jade moj, progovori! I reci im da me ostave...«

Starac zatrese brkovima.

»Pamet hoće da mi pomere«, reče ona plačno. »Zaštiti me.«

Trojici se pridruži četvrti. Čim poče da sledi njen opipljivi trag, i on zaneme.

Gotova si, reče sebi, gotova si. Ovaj četvrti će ti smrsiti konce. Zato beži što pre, ako nećeš živu da te rastrgnu pred ovim starcem. Skloni se ispred njegovih očiju: sramota je da tako star i nemoćan gleda kako te raščepľuju, sramota bi to bila velika, a greh još veći. Mići se odavde, preklinjem te. Beži u jošje - tamo tvoju bruku sem njih niko neće videti.

Sve se okretalo i vitlalo oko nje: i sunce koje je i dalje puštaloz iz sebe beskrajno duge konce i užarene niti; i nebo koje se sve više mutilo i paralo; i svetina koja je pristizala i seirila, pila i galamila; i starac sam, ustoličen i mudar, u vrelom i ujednačenom ritmu obletao je oko nje, i njoj se činilo da će je baš on najpre uhvatiti i stegnuti crnim, ispucalim i maljavim rukama.

Braniće i ona starca ako mogne. Neće dati da ga čepaju, gaze i muče, niti će dozvoliti da ga onako bespoštedno i sramotno polivaju sumnjivim vodurinama, rakijštinom i splačinama.

»A ti, stari, ni repom da mrdneš... i baš te briga što hoće da me rastrgnu...«

Užasnut, uvređen i musav, starac vide kako luda Mara odskoči u stranu. Zaslepljeni ljudi pojuriše za njom. Osećanje stida obuze starca - u mislima je već video kako je obaraju i muče.

Tamo, u jošju, stigoše je. Od prvog udarca u leđa zaljulja se. Drugi čovek je ščepa za kosu. I privukao bi je k sebi da ne bi trećeg, koji je udari pesnicom u slabine.

Žensko telo se izvi, kosa se prosu po plećima. Tako prelomljenu, zabačene glave i podignutih ruku, polunagu i vrelu, povedoše je stranom. Najodmorniji i najmračniji, onaj četvrti, mađioničarskom veštinom prosu je po zemlji i obnaži.

Luda i najľuda Maro, reče sebi, sad izdrži. Oči će ti ispasti od bolova i muka. Pamet ćeš izgubiti od njihovog mutnog zla. Stisni zube i zatvori oči. I ne gledaj ih - prezri ih tako. I zamišľjaj kako se nad rekom rastače i opet u klupko zamotava sunce.

Ljudi nisu ništa govorili.

Lomila su joj se pleća. Savijala joj se i u čvor zavezivala tanka kičma. Oči je držala zatvorene, ali je ljude osećala oko sebe. Jer ih je bilo svuda: i na njoj, i pod njom, i oko nje. I kud god bi se pružile njene nemoćne ruke, našle bi njih. Primećivala je kako su vrela, i kako drhte. Bio je to strah, znala je. Strah mesa i kostiju. Onaj isti strah i tuga što su i nju ispunjali čak i u trenucima naslade, najstrašnije odmazde ili bratimljenja. Zato se nije čudila što ih je, dok su se oko nje vrzmali, groznica onako drmala.

Čula je kako šumi reka, i kako podmuklo i prevarantski prolazi pored njih. Razlikovala je žuborenje, koje je sa svakim novim talasom i u svakom novom trenutku bilo drukčije: jedan je donosio bratsku ljubav od koje se topilo uvređeno srce; drugi opasnu mržnju koja je kidala i trovala mučeno telo; treći je sjedinjavao bol s nasladom, prelivao preko očiju još gušću, još gorču tamu; četvrti je bio sav od krvave magle kojoj nije bilo kraja.

Reka je išla. Znala je to i osećala svojim nevelikim razumom. Reka je odlazila i nije bilo nade da će ikad naneti ono što je već jednom odnela. Donosila je svaki put drukčiji i drukčiji strah i strepnju, i ona se bojala da će potpuno izgubiti pamet. Reka je rasla kao planina u snu padavičara. Talasi su se po njoj gužvali; izrastale su joj kvrge i guke po leđima i slabinama. Voda je sve više nadolazila, i nigde više nije bilo predašnjih obala.

Reka je tako krupnjala, i ženi se činilo da će svojim vodenim hrbatom brzo doseći do neba. Reka, to modro brdo što se valja pretesnim koritom, nije ni ljubav prevarene i unakažene sestre; ni mržnja njena duboka i dugotrajna; ni naslada što se mesa s ostrim i po stoti put probuđenim bolom.

To što teče k njoj, to što se na sve strane razliva i pruža, to što preti da ih sve petoro zatrpa i poplavi, strah je goli i večiti. Slediće ih i nekud odneti, iako su na jednoj gomili - boji se osramoćeno telo. I niko neće znati gde je započela sramota kakvu još nije zemlja zapamtila. Biće to strašno: izgledaće kao da se ništa nije ni dogodilo.

Reka ima telo. To je velika aždaja. Reka ima i vrat koji je srastao s trupom. Glava joj je široka, zatupasta i rogata. Na čelu ima krunu od pene i gorobilja, koje večito nosi sve do ušća. Sad zeva i, primičući se, liže joj tabane jezikom od mulja i nanosa.

Ledena jeza pođe pre vode uz gležnjeve i listove raščerečenih nogu. Bolom se ispuniše okrugle i nežne čašice kolena, i slabo telo

poče da drhti i da se boji. Kad se uboge čašice preliše bolom i stravom, i kad ledene iskricе uzgamizaše preko stegana, i kad se sva strepnja zemlje i sveta skupi i savi u njenoj utrobi, slabi krik ote se iz gužvice poraženog mesa.

Ljudi znaju za strah, ali ne i za reku koja oko sebe maše prljavim repom. Čuju krik, ali im ni na kraj pameti nije da razapeta žena ne laže. Ne bi poverovali ni kad bi im ispričala šta vidi. Duga je to aždaja. Ide brzo, iako joj se noge ne vide.

Osedlana je, kao za trku spremljena. Gaze po njoj đavoli i nekakva čuda kojima ne zna imena. Piste i zvižde, i bučkaju u vodu; čim jedni nestanu, niknu odnekud drugi, još rogatiji i mnogo klempaviji.

Vodena aždaja ima mutne, velike oči - rekao bi čovek da iz njih suklja neka magla. Bez zuba je, ali zato ima predug jezik. Otud, iz sunderastih čeljusti, šiklja ledena voda. Munjeviti mlazevi imaju samo jednu metu - njenu utrobu. Toči se tako smrзли otrov, i njoj dolazi da još jednom zajauče, da zakuka, i da smrtno uplaši one koji je drže razapetu. I ko zna šta bi sa sobom uradila da ne vidi kako se oblik vodenog čudovišta menja: možda s novim đavolom dolazi i nova sreća.

Protuva od vode i pene ne može biti bliže. Glavurda joj je sve šira i krupnija, a mnogokraka zvezda između rogova sve vidljivija i ružnija. Žena oseća da joj je trbuh pun leda, pa se grči i previja, i bol se sa svih strana uliva u najružnije i najbolnije mesto. Dah joj se krati, ali još ima snage za reči koje ljudi kao i da ne čuju:

»Braćo, ne mučite svoju sestricu... ne mučite je, dobra moja braćo...«

Za ljude je ona čudo. Ne ono od vode i nanosa, već obično zemaljsko čudovište od kostiju, mesa i kože koju treba što je moguće više razapeti. Znaj u znanje praotaca: da čudo pod sobom treba goreti i sagoreti; da mu treba stati na rep, a onda mu ruku staviti u grkljan; da ga treba dugo i dugo mučiti i zlostavljati, tako da glogov kolac, poboden u glavu, smatra za nagradu.

Oni još svašta znaju - zato je tako dugo ne puštaju ispod sebe. Oni tako mnogo znaju da im se ništa ne govori. Ista im je samo misao - dvonogog đavola bodi i probodi, i kako znaš prikuj ga za zemlju; jer bludne i ružne misli budi u mirnim i zaposlenim ljudima; uništenog ga ostavi usred ovog Kajičinog jošja - nek i ostalim

zmijama otrovnicama bude jasno šta ih čeka budu li se motale i uvijale oko puta na kom se slavi, peva i pije.

Ljudi su samo ljudi - ništa ne razumeja. Gledaju je i čude se. Vide da plače, i krivo im je što im kvari zabavu i uživanje. Radije bi je gledali nasmejanu. Vilice im se krive od nezadovoljstva. Čude se i tome što miče usnama. Po svoj prilici, hteli bi da razumeju i shvate reči koje s mukom prelaze preko njenih usana. Ne mogu. Čini im se da mumla. Ali, to su prave, ljudske reči.

Luda Maro, šapuće žena, luda Maro. Nemoj više da se bojiš. Prošla je reka s čelenkom na glavi, nisu te pokrili njeni prljavi talasi. Sad je red da se smiriš i kažeš sebi da ti je dobro. I jeste ti dobro. Nemaš više posla s aždajom, no s anđelima. Jer oko tebe su zaista anđeli, njih četvorica. Vidi kako su im rumena i nasmejana lica. Krila im ne vidiš, ali to ne znači da ih nemaju. I srca velika oni imaju, srca anđeoska. I zato što su dobri, čine ovo s tobom. Sažalili se. U stvari, oni te ovo brane od đavoljih sila, i od zlih ljudi koji se tu negde vesele, i koji bi te najradije rastrgli na komade kao gladni psi. Vidiš, oni će te i odbraniti - toliko su dobri. I ti ćeš, kad ustaneš, poljubiti njihove stope, i bezbroj puta u sebi izgovoriti molitvu koju si, po svoj prilici, zaboravila. Ići ćeš njihovim tragom i blagosiljati ih. Tako se moraš zahvaliti braniocima.

Mrak joj se hvata oko trepavica, i njoj se čini da nikad neće svanuti. Ne zna tačno gde je: zna samo da se sva pretvara u ono mesto koje je žiga i peče. Kravi se i ugiba zemlja pod njenim plećima. Bol je raščinja i raspamećuje, ali ona zna da svako zlo ima kraj, pa i njeno da će ga imati i ne da ustima da jauču i milost da traže.

Mrak je sve gušći ispred njenih očiju i ona više jasno ne vidi pomamljenu četvoricu. Izgleda joj da su se pretvorili u jednu masu, u jednu jedinu izraslinu bolesnog i vrelog mesišta. Teška je njenom izmrcvarenom telu ta gomila, pa joj dolazi da iščupa svoje šake iz njihovih i da stegne sebe za grkljan. Ali snage ima samo za reči koje niko nikad neće razumeti.

Ružna i gadna Maro, opet šapuće žena, poslušaj me. Ne ljuti se na njih, na anđele. Nesrećni su i jadni, zar ne vidiš. Pa kad im ništa drugo nije ostalo, pusti ih da se bar poigraju s tobom. Sad te boli, ali ti ništa od toga neće biti. Važnija je njihova sreća od tvojih muka. Odavno ti to govorim, a ti stalno zaboravljaš. Počela si da

pamtiš ružne stvari - moram te odučiti od toga. Ne budi zlopamtilo. I pusti ih da se šale s tobom: možda će im se učiniti da tako postaju ljudi.

Smiri se, tugo moja. Naredi srcu da učuti - dosadno je to njegovo cviljenje. I ako nisi zaboravila reci, kaži im da se ne obaziru na tebe i na tvoje suze. Neka čine ono što čine - neka nesreći svojoj daju oduška. Reci im da nisu prvi koji ti zadaju bol i koji te ovako muče. Kaži im da ljudi rade to s tobom godinama. Uhvate te i pesnicama izudaraju. Kad potiljkom tresneš o zemlju, počnu da te peku. Ne prođe mnogo vremena a ti, većito tako dronjava i bosa, primetiš kako ti raste trbuh. Posle daviš decu ili ih živu bacaš u Lješnicu. Zatim nastaviš da skitaš po selima, da prosiš i da blagosiljaš. Moliš se Bogu ili najbludnijem drvetu u šumi za duše svih ljudi koje si srela. Najviše se bojiš za one koji su te živim ognjem pekli: jer ti se većito čini da su, posle onog što su s tobom činili, još nesrećniji i žalosniji.

Reci im da se ni ubuduće neću na njih ljutiti. Ne dam da se u moje guravo srce uvuku mržnja, zlo i pakost. Mogu činiti sa mnom šta god hoće i kad god to budu hteli. Ja ću pored seoskih plotova vući trbuh, a onda ću bacati u reku ono što sam i dosad bacala. I to će tako trajati ni manje ni više no hiljadu godina: oni brkati, crni i zadovoljni, a ja većito pokorna i uplakana. Kaži im to i zatvori oči. I okreni se, jade moj.

Učini joj se da nedaleko od mesta na kom je ležala stoji starac Ilija. Ispolivan vodurinom i splačinama, raskopčan i mlohav, jedva se držao na nogama. Stajao je i sve se više nadnosio nad sramnu gomilu. Oči njegove otete sve više su krupnjale - u njima su se okretali veliki krugovi tamne vode. Tako razglavljen i nemoćan, podnadao i nem, sve više im se primicao.

Stari, reče mu žena, hoćeš li to i ti da me mučiš. Da budeš peti, je li. Ne branim ti se ja, mrcino matora, ali se bojim da će ti duša na nos izaći čim mi se primakneš. Pustila bih te kad bih znala da ćeš posle toga ostati živ i da će ti se povratiti govor. A pošto nisam sigurna da će tako biti - beži od mene. Otrovaćeš se, i davo će ti umileti u srce. Star si da bi postao anđeo, čovek nikad nisi ni bio, pa se zato miči s tog brega. I ne gledaj me tim tvojim crnim i zakrvavljenim očima. Idi, nisi dobar. Jer si mučio Muharema. Kriv si poprilično za njegovu nesreću, i zato ti ne dam ni da priviriš k meni.

Iz zemlje i pene izroni Muharem.

Muhareme, što plačeš, reče žena. I što si se tako snuždio, nesrećo moja. Nije to, valjda, zbog petla. Ako je samo zbog njega, moraću da te grdim. Ne vredi plakati za perjem. Još bih te i razumela da plačeš za onima koji su ti ga uzeli. Oni su pravi nesrećnici. Ti nisi. Ti si... ti si obični i dobri Muharem. Ne ljuti se na njih - oni su anđeli, iako im još niko nije video krila. I šta god urade, sveto je. Pa zato ne huli, izgrdi srce ako uzdivlja, sagni izboranu šiju, pa trpi.

Skrušen, bos i dronjav, s rukama prekrštenim na prsima, Muharem pođe stranom i pravo k njima. Lice mu je bilo bledo i izgrebano, a oči uplašene. I njoj se činilo da nešto žalosno i važno hoće da joj kaže.

Muhareme, reče žena, Muhareme. Ti možeš doći. Držaćeš me za ruku. Biće mi lakše muke da podnosim. Čini mi se da bi mi bolovi prestali kad bi me ti uhvatio za ruku. Dođi brzo. Hoću nešto da ti kažem. Ponekad mi se čini da smo iste krvi, i da nas je podojila ista sisa. Jeste, mi smo braća. Ako to dosad nisi znao, od danas zapamti. Zajedno nas i muče: mene bole tvoje, a tebe moje rane. Tebi se otac ne zna. A ja ne znam ni majka ko mi je bila. Othranili su nas i podigli isti ljudi, baš ovi koji nas danas muče. Zato oni i imaju toliko pravo na nas, i zato im se mi ne protivimo mnogo.

Muharem počeo da se pretvara u đavola. Pokazaše mu se kozje uši, nikoše mu rogovi i rep. Ruke mu zameniše krilca, a nos crvenomodra izraslina. Na ramenima šarenog đavola stoji petao i mlati krilima od plamena.

To je zato što si bio dobar, reče glasno žena. Samo na dobre kidišu đavoli. Ali se ti ne sekiraj mnogo zbog toga - preobraćićeš se u čoveka čim ti prva zla misao umili u srce.

Gušća tama. Sad više ne zna da li je ikad i videla sunce i svetlost. Dah počeo da joj se krati. Utroba pođe k dušniku - to je gadna teskoba. Sva se zemlja ljulja, i ona više nije sigurna da se s brkatim anđelima neće survali u provaliju.

To što sa svih strana nadolazi, taj mrak, reka je. Reka velika i crna. Reka bez imena, mostova i obala. Tako je velika i brza da bi i aždaju s čelenkom pokorila i potopila.

Reko, crna reko, reče žena. Najcrnija reko. Najlepša moja sestro. Pređi preko nas. Htela bih da zaboravim sve što sam dosad znala: i svoj bol kojim dosadih i bogu i ljudima; i današnju svadbu sa

svadbarima i anđelima koji mi isprštiše telo; i starca Iliju s Muharemom i njegovim petlom; i Ivanku s mladoženjom; i one nesrećnike na putu, one skitnice što se gledaju s grobarima. I sve, i sve da izađe iz moje pameti.

Crna moja reko, poplavi nas. Oduzmi sa sobom i moju i njihovu sramotu. Oduzmi je tamo gde nema ljudi, i gde niko nikad za nju neće saznati. Predajemo ti se. Poigraj se s nama. Pregazi nas. Htela bih da posle izađemo čisti i lepi. I da još jednom pokušamo da budemo ljudi.

Reka raste kao bol.

Na brežuljku, iznad jošja, stoje četiri čoveka. Ništa ne rade, sem što gledaju kako se na suncem sprženoj ledini grči i savija polunago telo lude Mare. Spokojni su, ali još ne mogu jedan drugome u oči da pogledaju. Njih reka koja juri kroz jošje ne podseća ni na šta. Ona se ni po čemu ne razlikuje od drugih reka i potočina koje su do tada viđali i gazili. Jer ona samo donosi i odnosi vodu. I ništa više.

17

Kajica i greh

Kiselo iskežen, Kajica spazi četvoricu. Crneli su se u jošju, oko lude Mare. Jedan joj je gazio crnu i dugu kosu, dvojica su to gledali, a četvrti je radio nešto ružno. Nije dokraja shvatao tu igru, ali se gadio. Znao je da i on uskoro treba tako nešto da otpočne i studen mu je ledila kičmu i krivila vilice. Žalio ju je otprilike kako se žali neko ko nepravedno dobija batine. Žena se bacakala i jaukala, i njega je obuzimao samrtnički strah.

Bogami, niko neće mene nagovoriti na tako nešto, pomisli on i skoči. Mogu mi oni dovesti i deset Ivanki - nijednoj neću ni da se primaknem. Nije Kajica lud: ja da im to radim, a one da viču i da plaču. Pa me mogu lako i na sud odvesti. Što je najvažnije, onako može i da se umre. Ne ide mi se na robiju zbog nečijeg čefa. Imam ja pametnijih stvari. A starcu ako je do nečega stalo, ne znam tačno kakvog to naslednika želi i stalno spominje, neka sam izvoli. Meni nikakav naslednik ne treba. Ja hoću da sačuvam zdravlje, možda i

čist obraz, i ništa više. S majkom se ne svađam, nisam ni gladan ni žedan, i vrlo sam srećan. Ni porez nam nije baš mnogo velik. Živimo mirno, naročito ja. I nije mi ni na kraj pameti da se provodim. Ako je do zabave, imam je - tu su mačke i ribice.

Zgađen i uplašen, Kajica potrča stazicom koja je išla sve do starca i trpeze. Kad spazi da mu neki svadbari idu u susret i da se nešto došaptavaju, on se naroguši. Popravi cvet na reveru kaputića, nakašlja se i zauze pozu kavgadžije. Ali mu ni to ne bi dosta, sam sebi nije bio ubedljiv, pa poče da pevuši neku bezobraznu pesmicu.

Ljudi se skrajnuše s puta. Kad primetiše da ne puče od nadmenosti, stadoše da se kikoću u šake.

Kajica se osvrnu. Učini mu se da su ga se uplašili i poraste za glavu. Ljude to još više začudi, pa izbečiše oči. On im prkosno reče:

»Nema kod Kajice labavo! Nema, nema!«

Ljudi zinuše.

»Da, da!« reče Kajica. »Nema kod mene mrđanja!«

Ljudi sklopiše vilice - škljocnuše im zubi.

To Kajicu uplaši. Pomisli da će poći za njim, da će ga uhvatiti i ispljuvati, zaklati i odrati, pa požuri.

Iza njega, na putu, svadbari ostadoše kao ukopani. A malo podalje, na ledini, neko poče da zapomaže i da priziva majku.

Spazivši starca pred sobom, Kajica se preobrati u starog plašljivca i podrugljivka. Ne htjede da ga zaobiđe. Pođe pravo k njemu. Shvati da je starac nemoćan, i da nikako neće moći da podigne ruke kojima bi ga stričevski jako klepio iza ušiju. Osmeli se i stade uz samu njegovu stolicu. Starac ga je gledao. Kajica mu reče: »Okamenio si se, a?« Starac ništa ne odgovori. »Ti li si hteo da me upropastiš, je li? Govori.« U starčevim očima kao da nešto blesnu. Izgleda da se zrak svetlosti zapleo u žučkaste žilice njegovih ženica.

»Hteo si da me oženiš, stari«, reče Kajica nadmeno. »Da mi kuću iskopaš.«

Starčeve oči se smračiše.

»A to boli!« reče Kajica i poče da ga cima za brk. »Video sam malopre, na ledini, u jošju.«

Starčeva glava poče da se klati. I ko zna koliko bi tako mrđala da je Kajica ne vrati na staro mesto. Pusti mokri brk i gadljivo odmahnu rukom.

Neki ljudi su gledali kako ga cima za veliki nos i kako mu nešto govori starateljski blagim i pomalo podsmešljivim glasom.

Kajica se sučeli s gomilom. Opet mu slabašno telo prože strah. Šarao je očima po skupini i tražio najpijanije. Tada spazi glavnog prijatelja: s mukom se držao na nogama, a i reči je nekakve nejasne i mutne izgovarao.

Kajica poče da mu se prikrada. Tako se vešto i oprezno provlačio između svadbara da ga ne primetiše čak ni Andelija ni Mrkoje.

Glavni prijatelj ne oseti kad se Kajica pobode uz njega. Po svoj prilici, ne bi osetio ni dužeg ni većeg čoveka. Stalno se petlio i vraćao na sedište. Psovao je one koji su posluživali jestivom i pićem, jer mu više nisu davali da pije.

Sad ću te udesiti, reče Kajica u sebi, sad ću te udesiti. Košćaće te današnji ručak, dajem ti reč. Treba i ti da znaš da nema sa mnom šale.

Kajica se nakašlja i u basu izgovori čovekovo ime.

Glavni prijatelj se okrenu i povika:

»Gde si, mladoženja, sabljo britka! Gde si! Tražim te već ceo sat, a ti i ne haješ za mene!«

»Tu sam«, pisnu iznenada Kajica i naljuti ga sopstveni glas. »Tu sam, glavni prijatelju«, dodade nešto muževnije.

»Ti si ovde glava porodice, je l' tako!« zakrklja glavni prijatelj. »Pa naredi da mi se donese boca rakije! Jer kakvo mi je to veselje kad nema da se pije do mile volje! Je l' tako, Kajice, munjo iz oblaka, je l' tako...«

»Rakije ovamo!« povika Kajica kreštavo i još jednom ga naljuti izdajničko grlo. »Rakije, kad kažem!«

»Živ bio, sine moj!« zaplaka glavni prijatelj i raširi ruke.

Kajica mu smišljeno pade u zagrljaj. Glavni prijatelj poče da se trese od plača i sreće, i Kajica mu zavuče ruku pod kaput. I pre no što se starac smiri, izvuče otuda debeli novčanik. Pokretom đavola strpa novčanik u nedra i izmače se.

Glavni prijatelj izgubi oslonac i zaljulja se. I pao bi sledećeg trenutka da ne bi velike stolice koja ga zadrža. Kajica šutnu nogom stolicu i glavni prijatelj ničice pade na zemlju.

Celu tu igru, koja je trajala samo nekoliko trenutaka, pratila je jedino Ivanka. Ona se i ne začudi kad vide kako se starčev novčanik

izgubi u Kajičinim nedrima. Čak ni obrve ne podiže, niti bilo šta drugo učini. Vide kako glavni prijatelj pogodi glavom nekakav lonac, i osta mirna.

Gledaš me čudno, prošaputa Kajica. To me nikako ne raduje. Ako me i dalje budeš tako gledala - zlo po mene. Trepni bar jednom, vrag ti oči iskopao. Kako možeš tako dugo u jednu tačku da gledaš, đavole krakati.

Kajica brzo nestade iz očiju glavnog prijatelja. Nađe se sam samcit, i slatko osećanje greha ispuni svaki delić njegovog krhkog tela. Laktom napipa novčanik i poradova se. Čitav trenutak premirala mu je ruka od topline, i on zažele da do kraja života ostane lopov.

Blago meni s tobom, reče u sebi novčaniku, blago meni. Ti si mi peti od jutros, najmiliji, i, po svoj prilici, najdeblji. Ti si moja sreća i moja slast, debeljko crni. I da mi tebe nije, teže bih i tužnije dočekao noć koja preti da me udavi. Samo ću uz tvoju pomoć ostati živ, debeljko moj.

Usred tople i kratke drhtavice podiže glavu. Ivanka ga je gledala kao i malopre.

Nikako ne trepće, pomisli Kajica. Kako može, munja je spalila. Ja i kad ne gledam u sunce, stalno trepćem, a ona upečobrazila kao da su joj oči od stakla i ugljena.

Ivanka ga je još gledala.

Osvetiću ti se, reče u sebi Kajica i pokuša da zauzme pozu mrzovoljnog natmurenka.

Ali je slatka i topla drhtavica tiho tresla njegovo telo, i on nikako nije mogao da se namršti. Pa ju je gledao, sitno trepćući i crveneći.

Ivanka kao da je tek počinjala da ga gleda.

Kajica se ohladi i poče trezvenije da misli. I prvo što učini bi: isplazi se na nju koliko god je mogao.

Ona se ni tad ne začudi. I on poče manijački da se plazi, da kašlje, da krklja.

Sva sreća što ga je gledalo samo pola svadbara, i što među posmatračima nije bilo starca Ilije i Anđelije.

Dobri moj stari

Ivanka vide kako se čitava gomila ljudi i žena okupi oko Mrkoja, koji je držao pevcu za noge. Među onima što poslednji pritrčao je i Kajica: istežao je šiju, držao ruke u nedrima i pljuckao naprazno. Mladoženju zakloniše nečija leđa, i on vide Mrkoja razjapljenih vilica. Toliko se smejaio da joj se činilo ispašće mu klimavi i retki zubi.

»A šta ćemo sad?« zapita neko iz gomile.

»Zini da ti kažem«, reče Mrkoje i počeo opet da se kikoće.

»Vrati petla Muharemu«, reče neka muškobanja i progura se do Mrkoja.

»Jok!« štucnu Mrkoje. »To nikako!«

»Ogrešićemo se«, reče muškobanja i, nabravši obrve, položi tešku ruku na Mrkojevo rame.

»Ma nećemo, ne boj se!« škljocnu Mrkoje zubima.

»Lako ti je s Muharemom«, reče žena muklo. »Napadni jačeg kad si takav mudonja.«

Ljudi počeo da se cerekaju. Mrkoje poblede, ali se pritvorno nasmeši. Onda pogleda ženu i reče joj:

»E, jesi đavo. Pravi pravcati đavo... đavo u suknji...«

»Ženetino krezuba!« odseče žena i pođe.

S prikrivenim čuđenjem Mrkoje pogleda svetinu što se cerekala, osvetnički stisnu petla, obrisa sline rukavom i reče:

»Eh, napila se pa ne zna šta melje.«

Neki dečko, po svoj prilici, Kajičin drugar, pruži Mrkoju čokanj s rakijom.

»E, sad ćemo malo da se igramo«, reče Mrkoje i noktom raščepi petlov kljun. Iznenađena svetina uzbuča. Počeo se smejati čak i crnim maramama zabrađene babe.

Tada Ivanka spazi kako nekoliko svadbara priđe Muharemu, koji je ležao. Više mu nije videla velike crne oči ni izubijano lice. Sad mu je gledala samo bosa i prašnjava stopala.

»Ej, Muhareme«, reče čovek. »Jesi li živ?«

»Živ sam«, prošaputa Muharem i bolno se nasmeši.

»A mi mislili da si odavno odapeo«, reče čovek kroz smeh.

»Živ sam još, živ sam još«, reče Muharem tiho i sa strahom.

»Pa smo došli da te zakopamo«, pošali se drugi čovek.

Muharem se nasmeši i oseti da mu se primiče vrtoglavica. Htede da ih zapita što su došli, ali se poboja da će ih time uvrediti, pa očuta. Bilo mu je jasno da nisu tek onako. Najzad se osmeli:

»Trebam li vam što... što ste došli... da opet nisam kriv, Hi tako nešto...«

»A đavo bi ga znao«, reče treći čovek. »Izgleda da smo svi krivi. Ali to preskočimo.«

Muharem se nekako nalakti i upita zadihano:

»Što ste došli?«

»Da te vidimo, zaboga«, reče drugi čovek. »Ni zbog čega drugog. Što se plašiš?«

»Pa... jeste li me videli?« prošaputa Muharem. »Jeste li me dobro videli...«

»Tek kad ustaneš, dobro ćemo te videti«, reče treći čovek.

Muharem se uplaši. Reče:

»Opet nešto hoćete... da nećete opet sa mnom da se igrate...«

»Ma ne, Muhareme, ne«, reče prvi čovek. »Kakvo igranje! Hoćemo samo da ustaneš i da se malo proveselimo. Da cvrcnemo po koju. Svečanost mu nekakva danas dođe. Eto, to hoćemo.«

»Bože, kako ste dobri«, promuca Muharem.

»Zašto dobri što hoćemo da se malo proveselimo s tobom«, reče prvi čovek. »Dobri su samo oni koji se danas žene i udaju, i oni koji su doneli onoliko jela i pića. Je l tako...«

»Bože, kako ste dobri«, jedva reče Muharem i suze mu skliznuše preko jagodica.

»Ustani«, reče prvi čovek. »Ustani, Muhareme.«

»Izgleda mi da je bolje ovako«, šapnu Muharem.

»Neće biti baš tako«, reče drugi čovek i uhvati ga za rame.

»Čini mi se da ne mogu da ustanem«, reče Muharem i uplašeno ih pogleda. »Sav sam izlomljen.«

»Mi ćemo ti pomoći«, reče prvi čovek.

Podigoše ga sa zemlje. Uzeše ga među se. Krenuše.

Osećao je da bi se sručio na zemlju da nije bilo njih. Krv mu je nadirala u glavu. Povraćalo mu se. Video je kako svud oko njega igraju, kako piju, grle se i razbijaju boce s rakijom. Nedaleko od kola koje se luđački okretalo, dvojica su se tukli. Već podeljena i

opredeljena, svetina ih je bodrila: jedni plavog a drugi crnog kavgađžiju. Obojica su bili raščupani, krvavi i posustali.

»Razvadite ih«, reče Muharem.

»Kakvo razdvajanje!« reče neko. »Da možemo, mi bismo ih još više zavadili i zakrvili!«

S Muharemom između sebe ljudi nastaviše da mile. Više su ga vukli nego što je išao sam. Činilo mu se da su mu noge od drveta, da će mu ruke otpasti čim ga puste. Koračao je nevešto, kao dete koje prvi put hoda. Savijao se koliko je mogao kako bi preduhitrio kašalj.

»Kud ćete me to?« zapita Muharem. »Kud me to vodite?«

»Nigde, bolan bio, nigde«, reče jedan od trojice.

»Pustite me da padnem ako sam vam težak«, reče tiho Muharem.

»Kako ti možeš biti težak«, reče čovek. »Nikome ti, Muhareme, ne možeš biti težak.«

»Dobro, ali kud me to vodite?« zacvile Muharem.

Niko mu ne odgovori. Zapljusnu ga talas vrtoglavice. Dolazeći k sebi, upita ih:

»A šta je s mojim petlom?«

»I njega ćeš videti«, reče jedan.

Ljudi su prolazili pored njih četvorice. Izgleda da su mislili samo na svadbu, na piće i na veselje.

Muharem je bio srećan što ga niko ne gleda. Bože, kako mi se muti u glavi, pomisli on i klonu.

Kad izadoše iz najveće gužve, Muharem ugleda Ivanku. Stajala je mirno, nepokretna kao i kad ju je malopre video. Iza nje se nazirala trpeza s velikim i okruglim hlebovima, pitama i oglodanim ovčjim glavama. Oko nje nikoga nije bilo. Tako sama, gledala je iznad nemirnih glava što su kao u nekom tesnom loncu ključale i mešale se. Iskićena vencima i travom, šarena i nepomična, Ivanka je skrštene ruke držala na truhu.

Kad shvati da ga vode pravo k njoj, Muharem reče:

»Zaobidimo je.«

»A, to nikako«, reče čovek. »Jedino joj ti nisi čestitao.«

»Ne privodite me njoj«, prošaputa Muharem.

»Zašto?« brecnu se čovek. »Nije, valjda, gubava.«

»Ali sam zato ja gubav«, šapnu Muharem.

»Ne petljaj, bolan bio«, reče čovek. »Čestitaj joj i ne mudruj mnogo.«

»Što to ne biste vi uradili mesto mene?« zapita Muharem.

»Pitala je malopre za tebe«, reče čovek. »I kako bi sad bilo da ne odeš...«

»Pitala, kažeš, za mene?« prošaputa Muharem i obli ga stidna rumen. »Šta je pitala? Da joj nisam bio nešto potreban... možda je htela da je poslušam... ili tako nešto...«

»Pitala je jesi li živ«, reče čovek.

»Pa lepo je od nje i to«, zadrhta Muharem. »Ali bih joj radije čestitao drugi put. Vidite i sami kako sad izgledam. Trebalo bi da se operem, očušljam ... poklon neki da donesem...«

»Čestitaćeš joj i bez svega toga«, reče čovek. »Vrlo važno što nisi spremio poklon.«

»Spremio bih se ja da sam znao da će joj svadba biti baš danas«, reče Muharem. »Ali nisam znao.«

Pobodoše se ispred Ivanke. Dok su ga držali za ramena, pokušavao je da stane čvrsto, da se uspravi. To mu nije polazilo za rukom: bol se svrdlao u kolenima, a onda se širio ravnomerno i prema krstima i prema čukljevima nogu.

»Ivanka, snajčice«, poče jedan od njih. »Evo i Muharem hoće da ti čestita udaju.«

Muharem zadrhta. Poboja se da će zaplakati. Glava mu klonu prema grudima. Izbeže kašalj. Obuze ga stid. Hteo je da joj kaže: Ivančice, evo i mene da ti čestitam. Srećno. I ne ljuti se na mene što ti na svadbu dolazim ovakav. Ne kori me što sam ti pokvario veselje. Oprosti mi što stalno mislim na tebe. Nemam na kog drugog. Da na tebe ne mislim, odavno bi me moja bolest gadna pokosila. Oprosti mi što ću na tebe misliti dok god budem gazio po zemlji; nijednu drugu ne mogu da zamislim na tvom mestu. Ne grdim te što si se udala i što si me ostavila. Ništa za to. Važno je da te nisu odveli daleko: tu smo, susedi kao i ranije. I još više od danas - braća. Ti si moja sestrice. I ja ću da te štitim od nasilnika i nevaljalaca.

Ali nije mogao ni da zine. Samo su mu usne drhtale a oči sevale. Krivilo mu se lice, i ljudima koji su ga držali činilo se da hoće da kine. Nikad je nije promatrao tako izbliza. Uplaši se njenog velikog trbuha i ruku koje su ga podupirale i čuvale. Znoj ga obli. Htede da krene, ali brzo oseti da će ga noge izdati.

Ljudi su ga gledali očekujući da kaže bilo šta.

Glavu je obarao prema grudima. Video je svoje dronjke, koji su drhtali. Stideo se svoje golotinje. Nije imao hrabrosti da je još jednom pogleda.

»Pa čestitaj joj, Muhareme«, reče onaj koji ga je držao za jaku kaputića.

Muharem tiho zajeca.

»Što plačeš, Muhareme?« zapita Ivanka iz basa.

Muharema zagušiše suze. Snizao bi se na zemlju, pao ispred njenih nogu, da ne bi čoveka koji ga snažno prodrma.

»Ma šta ti je, čoveče božji, šta ti je?« reče čovek.

»Znaš, sekira se što nije došao s poklonom«, reče drugi čovek.

Bože, kako sam srećan, pomisli Muharem. Pita me što plačem. Znači da misli na mene i da je peku moje suze. Nisam se prevario: stalo joj je do mene. Kako sam srećan... ražalila se gledajući me... omekšalo joj srce, koje dobro poznajem... eto, nisam baš mnogo nesrećan, i treba da prestanem da plačem...

Ivanka se mrštila ne krijući gađenje. Gledala je kako ga vode i odvođe pored nje. Baš su mogli i da mi ga ne dovode, pomisli. Budale pijane, misle da mi je potrebno njegovo čestitanje. Kako tu stoku božju nije stid: koga mi i šta mi čestitaju - ono usukano pile što lovi ribice i daje ih mačkama, onog nesoja kom će duša na nos izleteti čim prvi put legnem preko njega.

Ivanka spazi kako se trojica s Muharemom zaustaviše kraj starca Ilije. Primeti još kako Muharem podiže s grudi svoju crnu glavu i kako preplašeno pogleda nepokretnog i izbečenog starca.

»Stari!« viknu čovek. »Dobri moj stari!«

Nešto nalik na suze zaškri se u uglu starčevih očiju.

»Što su te ostavili, starino?« nastavi čovek gromoglasno. »Pa svi otišli! Pih, sramote! Nikog nema ni ruke da ti na krilo vrati! Ni nos da ti obriše! Bruke ove, bruke!«

Starac se gledao s Muharemom. Nije imao snage da pokrene jezik, niti da zaustavi suze, koje su ćurkom tekle niz njegove mrkožute obraze.

Muharem se jedva držao na nogama. U sebi je šaputao: Dobri stari, vidim da su te svi ostavili. Svi igraju i pevaju, i nije ih briga što ti takav samuješ. Ali, ne ljuti se na njih, stari moj, veselje je danas veliko. Sinovca ženiš, snaju su ti doveli, pa ih pusti da se izjure i

naigraju. Ni ja se na njih ne srdim, iako su se onako sa mnom poigrali. Zato im i ti oprost, stari. Da smem, ja bih kleknuo preda te i vratio ti na krilo ruke. I negovao bih te, i čuvao bih te, i hranio bih te. Ali ja ne smem ni da ti pridem, jer znam da me se gadiš, i da me prezireš. Što me tako gledaš, dobri stari, što me toliko prezireš i žališ. Jer nisam ja nesrećan onoliko koliko misle i koliko se tebi čini - malopre me pitala što plačem, i još je nešto htela da mi kaže, nešto lepo, ali nije mogla od ove trojice što me drže da ne padnem. Onda još čujem i ovo: petla će da mi vrate, rekli su, jer im ne treba. Nisu gladni, kažu. A dok mi je petla nema meni nesreće - mogu da sanjam šta hoću, pa i s Ivankom da ležim u istom krevetu. A što sam ovakav, ne mari. Brzo će to da prođe. Hoću da živim, stari, hiljadu godina, i da ti budem prijatelj i desna ruka u nevolji, ako dozvoljavaš. Želeo bih da ozdraviš, i da mi i dalje naređuješ šta i kako da radim na imanju. Dobri stari, ne plači i ne plaši me tim tvojim ludim pogledom...

Muharemu se činilo da starac pokušava da ustane, da se makne, da podigne i raširi ruke.

»Slini i dalje sam, stari«, reče tužno čovek i Muharema kao lutku okrenu na drugu stranu.

Budi hrabar, reče Muharem u sebi, i oseti da bi i bez njih trojice mogao stajati na nogama. Budi čvrst i ne cmizdri. Sve ide nabolje. Obećali su da će ti vratiti petla. Veruj im. Nikad ni u koga nemoj da sumnjaš. I raduj se unapred. Koračaj sigurno i svi će poverovati da nisi slabić, i da ćeš zaista živeti hiljadu godina.

Stigoše do najbučnije gomile.

»Evo Muharema!« reče neko glasno.

Gomila se malo razmače, i on vide Mrkoja s petlom na krilu.

»Gazda-Muhareme!« povika Mrkoje. »Gde si dosad, bogati?«

»Tu sam«, šapnu Muharem i sledi se.

Nemiran, raščupan, s krilima koja nisu htela da prilegnu uz telo, petao je pokušavao da kukurikne, ali nije mogao od rakije koju mu je Mrkoje sipao u ždrelo.

Muharemovo lice bolno se iskrivi. Ne plači, reče sebi. Još je živ. Ako su ga napili, to ne znači da će ga i pojesti. Nisu oni rđavi. Hoće samo da se igraju s njim. Pa neka se i poigraju, na kraju krajeva. Važno je samo da se nas dvojica vratimo zdravi i čitavi kući. Poigrali su se i sa mnom, pa me evo još živog. Izlomili su me celog,

namučili me, ali, bože moj - svak jednom mora da doživi nesreću koja ga čekaj Pa bolje danas no sutra. Bruka i pad čekaju svakog čoveka, pa ne bi bilo ljudski da sa svojim petlom izlaziš iz obavezne igre. Najvažnije je zasad što se još nije našao u kotlu vrele vode.

»Da ne bi jednu čašicu, Muhareme?« zapita Mrkoje i vide tanki i nežni petlov jezičak.

»Ne bih«, reče Muharem i odmahnu glavom.

»Bogami, ovaj tvoj dečko hoće«, reče Mrkoje izručivši iz čokanja i poslednju kap rakije u petlovo ždrelo.

Svet se vrzmao oko Mrkoja, gurao se i galamio, i on nije mogao dobro da vidi petla. Pokušavao je da se osloni na noge. Vraćalo mu se pouzdanje. Želeo je da ga što pre puste ona dvojica, da maknu svoje šape s njegovih ramena, koja ga više nisu bolela kao ranije.

Prvo se izgubi jedan, a zatim i drugi čovek. Ostade sam. Nije se plašio da neće moći dugo da izdrži tako, ali je molio boga da ga niko ne dodirne. Svadbari su jurili pored njega, pijani i bezobzirni, i mogli su ga i najmanjim dodirom oboriti.

Onda se nikad više ne bih digao, pomisli Muharem, niti bih ovako dobro mogao da vidim šta se zbiva s mojim crvenkom. Sad vidim gotovo sve, i dobro mi je. Eno, sad mu opet sipaju rakiju u ždrelo. Mrkoje to radi, stalno sipa iz rakijske čašice. Ali njemu je i to mnogo. Crći će jer ga'niko dosad nije tako častio. Pući će mu maleno srce, veselje će im se pokvariti, a ja ću ostati bez ičega i bez ikoga na svetu.

Muharem vide kako uz graju, smeh i buku pustiše petla.

Petao pade na plot i zakukurika.

Malo je promukao, pomisli Muharem i sneveseli se. Izgoreli mu grlo rakijom. Ali i to će brzo proći.

Ljudi su se smejali tako glasno da su ih vilice bolele. Hvatali su se za prepune trbuhe, padali i valjali se po zemlji. Dole su se grlili, ljubili, balili. Hvatali su za noge one koji su stajali, i vukli ih k sebi. Kričali su gledajući odozdo kako petao peva.

Ivanka vide kako se gomila još više rasturi, i kako Mrkoje pade na kolena. Klečao je tako čitav trenutak, krivio usne i žmirkao. Buljio je u petla, koji se stresao i nadimao, i bes ga je iz temelja ljuljao. Tada Ivanka primeti kako se Mrkoje, klečeći pred petlom kao

pred suncem, razjaren i moka od rakije, prignu k zemlji i kako polete za praznom rakijskom bocom:

»Kukuriči, crveni đavole!«

Plot se zaljulja od boce koja pršte u paramparčad. Petao zakukurika neartikulisano i u kosom letu nađe se na stogu sena.

Opet ostavljen sam, nešto sigurniji na nogama, ali pognut, raširenih ruku i izduženog vrata, kao da se sprema da se i sam odlepi od zemlje i vine visoko, Muharem vide kako se crvena lopta petlovog tela ustremi uvis. Visina stoga sena bila mu je mala. Leteo je prema obližnjoj trešnji, mlatarao krilima i kreštao.

Muharem pomisli: Vidi ga, leti kao avion. Ko bi se tome nadao. Bogami, leti brže od aviona. Kako je pijan, može odleteti i na samo nebo, i ostaviti me samog. Kako bih u ovoj tuđini bez njega. Petliću moj crveni, dečko moj, leti koliko ti je volja, pevaj i kukuriči, i uveseljavaj ih, samo nemoj da odletiš čak na nebo. Seti se i mene. Okreni se i osmotri: sam sam, potpuno sam. Svi me se gade i beže od mene. Noge me bole, a i ruke. Loman sam ti sav. Trudim se da se ne sručim na zemlju. Ali ih pri tom ne mrzim. I gledam u tebe kao u najlepšu zvezdu neba u ponoć. Zato pazi šta radiš: kad može na mene da misli Ivanka, možeš i ti..

19

Divlja kruška i srce

Dok se Jovan vrteo ne znajući kako da započne razgovor koji je još malopre došao do mrtve tačke, Petar je gledao veliku semenku maslačka. Užareno leto oko nje je bubrilo, jara je treperila i dugački plod se savijao čas na jednu, a čas na drugu stranu. Video je kako vetrić štrpka i otkida komad po komad belog ploda, i obuzimao ga je nemir.

»Koliko smo već ovde?« zapita Petar.

»Zašto pitaš?« brzo će uvređeni Jovan.

»Onaj maslačak je u pitanju, znaš«, reče Petar. »Vetar ga je gotovo celog očerupao. Pa me zanima koliko mu je za to trebalo vremena.«

»Tu smo već dva sata«, reče Jovan.

»A zar nismo juče došli?« zapita Petar.

»Pre dva sata, kažem ti«, reče Jovan.

»U pravu si«, promrmlja Petar. »Pre dva sata vetar je naćeo onaj maslaćak. I brzo će ga dokrajćiti.«

»Za to mu nisu trebala dva ćitava sata«, reće pakosno Jovan.

»Mogao je on to zaćas, da je hteo.«

»A da li on uopće nešto hoće, i da li išta zna?«

»Kako da ne zna. On je mudrac koji ima veliku moć.«

»A da li bi i nas mogao tako lako da odnese?« upita Petar.

»Ne moće nam ništa dok lećimo«, reće vaćno Jovan.

»Onda bolje da što duće tu dremamo«, reće Petar. »Dok ne prestane da duva.«

»Ma šta radili, on nas ćeka«, reće Jovan. »Lopov je to matori. Da znaš samo kolika mu je brada.«

»Sigurno ima i ruke velike«, procedi dremljivo Petar.

»Više su nalik na krila«, poće Jovan zanesenjaćki. »Pa kad se razmahne...«

Preko Petrovih oćiju prevlaćila se koprenica sna. Lećao je mirno. I potpuno bi utvrdio san da Jovan ne poće da se meškolji i premešta. Vetar se šalio s prašinom na drumu, i njemu se ćinilo da se ųuti oblaci diću ćak do neba. Negde ispod vetra, i iza prašine, šumela je reka. I njeno ųuborenje iz trenutka u trenutak bilo je sve lepše i toplije.

»Jovane, zar ti se ne ćini da je vreme kao ova reka iskraj nas: podvaladųijski tiho i nećujno odlazi, i odnosi nešto što je bilo naše. Zar ti se ne ćini, a?«

»Ćini mi se, ali te ne razumem«, reće Jovan. »Kako to?«

»Lepo«, reće razdraćeno Petar. »Prosto-naprostu prelazi preko naših oćiju i nosi sa sobom nešto što nam je pripadalo.«

»Ma jok«, odseće Jovan. »Ni govora. Nema tu nikakve slićnosti.«

»Ima«, usprotivi se plaćnim glasom Petar. »Ima. Kako to ne moćeš da osetiš?«

»Ko bi to osetio«, podsmehnu se Jovan. »Potrebne su za to neke naroćite uši. Moćda veslaćke.«

»Slušaj«, poće još tućnije Petar. »Utišaj se malo i oslušni: ćućeš kako voda nosi nešto lepo... nešto meko...«

»Video sam malopre s mosta šta ta tvoja reka odnosi – sve sama gola govna. Eto šta odnosi. I to je tebi lepo i meko...«

»Kako si grub«, reče Petar glasom čoveka koji se predaje.

»A ti luckast«, reče Jovan.

Časak docnije, Petar prekide nelagodno ćutanje:

»Gledaj, još jedno parče odneo vetar.«

»Pa nek nosi«, reče Jovan. »Njegovo je. I što se to tebe tiče? Maslačak...«

»Onako, prosto sam primetio«, reče Petar. »Ništa više.«

Vetrić prestade. Razgovor utrnu. S rukama ispod glave, i nepomičan, Petar je gledao žute i izlokane strančine iznad puta i onog groblja, i rubove neba koje se oprezno oslanjalo na vrhove brda. Čuo je kako veselnici na svadbi galame i pevaju, pominjući nekakvog petla, koji je bez prestanka kukurikao; kako se grobari prepiru, optužuju i psuju; kako malena i zmijuljasta reka žubori odnoseći sa sobom sve ono u šta se moglo uzdati: i vreme, i topli dan, i kasno leto, i sve ostale lepe stvari kojima nikad nije znao pravog imena, a koje je uvek voleo i priželjkivao. Govorilo mu se, ali je ćutao poražen malopredšnjim Jovanovim rečima.

Jovan se sneveseli. Zaključio da je bio grub prema Petru. Kako sad da ga oraspoložim, zapita se. Baš sam gad. Što mi je trebalo da onoliko budem iskren. Do đavola, ovaj moj Perica pravo je dete: svakoj gluposti traži naličje. I ako mu stalno ne povlađuješ - propao si. Ako drugi put bude rekao kako reka odnosi nešto što je bilo naše, ja ću dodati: Ta, imaš pravo; odnosi ne samo ono što je nekad nama pripadalo, nego i ono što će tek pasti u naše vlasništvo. Tako ću reći. Ali, kako sad da ga pokrenem. Možda bi trebalo i da pođemo.

Rida svinjo, reče Jovan sebi. Oneraspoložio si svog gladnog burazera. Baš si rida svinja. Sad mu se primakni, lezi uz njega i traži da ti oprosti. Reci mu nešto lepo. Jer to ti je brat - drugog, hvala bogu, i nemaš. Kaži mu da vreme prolazi iako to zaista ne osećaš. Ili izvedi neku svoju staru glupost koja ga je uvek veselila. Hajde, rida svinjo, hajde.

Jovan se primače Petru i položi ruku na njegove razdrljene grudi. Oseti da bi najradije suzama, koje nisu htele na njegove oči, zatražio oprostaj.

Petar je mirovao. Pod Jovanovom rukom ravnomerno je kuckalo veliko i prostrano skitničko srce.

Zasuziše mu oči. To ga obradova. Držeći ruku pokraj Petrovog srca, čutao je i kroz suze gledao kako novi vetrić stidno peruša i napada dugački i beli plod maslačka. Bi mu ga žao. Htede to da kaže Petru, ali se poboja da bi ga tek onda suze odale. Jer on je mrzeo i prezirao suze i ljude koji su im se prepuštali. Zato očuta, i zažele da poljubi Petrova skorela stopala.

Sakrij suze, reče Jovan sebi. Ne brukaj se. Tetko riđa, ne slini više. Tetko guzata, budi čovek i stisni zube. Ne dozvoli da ti suze vidi Petar, niti iko drugi. Budi hrabar kao što si uvek bio. Nikad te niko nije video uplakanog. Drugo je to kad si sam pa po navici kao žena sliniš. Eto, ako hoćeš da sakriješ suze, da ih presečeš, kaži Petru nešto grubo, nešto ozbiljno, nešto važno.

Ali pre no što zausti da bilo šta kaže, Petar tiho zapita:

»Je l' mi kuca srce.«

»Da«, reče Jovan. »Kuca.«

»A tvoje?«

»I moje«, reče Jovan. »Čak i moje.«

»Kuca li isto kao i moje?« upita Petar.

»Ne baš isto, ali slično«, reče Jovan.

»E, pa lepo«, reče Petar zadovoljno. »A ja mislio da se naljutilo na mene pa prestalo.«

»Ne bi bilo srce kad bi se ljutilo«, reče Jovan. »Ono to ne sme da radi.«

»Na šta li ljudsko srce liči?« upita Petar dremovno.

»Na brdo i reku koja ispod njega teče«, reče Jovan.

»Drukčije sam ga zamišljao«, reče Petar.

»Ima neko pa je nalik na planinu«, reče stručno Jovan. »Samo, nijedno takvo nisam video.«

»A meni se čini da srce ne naliči ni na šta drugo no na petla«, šapnu sanjivo Petar. »Na velikog crvenog petla. Pa ti i život traje dok taj petao kukuriče. A čim on skonča - ode sve nizbrdo: zbogom, noge i živote, zbogom, slinavi Jovane, zbogom, dupe jedno bubuljičavo... Na časnu reč, osećam kako u grudima i ne nosim srce no jednog crvenog petlića - kad god se utišam, čujem ga: zeva, kukuriče, mlati krilima... evo, sad... pst, Jovice, pst... tako, sad ga čujem ... oh, slatki moj crvenko, samo ti pevaj... kukuriči što duže možeš – od tebe mi, izgleda, sve zavisi...«

»E, sad se ti malo stišaj«, šapnu Jovan široko otvorivši oči. »Samo malo. Čuti, molim te, čuti. Dosta si pričao, pusti sad mene... izgleda da se i kod mene nešto dešava... brate slatki, Perice, zlatni moj vetropire, glaska se i moj petlić... kočoperi se, skače s bunjišta na plot i – kukuriku... pazi, moj nije sasvim crven kao taj tvoj - idu niza nj nekakve žučkaste pruge... čuješ li ga: kukuriku...«

»Lezi, šta se tu vrpoljiš«, reče tiho Petar. »Odmori se. Ne meškolji se toliko, zaboga. Tako, opruzi te tvoje masne i debele nožurde i dremaj. I slušaj svog petlića... Hajde, vidi kako ja...«

»Hoću, Perice«, neveselo prošaputa Jovan. »Poslušaću te.«
Utonuše u dremež.

»Jovice«, glasnu se tiho Petar. »Ne da mi petlić da zaspim ...«

»Ni meni moj ne da«, odgovori šapatom Jovan.

»Kako je to fino imati u grudima petlića«, razneženo reče Petar. »Pa da ničega drugog nema, zbog toga bi vredelo živeti.«

»Tačno«, reče Jovan držeći ruku u nedrima.

»Samo da nam ih ne ubiju«, zastenja plačno Petar.

»Neće«, reče važno Jovan. »Kidnućemo im.«

»A da li i drugi imaju ovo što mi imamo?« upita detinjasto Jovan. »Mislim na petliće ...«

»Neki imaju, a neki nemaju«, reče Petar umorno. »Spavaj.«

Prođe čitava večnost - sto trenutaka u prašini. Bili su tako priljubljeni jedan uz drugog da usniše isti san: njih dvojica imaju jednog petla. Ljudima su debeli vratovi, ruke duge i oči pohlepne; crveni petao izmiče pijanoj gomili, ne da se. Ljudi prete oružjem, i njih dvojica im se bacaju pred noge: Ljudi dobri, kažu, ljudi dobri; ne uzimajte nam petla, ne ostavljajte nas bez srca. Ljudi ništa ne razumeju, i njih dvojica cvile: Ljudi dobri, njega ako nam uzmete, uzeli ste nam sve. Sva sreća što ljudi opet ništa ne razumeju: petao im beži, leti i kukuriče, i njih dvojica počinju da plaču...

U isti tren obojica otvoriše oči. Premoreni, znojavi i uplašeni, gledali su put neba. Gore, u visinama, vijorili su se nekakvi glasovi. I oni nisu znali da li je to pesma ili plač. Trenutak docnije sve im bi jasno: nad ljudskim koležom, nad grajom svadbarskom, orilo se crveno petlovo kukurikanje.

»Moj se petlić učutao«, reče gotovo plačno Jovan. »I moj«, reče Petar.

»Pa šta ćemo sad?« upita Jovan držeći ruku u nedrima. »Spavaju«, reče Petar. »Pa kad se odmore, opet će propevati. Sad slušaj onog njihovog... pazi kako krešti...«

Oči su im se odmarale na visinama. Čutali su slušajući pisku i buku što su klobučale nasred puta. Možda bi im se i učinilo kako su zanemeli, kako su im se vilice okamenile a jezici osušili, da se Jovan ne glasnu:

»Kako bi bilo da se negde zaposlimo... i da ne budemo povazan zajedno kao slepci...«

»Toliko ima vrednih i zaposlenih da me muka hvata«, reče tiho Petar.

»Pokušajmo«, reče Jovan. »Da vidimo i to kako izgleda.« »Šta vredi da se zapošljavamo kad će nas brzo isterati iz službe«, reče Petar. »Fini smo mi ljudi, nismo za takve stvari. Je l' tako?«

»Nije tako«, reče pouzdano Jovan. »Nego kako?« upita Petar ne pomerajući se. »Reci.« »Možda je vreme da se rastanemo«, reče Jovan. »Dosta smo i bili zajedno.«

»Šta vredi da se rastajemo kad ćemo se opet naći«, reče očajnički Petar. »Recimo, odavde krenemo. Ti odeš jednim, a ja drugim putem. Izgubimo se, kako ono kažu, za večita vremena. Obigravamo zemlju, utiremo put drugima. Lutamo, lutamo, a svetu nigde kraja. A pošto je zemlja okrugla, mi se baš ovde sretnemo i zagrlimo. I kažemo jedan drugome: ala smo bili magarci što smo se rastajali. Eto, tu bismo se sreli. Pod ovom divljom kruškom.«

»Znači: nastavljamo sa skitnjom«, reče potišteno Jovan. »Da«, reče Petar. »Ti si tako trtast, tako ružan, tako buljav, tako odvratn i gadan da te ne mogu ostaviti. Večito si slinav i krmežljiv. Smrdiš kao tvor. Počeo si, po svoj prilici, da se živ raspadaš. Ali zbog svega toga i ne mogu da se maknem od tebe.«

»A šta će biti ako se ja uljudim?«

»Ti da se uljudiš!« grunu Petar. »Od tebe da postane čovek? Nikad! Od govana se pita ne pravi. Ti jedino i značiš nešto zato što si – nula. Ti ostaješ ono što si i bio – gad i nesoj.«

»Kako ti sve umeš lepo da objasniš«, reče ushićeno Jovan. »Baš kao učitelj.«

»Da si drukčiji, pljunuo bih ti u lice«, reče Petar gledajući u stranu. »A ovako - slađa mi je kost iz tvoje ruke ...«

»Pa šta sam ja onda tebi kad nećeš da me ostaviš?« počeo Jovan primičući mu se. »Šta ti ja onda dođem?«

»Šta ja znam šta si mi!« ljutnu se Petar. »Nisi mi ništa. Ni rod, ni pomozi bog. Tako: sreli se, pa pošli zajedno. Slučajno se našli. Eto, vidiš, nisi mi ništa. Nit volim ja tebe, nit voliš ti mene...«

Jovan se još više privi uza nj.

»A šta mu ga opet znaš, možda mi nešto i dođeš«, reče Petar kao za sebe. »Ko bi se inače godinama vukao i natezao s jednim takvim kratkonogim jazavcem. Mora tu nešto da ima, neko srodstvo za koje ne znamo, neka krv... na primer: moj deda pomešao kolena s tvojom babom, ili obrnuto - nek bude ovo drugo, vidim da ti se više sviđa... čekaj da vidim šta bismo još jedan drugome mogli biti. Braća nismo, sestre nismo, jetrve nismo, rođaci nismo, moj deda tvoju babu i tvoja baba mog dedu, iz istog mesta nismo...«

»Eh, ti...«

»Iz istog mesta nismo«, nastavi Petar omamljen suncem, »dabome da nismo. I ime sam ti zaboravio, i nadimak, ne znam ni ko si ni šta si - ne vidim te, sunce mi izgore očni vid, samo mi se čini da si ružan, i ja ni časa ne mogu bez tebe... pa šta se ja tu toliko mislim i mučim, pa ti si, pa ti si - moja domovina... moja ružna, moja rohava, moja buljava, moja grbava, moja dobra i zlatna domovina...«

Petar odmahnu rukom i gadljivo pljunu. Odmače se od ovog vrelog i znojavog drugara i zaškilji.

»A ti si onda moja vlada«, reče Jovan i oseti suze oko trepavica. »Može tako?«

»Može, brate, kako god hoćeš«, reče Petar i pokaza ludu Maru koja je išla prema Srećku i Ismetu. »Kod nas sve može.«

»Pojačanje«, reče Jovan gledajući čežnjivo za ženom.

»Šta ga znaš: može im i pomoći«, reče Petar pogledavši je preko obršćene semenke maslačka. »Možda i kod njih sve može.«

»A oni drugi nikako da uhvate petla«, reče Jovan. »Pobegao im na trešnju pa odozgo peva kao lud.«

»Dosegljiv neki petao«, reče Petar kad zatvori oči i kad se potpuno prepusti suncu.

I dok je Jovan sa zavišću gledao srećne svadbare koji su obletali oko mlade i oko trešnje na kojoj se nalazilo pijano kukurikalo raširenih krila i razjapljenog kljuna, Petar je, gotovo kao za sebe, tiho i otegnuto šaputao:

»Nije baš ni ovako loše. Skitaš, skitaš, i ni brige te što su ti noge ranjave i dotrajale. Tuga te za trenutak obuzme kad se setiš da te negde u selu čekaju majka i sestra. Ali i to prođe, pa ti posle sve dođe smešno. Obraduješ se kad shvatiš da te niko ni u kakav ljudski tor ne može uterati, da nigde nisi, da te ni u kakvim postojećim i nepostojećim spiskovima i knjigama nema, i da ti ni ova gadna zemljurina što večito smrdi na leševe i nečist ništa ne može. Baš lepo. Gde ti glava - tu ti i hrana. Kad ti se smuči život, zapodeneš svađu s Jovanom i staneš ga ubeđivati da je baš on kriv što si počeo govna jesti i skitati, i što si ga nadrljao. Onda on to uradi sutradan i – teraj dalje za iste pare... kucneš ponegde neko ženče, osetiš miris ognjišta i smrdljivih i vašljivih ponjava, pa si onda zadugo miran. Stigneš tako do mora i vidiš da se dalje peške ne može, pa opet natrag. Stigneš do drugog mora, pomokriš se u nj iz čistog inata, pa mu okreneš leđa. I stalno tako - do smrdljivog grobića peške...«

Jovan ga nije slušao. Gledao je ludu Maru.

20

Zagrljaj

Ležeći u žbunju i visokoj travi, luda Mara gledala je kako Srećko i Ismet puzaju po groblju. Nije znala šta su to izgubili, ali je bila sigurna da neće ništa naći. Vukli su za sobom alatke, Srećko lopatu, a Ismet kramp, i bauljali. Ponegde bi zastali i počeli prstima čeprkati zemlju. Vukli su se četvoronoške i njoj je izgledalo da nikad nisu ni stajali na nogama kao ostali ljudi.

Činilo joj se još da se nikad neće ni uspraviti, da će večito tako puzati, pasti travu i preživati, tražiti nešto što još niko nije ni izgubio, a kamoli našao. Podsećali su je na napuštene dečake kojima je dockan da se vrate iz zavodljive, ružne i opasne igre. Grickala je travu i šaputala u sebi: Baš mi ih je žao.

Primicali su se jedan drugome. Nešto su govorili, ali nije mogla čuti šta. Nije im čak ni reči razaznavala. Samo je gledala kako se, bespomoćni i s čičkom na ritama odela, približuju belom tovaru. Pre no što se sastadoše, ona reče:

»Ej, šta to radite?«

Obojica se prenuše. Ismet reče:

»Ništa, luda Maro, ništa.«

»Zar ne vidite kako se okreće sunce?« upita luda Mara šapatom.

»Vidimo«, reče Srećko pijano.

»Izgleda mi da se odmotava baš kao klupko«, reče luda Mara. »Bogami.«

»Kao klupko«, potvrdi Ismet jedva pokrenuvši jezik.

»A šta ćeš ti tu, luda Maro?« strogo će Srećko. »Kog vruga tražiš?«

Luda Mara izviri iz trave. Polugola, s rukama na trbuhu, i klečeći, reče:

»Opet su me silovali...«

»A jesu li uhvatili onog petla?« zapita Ismet.

»Nisu«, reče luda Mara. »Izgleda mi da ga nikad neće ni uhvatiti.«

»Idi pa im pomози«, reče Srećko. »Šta ćeš ovde? Hajde, idi!«

»E, ali ja ne želim da ga uhvate«, reče luda Mara i podiže obrve.

»A što ne želiš?« štucnu Srećko.

»Pa... ne bi bilo lepo kad bi ga uhvatili«, reče luda Mara. »Bio bi to i greh i sramota. I šta bi posle siroti čovek, siroti Muharem. Bilo bi ružno...«

»Ni ružno, ni lepo«, reče Srećko gnječeći zemlju rukama.

»Kako tako možeš da govoriš«, reče luda Mara. »Imali ste, valjda, i vi nekad petla...«

»To je bilo davno«, reče Srećko i zagrli Ismeta. »Kad smo bili mali.«

»Vi ga i sad imate«, reče luda Mara i uhvati se za trbuh.

»Pa gde nam je, đavole ženski?« zamumla Srećko. »Gde nam je?«

»U nedrima«, reče luda Mara i nasmeši se. »Tamo je.«

»Bogami, nedra mi prazna«, reče uplašeno Srećko. »I njegova isto. Sem zemlje i nekih travuljina, ništa nema.«

»A ti, imaš li petla?« zakrklja Ismet.

»Imam«, reče brižno luda Mara.

»A gde ti je?« zlobno se isceri Ismet.

»Tu negde«, šapnu luda Mara i rukom pokaza šumarak. »Tu negde.«

»Idi odavde, luda Maro!« povika Ismet. »Smetaš.«

»Bih da vam pomognem«, reče luda Mara.

»Vuci se odavde!« naroguši se Ismet. »Tvoje mi pomoći!«

»Nemojte me grditi«, poče ona plačno. »Malopre su me mučili i... napunili... eno, onamo, kod reke, u jošju...«

»Gubi se!« viknu Srećko. »I nas su napunili!«

»Ali nisu kao mene«, reče plačno luda Mara.

»Nas su još gore!« iskezi se Srećko. »Gubi se, kad ti kažem! Beži, gade pogani!«

»Ne mogu u zemlju da propadnem«, prošaputa luda Mara.

Srećko zamahnu lopatom. Luda Mara nestade u travi i njega obuže još veći bes. Spazi nemoćnog Ismeta koji kao da je očekivao udarac, i spusti lopatu. Onda opet pogleda po žbunju, prema mestu gde je žena nestala, i tiho zovnu...

»Ej, luda Maro! Gde si to?«

Oko njega bilo je tiho.

»Dobra moja Maro«, poče tužno čovek. »Pokaži se za trenutak. Ništa ti neću. Hoću samo da mi kažeš gde se kopaju lbrovići. Hajde, lepa moja Marice ...«

»U groblju se kopaju«, reče luda Mara iz paprati.

»Zar se ne sećaš gde smo zakopali onog njihovog starca?« upita Srećko. »Baš si i ti s nama bila.«

»Meni se čini da smo ga bacili u reku«, reče luda Mara iz trave.

»Nismo«, reče Srećko tiho. »Dobro se sećam da smo ga baš tu negde zakopali. Ali sam zaboravio tačno gde.«

»Bože, kako se vrti sunce«, reče kao za sebe luda Mara.

»Pogledajte, prede kao pauk.«

Srećka to sneveseli. Saže se čak do Ismeta, zagrlji ga i poče uplašeno:

»Seti se, đavole jedan! Seti se.«

»A što se ti ne setiš?« pobuni se Ismet.

»Stao mi mozak od rakije«, reče Srećko.

»I meni«, reče Ismet.

Luda Mara vide kako se, zagrljeni, sručiše na zemlju.

»Slušaj, malopre sam te slagao«, reče šapatom Ismet. »Rekao sam ti da se ne bojim smrti. Slagao sam te. Eto, sad se bojim. Zato sam te tako čvrsto zagrlio.«

»Nemaš čega da se bojiš«, odgovori Srećko. »Smrt ti je bedna stvar, da znaš. Samo sklopiš oči i zineš: gadosti izađu iz tebe, savlada te kratak šančić i - svršena stvar.«

»Zar se ti ničega ne bojiš?« šapnu Ismet.

»Ničega sem ovog nesrećnog tovara«, reče Srećko tiho.

»A da vidiš kako ja drhtim«, počeo Ismet. »Zavuci mi ruku u nedra. Evo, oslušni.«

»Pa ovo ti je desna strana«, reče Srećko. »Nije ti tu srce.«

»Tu mora biti« prošaputa prestravljeni Ismet.

»Bogami, nema ga«, reče Srećko likujući. »Biće da je na levo j.«

»Ma na desnoj je«, zacvile Ismet. »Malopre sam ga...«

»Nema ga ni na levoj«, reče Srećko tiho i s prikriivenom radošću.«

»Mora biti tu negde«, zadrhta Ismet. »Mora, bogamu... lepo potraži...«

»Nema ga nigde«, reče Srećko. »Celog sam te pretražio...«

»Pogledaj još jednom«, šapnu Ismet. »Sakrilo se ...«

Srećko ga počeo pipati i gnječiti. Osluškiavao je, kuckao ga, odmicao od njega glavu i zatvarao jedno oko - treba pogoditi kud je pobeglo čovekovo srce. To ne ide lako, ali se on ne ljuti zbog toga. Čak se i smeška, i kao da kaže: Čudno je to ljudsko srce; nikad s njim nisi načisto - misliš, tu je, a ono ko zna kod koga je.

Ismet je drhtao i krio lice šakama. Prevrtao se i okretao, legao potrbuške, a zatim nauznak, i znojio se. Usta su mu bila puna zemlje, a kosa trave i čička.

»Nema ga, kad ti kažem«, reče Srećko. »Možda ga nisi ni imao. To će najpre biti.«

»Imao sam ga«, skoči sa zemlje Ismet i zaplaka. »Slušao sam ga kako udara i kako hoće da mi pobegne iz košulje. Kako da ga nisam imao! Tolike mi brige i muke zadaje već godinama.«

»Da li si ga imao, ne znam, ali ga sad nemaš«, reče Srećko i potegnu iz flaše.

»Možda sam ostao bez njega zato što sam celog veka bio gad«, počeo da zamuckuje Ismet. »Šta misliš? Eto, malopre sam te

nagovarao da lešinu ostavimo i pobegnemo s parama. Niko ne bi hteo da je zakopa, i psi bi je razvukli kao strvinu. Onda sam pokušao da ti dokažem kako bi bilo lepo da silujemo ludu Maru. I to je bila gadost. Zamisli, mučiti namučenog! I još sam nešto hteo, ali ti to do noći neću smeti da kažem. Sramota me. Zatim sam još nešto želeo. I još, i još, i još. Do sutra ti ne bih mogao ispričati šta sam sve hteo. Pa se zbog svega toga srce na mene naljutilo... šta veliš na to... odgovori mi već jednom... što si se ukrutio...«

»Pobeglo.«

»Pa kud bi?« poče kroz suze Ismet. »Kud bi najpre?«

Srećko ga je tupo gledao.

»Da nije ušlo u tebe?« upita Ismet. »Uvek si bio funjara. I bez srca.«

»Nije, ne brini«, promumla Srećko. »Mnogo mi je i mojega, na vrh glave mi se popelo.«

»Da nije tu negde, oko nas, u travi?« zapita Ismet i značajno pogleda u belu nesrećnicu na nosilima.

»Ne sumnjaš, valjda, u nju?«

»U nekoga je moralo ući.«

»Lako ćemo za tvoje srce«, reče grubo Srećko i sevnu očima.

»Prvo reci gde si sakrio onaj litrenjak... onu ljutu...«

Ismet kleknu, pogleda prema nebu i razjarenom suncu, stište obraze šakama i zavapi:

»Ljudi moji dobri, kako ću bez srca...«

»Gde si sakrio litrenjak, lopove?« zarezala Srećko.

Iz trave se pomoli luda Mara i vide Ismeta kako plače.

»Gospode, ako te negde ima«, poče luda Mara poluglasno.

»Bože od krpa, zemlje i ugljena, ne daj da Muharemu uzmu i zakolju petla; nagluvi i bradati glavonja, smiluj se Ismetu i vrati mu srce. Ti koji okrećeš sunce i voliš moje maslačke, ne daj da se siroti Ismet onako muči. Vрати mu srce i pusti ga da ide kući. Čula sam šta je malopre govorio. Sve je lagao. On je samo hteo da bude rđav - to i mnogi drugi hoće, pa ne mogu. A srce je detinje imao, sigurna sam. Ništa on loše ne može da učini – mali je još za greh. Srećka kazni. Gadna je to psina: on Ismeta i pokušava da iskvari. Njemu srce nije ni trebalo davati.«

Kroz travu i šipražje videla je kako Srećko otpija iz pronadenog litrenjaka, i kako dežmekasti Ismet, plačući, grebe svoje žuto i ružno lice.

21

Nemoj odozgo da slećeš

Obliven hladnim znojem, starac Ilija gledao je kako se svadbari gomilaju oko Mrkoja. Zagrljeni ili s bocama rakije u rukama i iznad glave, krakati i patuljasti, bučni ili odavno pijani, gledali su put trešnje, na čijoj se najvišoj grani crveneo petao.

Zaletali su se i gađali kamenicama; čupali su busenje i bacali ga gore. Izdirali su iz plotova kolje i pruće, uvereni da će, ako ničim drugim a ono sigurno time pogoditi i strovaliti petla. Tu su bila čupava i dronjava seoska deca, s mladoženjom na čelu: on je zatezao pračku i nišanio... ali kamen, izbačen malenom snagom, nije hteo gore, i padao je, uz opšti smeh, kraj samog debila trešnje.

Neki su donosili vitke stube: sva sreća što nije bilo treznog koji bi uz njih ustrčao i brzo se uspeo do petla. Žene muškobanjaste dovlačile su kotlove vrele vode i gledale gore.

Petao je bez prestanka kukurikao u kruni trešnje.

Starac spazi Muharema. Malo izdvojen iz gungule, i pognut, žmirkao je na suncu i gledao kamenice i drvlje koje je letelo uz trešnju, a zatim sramno padalo pred noge onih koji su ga i izbacivali. Šaputao je: Tako, crveni moj, tako. Nemoj da im se predaš. Drži se hrabro. A oni neka viču koliko god hoće. Izdrži gore što duže. Neka vide da nam ništa ne mogu. Pre noći ćemo u selo, kući: ti poleti kao zmaj, a ja ću polako uzbrdo. I nemoj toliko da pevaš; prsnuće ti grlo. De, poslušaj me.

Tada starac vide kako Mrkoje zgrabi Muharema za ramena.

»Muhareme!« zinu pijani Mrkoje. »Zovi ga odozgo. Hajde, brže! Tera šegu sa mnom!«

»Zovni ga ti«, reče Muharem.

»Vabni ga, kad ti kažem!« dreknu Mrkoje.

»Poznaće ti glas, Muhareme«, reče muškobanja iskraj kotla vruće vode.

Muharema povedoše do mesta odakle se petao najbolje video.

»Ej«, zovnu Muharem sipljivo, prekrstivši ruke na grudima.

»Ej!«

»Jače«, reče Mrkoje. »Ne vredi njemu šaputati.«

»Ne mogu jače«, reče Muharem.

»Tako te i ja jedva čujem«, reče Mrkoje.

»Ej!« ponovi Muharem i zamalo se ne zakašlja. »Čuješ li me?

Crvenko moj, sidi brzo. Sleti časkom.«

Gomila se ćuteći ljuljala. Svi su gledali i slušali pognutog Muharema, čije je vabljenje podsećalo na stenjanje:

»Crveni, okreni se. Pa mi sleti na rame. Ili na glavu. Ili ćeš da ti pružim ruke...

Muharem se zakašlja. Ali produži:

»Traže te. Zar me ne čuješ? Žele da se spustiš. Hoće da te nahrane žitom. Ne boj se. Ništa ti neće. Nije ova vrela voda spremljena za tebe.«

Petao je kukurikao. Po svoj prilici, ništa nije čuo do svoju pijanu pesmu.

Starac se sledi kad Muharema zakloni bučna gomila. Ostavite siromaha, reče u sebi. Što ste se na njega ostrvili, kućkino sinovi. I petla njegovog ne dirajte više. Zabavljajte se drukčije. Ostavite slabe i nezaštićene. Ako vam je do igre, jedni na druge kidišite.

Starčevo oko nije moglo da nađe Muharema. Ono samo uhvati Ivanku u trenutku kad je podizala glavu. Starac primeti kako ona, strogo odmerivši gomilu, opet obori glavu.

Slušaj ti, mesecolika, reče joj starac, slušaj ti. Dobro me čuj. Rumena si, jaka si, zdrava si, i ja se ponosim tobom. Obraćam ti se jer mi se čini da danas jedino tebi rakija nije popila pamet. Pogledaj me. Svi su me ostavili. Dok sam imao snage i para, trčali su za mnom. A danas, kad sam pao, počеше da me preskaču. Sve se čudim što u brke nisu počeli da mi pljuju: jer sam ih sve samo dobrim zadužio, pa očekujem najgore.

Slušaj ti, obrvačo kudrava, nastavi starac. Hteo bih da dođeš do mene. Da mi svojim lepim rukama obrišeš lice, da mi od vetra i prašine zakloniš oči, i da mi sa zemlje podigneš ruke. Hoću da mi zakopčаш košulju, da me očešljaš, i da mi na glavu staviš crnogorsku kapu koju gaze. I da mi dugo držiš ruke na ramenima - dako se tako pokrenem. Nasloniću glavu na tvoj veliki i meki trbuh i mirovaću

čitavu večnost. Onda ću moliti da mi oprostiš što sam te doveo u našu nezdravu kuću. Jer mi odavno nismo ono što se o nama misli i govori. Tešimo se pričama o staroj slavi; lažima se uljuljukujemo. A bolest i tuga odavno spavaju u našem mesu i u našoj krvi. Pogledaj kako smo se izrodili. Imao sam tri sina. Bili su sitni, kržljavi, ružni, i smrt ih je brzo pokosila. Ni po čemu se nisu razlikovali od Muharema. Čini mi se da su čak bili i ružniji -sve sama žalost, sve sama slabotinja, sve sama tanjič. I moj se brat izrodio: pogledaj Kajicu, tvog mladoženju. Otac njegov bio je krupniji i jači od mene. Iza onakvog medveda ostade ćosavi usukanko, rdica jedna, pile jedno zlehudo što pijucka naprazno i zvižduće. Pa me ne kori što sam te doveo u njegov krevetac. Znam, biće ti tesan i kratak. Doveo sam te da nam, ako se to ikako bude moglo, popraviš razvodnjenu krv. Slab je i mrzovoljan naš Kajica, ali ćemo ga moliti da se pokrene. Hranićemo ga naročitim jestivima, pojit ga najboljim pićima. Znamo za neke trave, i za neke vradžbine. Uzećemo ga među se: draškaćemo ga parama, mačkama i ribicama; obećavaćemo mu zlatna brda i doline; pričaćemo mu šaljive priče; milovaćemo ga i gladiti, ljubićemo ga svuda i šašoljiti. Uši ćemo mu izvući ako te ni tada ne bude hteo. Siguran sam da ćemo ga navesti i navaditi. A ne bude li mogao ništa da učini on - ja ću. Možda će me muka i ova iznenadna bolest proći, a smrt mimoići. Glas će da mi se vrati, stara snaga da nadodje. I niko o tom ružnom grehu neće znati sem tebe i mene. I ti ćeš da nam rodiš i odnjiviš sina. Biće crn, kudrav i kosook, i neće imati nareckane zube i tanke ruke. Biće to pravi ždrebac. Zemlja će se ugibati pod njim; nebo će se prolamati od njegove njiske i rzanja. Još jednom ti se molim kao majčici božjoj: dođi i digni mi ruke iz prašine; uspravi me na noge i reci mi da ćemo Kajicu nekako namamiti i navesti; kaži glasno, i svima, da će me smrt preskakati još stotinu godina; zaboravi moju gadnu, moju tužnu misao, i živi – večito.

Gomila se uskomeša i razredi, i starac vide muslimansko groblje zaraslo u čičak, aptovinu i kupine. Između mramorja teturale su se crne figure grobara, kojima nikako nije polazilo za rukom da se udalje od bleštavog tovara na daskama. Video je još bolje i čistije nepomične skitače pod divljom kruškom, i čudio se kako im se um ne pomrači od sunca koje ih je tako dugo peklo. U daljini se naziralo

smradno Bijelo Polje, i njega je obuzimao strah od jeke zvona koja je otuda u toplim talasima navirala.

Sledi se kad spazi kako Mrkoje ščepa Muharema za prsi. Šta to opet hoće od njega, zapita se starac i vide da dvojica drže o ramenu puške. Neće, valjda, da ga ubiju. Bože, povрати mi snagu da odem i da ih kao pse rasteram.

»Vabi petla!« reče bahato Mrkoje.

»Ne pomaže«, reče Muharem jedva se držeći na nogama. »Video si malopre.«

»Vabi, kad ti kažem!« zabrunda Mrkoje.

»Što će vam?« šapnu Muharem kad vide sve tri puške.

Mrkoje iskezi zube i Muharem pomisli da će mu pljunuti u lice, pa obori glavu i procedi:

»Pa... lepo mu je i gore...«

»Ako ga ne budeš dovabio, pucaćemo«, reče Mrkoje.

»Prvo mi recite što vam je toliko stalo do njega?« osmeli se Muharem i podiže glavu s grudi.

»Svadbari traže da ga živog kljuknemo u vrelu vodu«, smrsi pijano Mrkoje i pusti Muharema. »Zato će i tebi biti bolje ako ga dovabiš.«

»Žao mi ga je«, prošaputa Muharem.

»Hoćeš li onda tebe mesto njega malčice da kljuknemo i čerupamo?«

Starac ne ču njihove reči, ali vide kako se Muharem izmače, izdvoji iz gužve i pogleda gore.

»Crveni moj dečko!« viknu Muharem. »Golupčiću! Nemoj nikako odozgo da slećeš. Ostani gore zauvek. Hoće da te kljuknu u vrelu vodu i da te onda očerupaju. Veseli im se. Zato ostani gore, makar te nikad više ne držao u naručju.«

Mrkoje opet zgrabi Muharema za grudi i snažno ga odgurnu.

I pao bi, video je starac, da nije bilo ljudi koji ga dočekaše na ruke.

Muharem zatim pogleda po gomili, koja više nije htela s njim da se igra, i osmeh vlažne zahvalnosti razveza mu se na usnama. Primeti u trenu da ga je jedan od trojice pod puškama pljunuo, i dođe mu da zaplače.

Čovek iskraj Mrkoj a nanišani. Puška mu drmnu rame.

Svetinu to ne zbuni - na sve strane su igrali, pevali i pili. Samo je nekoliko njih gledalo uz trešnju.

Muharem vide kako petao, trgovši se na pucanj, polete stranom. Kukurikao je, činilo mu se. Ali nije znao da li je poleteo pre pucnja ili tek kad ga je kuršum pogodio. Premirao je od straha i šaputao, tako da su ga oni između kojih se nalazio mogli čuti:

»Možda si samo ranjen... drži se, ne sleći na zemlju... lako ćemo s ranama... znam mnogo trava kojima ću ti ih zaceliti... samo ti ostani živ...«

Starac vide kako i Mrkoje pogleda niz cev. Onda oseti miris baruta.

Psi, reče starac u sebi. Gadne i odvratne psine.

Ni Mrkoje nije promašio, pomisli Muharem i zažele da i njega olovo nađe.

Kukuričući, petao se na drugi pucanj trže, zaustavi na časak, tako da se Muharemu učini da će na tom mestu večito i ostati. Ali se on s novim kukurikom odlepi od tla i opet polete stranom i gore.

Daleko će odleteti, pomisli Muharem i obuze ga drhtavica. Bojim se da će mu se izgubiti svaki trag.

Svetina se uzgiba. Mnogi su i dalje igrali, ali je bilo i onih koji su gledali pognutog Muharema i petla. Pesma im je zamirala na usnama, pijani povici kršili su se negde ispred zuba, a izraz čuđenja i zaprepašćenja zamenjivale su grimase besa i razjarenosti. Zasukivali su crvene vratove, zevali i pokušavali da se održe na nogama. Preko njihovih širokih lica, kroz njihove rakijom i igrom zamućene oči leteo je petao kao crvena zvezda repatica. I ko zna u kakav bi položaj došle njihove čupave glave, dokle bi im se vratine zasukivale i uvertale, i koliko bi u kosom i zviždućem letu jurio petao, da se ne začu i treći pucanj.

Muharem nije mogao da pogodi ko je pucao: Mrkoje, ona dvojica iza njega, ili pak neko od druge šestorice s puškama. Ali je video da ni ovaj poslednji nije promašio. Samo u srce da ga ne pogode, pomisli Muharem još ne shvatajući šta se dešava.

Petao se na pucanj za trenutak zaustavi: koliko da vidi ko mu se to smeje, i ko to za njim prosipa vatru i olovo. Osta dugo tako podvinute glave, opuštenih kandži i raširenih krila. A kad kroz perje propusti i treće užareno zrno, trže se i vinu pravo gore.

Možda bi i pao da nije bilo plotuna i kuršuma koji su ga stizali. Ljudi su pogledali niz cevi, klatili se i pucali, vikali i podvrisicali, a prazne i dimljive čaure padale su im oko nogu. Dugo su tako pucali. Dimila se iskraj njih zagrejana voda; belele su se iznad kotlova zubine muškobanjastih ženturača.

Pogađan, petao je leteo sve pomamnije, sve brže. Bio je toliko udaljen od zemlje i gomile da mu niko, pa ni prestravljeni Muharem, nije mogao razlikovati noge od krila, ni vrat s glavom od repa i perja. To što je Muharem video bila je pregršt vatre, užarena lopta što je, dobijajući sve veću brzinu, nestajala u plavetnilu neba.

Vazduh je podrtavao od pesme. Zemlja se ugibala od igre. Muharema je ledila misao da će petao odleteti na samo nebo.

Nikad ga odozgo neće pustiti, šaputao je. Jer će i njima zatrebati.

Pa ću ostati sam samcit.

Kad petao zakloni sunce, Muharem vide kako crvena svetlost obli lica svadbara. Rumenilo se i nebo, i brda koja su ga svojim vrhovima probadala, i oguljene strančine, i put, i reka što se krila po jošju i vrbacima. Krv se iz crvene tačke točila, i Muharemu su suze skakale preko jagodica. Purpurno perje letelo je na sve strane, i bilo ga je tako mnogo da nikog oko sebe nije mogao da prepozna: ljudi su se od njega branili, ali ih je ono zasipalo i prekrivalo.

Negde usred uzbučale gomile stajao je Muharem i bio nemoćan da se s mesta pomeri. Kroz suze je gledao crvenu tačku koja je postajala sve manja, i ljude koji su bez prestanka nišani i pucali. Želeo je samo jedno: da ode do mesta gde će petao pasti, da ga raširenih ruku dočeka, i da vidi jesu li mu olovom razneli srce.

Ali je petao leteo sve brže, ne mičući se ispred sunca, i nije ni pomišljao hoće li i gde će pasti. Hitrinom zvezde parao je nebo, nestajući iz očiju zabezegnute svetine. Vatronoša.

Ustoličeni starac Ilija gledao je preko Ivanke, Kajice i žena što su prosipale vodu iz kotlova. Video je Muharema, koji je, jedva se držeći na nogama, plakao. Šaputao je: Smiri se, dečko moj, smiri se. Ne žali toliko petla. Znam, voleo si ga. Ali pokušaj da ga zaboraviš. Jer nema zemaljske stvari koju čovek ne bi mogao da zaboravi i prežali. Zato ne tuguj toliko za petlom. Nije on takva retkost. Ako je do toga, daću nekako znak ovoj stoci što me okružuje da ti odmah nabave drugog. Saberi se, jer im igra nije uspela dokraja. Petao im je

pobegao ... vinuo se u samo nebo, i odozgo ga ni đavo ne bi mogao vratiti. Pogledaj oko sebe: prevarili su se. Vidiš li kako se u samo sunce pretvorio, i kako nam odozgo šija, krvav i raščupan. Zato se stišaj, mali moj, obrisi suze i dođi da sedneš kraj mog kolena.

Ljudi su i dalje pucali; verovatno, ni sami nisu znali u šta. Kolo se okretalo kao pre. Nije više bilo muškobanjastih žena ni onih ljudeškara i kepeca što su uz trešnju bacali kamenice i drvlje.

Petla više niko nije ni pominjao - kao da nikad nije ni kukurikao. Reklo bi se da je svetina bila veselija no ikad ranije. Samo je Muharem piljio u crvenu tačku na nebu, i cvileo kao štene.

22

Nesporazum

Muharem se nađe u čudu. Kud ću sad, zapita se. Svadbi i svadbarima više ne trebam. Uradili su što su hteli. Mislim da bi najbolje bilo da se izgubim.

Primeti da ga niko ne gleda. Želeo je da ga bilo ko zapita kako mu je bez petla. Onda bi pokušao da prestane da plače, i da im kaže kako bi najradije umro. Verovao je da bi se tako najpre smirio, i da bi zaboravio svoju sramotu.

Ali nikoga nije bilo ni da ga pozdravi, ni da ga opsuje. I njega je obuzimao još veći čemer. Želeo je da ga neko dodirne: ne bi se naljutio ni kad bi ga odgurnuli. Toliko me preziru da neće ni da me pljunu, pomisli.

Čitav trenutak gledao je oko sebe. Starac Ilija mrdao je bradom kao i malopre. Držeći na žici desetak ribica, Kajica je dražio mačke. Ostale dece nije bilo u blizini.

Razvaljenih vilica, Mrkoje je pevao i Muharemu se činilo da će mu poispadati klimavi zubi. Muškobanjaste žene nosile su među sobom prazne kotlove. Na visokom kocu zaštitnički se belela davno oglodana konjska glava.

Bogatu trpezu napadali su prosjaci, divljačna čobančad, muve i leptirovi. Isparavala se rakija, dimile su se čorbe, zaudaralo je ovčje meso, kravio se loj. Svadbarski konji, okićeni maramama i peškirimama, polirali su pšenicu i pre vremena preplanuli ovas.

Sunce se vrtelo baš iznad Ivankine glave, i Muharem ga je gledao kroz suze na trepavicama. Ivanka je jedina bila spokojna: u sve je gledala, a nikog nije videla. Venuli su na njoj venci od cveća i trava.

Ne gleda me više, pomisli Muharem i još više se sneveseli. Niti misli na mene. Eto, prevario sam se - nije me ni pitala kako mi je sad, bez petla. Potpuno me zaboravila. Možda me čak i ne vidi. Svi mi znaci govore da ju je zabavljala igra s mojim petličem... što znači da je kao i oni...

E, kad je tako, beži odavde, reče sebi. Gubi se, ludi Muhareme, gubi se. Ne smetaj im. Zar ne vidiš kako si im gadan, i kako okreću glavu kad pored tebe prolaze. Ti više nisi važan, jer nemaš petla. Sad traže drugu žrtvu. Jer su siti, obesni i mnogo nesrećni.

Beži odavde, kad ti lepo kažem. Dok si čitav, i voda ti je sjatka.

Zapita se kuda da beži. Kući, u selo. Šta će tamo. Preko reke i u šiprag. Ni tamo neće. U brda, u kleke. Ne, tamo je pusto i strašno. Ni zadimiti putem i natrag ne može. Još je gore biti sam. Zato je najbolje da pobegne od jednih k drugima. Jer mu je mesto među ljudima, bilo kakvi da su. Jedino to posigurno zna i oseća.

Oduči da beži k skitnicama i grobarima. Prođe pored Ivanke i oseti miris jela. Zaboravi glad pri pomisli da ga je videla iscepanog i izgrebanog. Ne usudi se da podigne glavu i vidi ko ga je to zovnuo. Glasnula se neka žena, svakako. Možda i Ivanka.

Kad razminu tpezu, opet ču onaj glas. Poznade ga. Zvala ga je muškobanjasta, brkata susetka.

»Šta ću ti?« šapnu Muharem.

»Bi li malo hleba i sira?« reče žena. »Ili, možda, mesa i čorbe?«

Zaigra mu srce od sete. Pa produži klecajući.

»Bi li nešto jeo, jadan bio?« zabrunda žena glasom goniča stoke.

Izmače joj. Nađe se na čistini, na putu. Čuo je kako grobari pevaju, i kako skitnice razgovaraju. Tek tu shvati koliko je usamljen i nesrećan.

Pa šta ćeš ti sad na svetu sam, Muhareme, zapita se. Potpuno si sam. Nikad ti gore nije bilo. Dok si imao petla - nekako se i moglo.

A sad ćeš povući mačka za rep. Nisi se oženio - Ivanku si čekao. Nju ti ugrabili, oteli je. Dok je petao bio s tobom, mogao si je bar sanjati. A sad, kad njega nema, ništa ni od snova. Ni u snovima nećeš odsad smeti da ideš do kraja kao drugi ljudi. Života za tebe nema - jer više nisi čovek; ti više ništa nisi. Eto šta si danas zaradio.

Uplaši se samoće. Zažele da se što pre nađe među ljudima. Kašljući i povijajući se, s rukama na grudima, u kojima kao da je nešto krčkalo, pođe putem. Kako je išao, bojeći se da ne padne u prašinu, tako je u njemu sve više rasla želja za ljudskim prisustvom.

Neka rade sa mnom šta god hoće, samo neka me puste da ih gledam u oči, i da im slušam glas, pomisli i poboja se da skitnice i grobari neće hteti s njim da razgovaraju. Neka me i muče, neka me i ponižavaju. Šta mari. Glavno da Ivanka to ne vidi. Neka me muče - samo neka me i dodiruju.

Petar i Jovan ležali su pod kruškom. Spremali su se za polazak, Petar je bio mrzovoljan, a Jovan živ i gotovo veseo.

»Ide k nama«, šapnu Jovan.

»Ko?« zevnu Petar.

»Onaj što je imao petla«, reče tiho Jovan.

»Kako je dronjav«, reče Petar i ražalosti se. »Dronjaviji od nas.«

Gledali su ga. Klecao je i sam sa sobom govorio. Nisu to bile reči, već šapat, prekidan kašljem. Čutali su očekujući da im priđe.

Muharem prvo spazi Jovana. Kad ugleda i Petra, prepade se. Gledali su ga ispitivački. S mesta se nisu pomerali.

Hteo je da im kaže: Zlostavljajte me, samo nemojte tako da me gledate. Što se mrštite. Šta sam vam to skrivio te me tako streljate očima. Dozvolite da prođem pored vas, da se poklonim ako treba, i da pobegnem. Vi ste dobri, vi ste zlatni ljudi, ali su vam oči mračne, i mene je strah od njih...

Priđi, reče Petar u sebi, priđi. Čujem da su ti petla oteli i da si zbog toga nesrećan. Imaš rasta i da tuguješ - divnu si pticu imao. I ja imam petla. Nikad ga nisam video, ali mislim da je crven, da je krvav, i da je teži od olova. Većito mlati krilcima, damara, pevuši; ne da nesreći i ružnom snu na moje oči. Po njemu raspoznajem dan od noći. Dok mi je njega, ne bojim se jada i zla po kojima svakodnevno gazim. Priđi da te malčice ne lažem; da ti kažem da nikad više nećeš biti srećan i spokojan, i da ti se nijedna želja odsad pa do smrti neće

ispuniti. Ali nemoj da plačeš - ružno ti to stoji. Da mi nije mučno ustati, prišao bih ti i zagrlio te; čini mi se da bih imao još nekih lepih i neutešnih stvarčica da ti šapnem na uvo.

Što se toliko plašiš, čoveče, prošaputa Jovan u sebi. Ne mrzimo te. Nismo mi siti i pijani svadbari, već gladne i žedne skitnice. Nismo mi izgubljeni i nesrećni da bismo se onoliko veselili. Nas godinama muče svrabovi i srdobolje. Pa kad je tako, pa kad nismo kao oni koji su te danas rasplakali, pristupi. Hteo bih da ti očešljam zamršenu košiću, i da te naučim kako da dođeš do novog petla. Hteo bih i da te nahranim - prvo parče hleba do kog dođem tebi ću dati. Jer mi se čini da si gladniji od mene, da si malčice i bolestan, tugo moja izgrebana i pocepana. Zato se pomeri s tog mesta, kroči k meni, ne boj se.

Muharema ohladi nov talas straha. Ljudi ništa nisu govorili, i to ga je bunilo. Imao je mnogo štošta da im kaže, ali nije smeo ni da zine. Pa je drhtao čitav trenutak, želeći da se zavuče u trnje i pobjegne im za večita vremena. Gledao ih je glave pognute i ruku skrštenih na prsima.

Odjeci stidne pesme dopirali su do njegovog uva - to su se grobari veselili. Hteo je tamo gde se živi, pije i peva. Nije znao ko su ti ljudi, i šta će u to doba dana i godine na muslimanskom groblju, ali je verovao da će mu nešto reći čim im pride.

Jovan zausti da nešto kaže. Ali skupljeni Muharem šmugnu pored njih.

»Pobeže«, šapnu Jovan.

»Dronjaviji je od nas«, ponovi Petar kao za sebe.

Luda Mara niče iz trave. Gledala je Muharema očima mačke. Držala je ruke na trbuhu i sve se više savijala - bila je to zverčica koja se spremala na skok. Muharem se i nje uplaši. Pretrnu i uspori hod.

»Kud ćeš to, Muhareme?« zapita luda Mara.

Muharem pogleda vesele grobare i reče tiho:

»Hteo bih malo da pevam...«

»Pa što ne pevaš sam?«

»Ne mogu«, reče Muharem i malo se oslobodi. »Ne mogu sam.«

»Nije njima do pesme«, reče luda Mara i zađe u šumarak.

Petar i Jovan videše kako se Muharem pobode kraj grobara.

23

Sve pesme su moje

»Šta hoćeš?« upita bahato Srećko.

»Strah me je da budem sam«, počeo Muharem tiho. »Videh vas, pa... pa dođoh da vam malo pravim društvo...«

Srećko odgurnu Ismeta i ustade.

»Kakvo društvo?« bubnu Srećko.

»Eto, da budem s vama.«

Tada Muharem vide beli tovar i ustuknu. Hteo je još nešto da kaže, ali mu reči zastadoše u grlu. Iznenadi ga uplakano i prljavo Ismetovo lice: čovek je zemljavom rukom trljao obraze; drugom rukom pretraživao je nedra.

»Kako mi možemo sami, Muhareme«, zabrunda Srećko.

»Kako se mi ne plašimo.«

»Ali vi niste sami«, šapnu Muharem i iskosa pogleda beli tovar na daskama.

»Nego s kim smo?« reče zlorado Srećko.

»Jedan s drugim«, reče Muharem.

»Došao si samo to da nam kažeš?« zinu Srećko i zaljulja se.

»Nisam ništa hteo da vam kažem«, šapnu Muharem i prepade se.

»Pa šta si onda hteo?« viknu Srećko. »Šta si hteo?«

»Hteo sam da pevam s vama«, reče Muharem i pogleda tužnog Ismeta.

»Zar ti se, Muhareme, ne čini da je pevanje ružna stvar?« zavapi gorko iskeženi Srećko. »Ljigava stvar.«

Muharem se malo otrkavi. Živnu i reče:

»Sve što ljudi rade meni nije gadno.«

»Pa ni ono što su ti uzeli pevca?« izbeči se Srećko. »Ni to?«

»Nisu krivi«, reče Muharem. »Bio im je potreban.«

»A, tu smo!« kliknu Srećko iskrivivši vilice. »Tu smo, ptičice. Ti si od onih što sve praštaju i... što vole da pevaju...«

»Jeste«, ugrabi Muharem. »Mnogo volim da pevam ... samo ne smem...«

Sa zemlje ga je velikim i suznim očima gledao Ismet.

»Bi li, onda, malčice rakije, Muhareme?« namignu Srećko i pruži mu bocu.

»Sve što radite vi, radiću i ja«, reče Muharem i otpi.

Posle trećeg gutljaja Muharemu se zavrte u glavi. Vрати bocu i reče kriveći usne:

»Dobra je. Prepečenica.«

»Glavno je da kvasi«, reče Srećko mutno i sede.

»I to što kažeš«, reče Muharem veselo i zažele da je pijan kao Srećko. »Kvasi i te kako.«

»Je li sad sve u redu, Muhareme?« jeknu Srećko. »Da nismo šta zaboravili?«

»Bili smo se dogovorili da pevamo«, reče Muharem.

»Pa dobro«, gotovo viknu Srećko i povuče Muharema.

Muharem se sruči među njih dvojicu. Pri zadovoljstvu što je s ljudima, zaboravi bolove koji su se probudili oko uboja. Iščeznu i nelagodnost što je kraj belog tovara. Od sreće mu nadodoše suze. Ali osta miran. Ne uvi se ni kad ga glomazni Srećko zagrlji. Bože, kako su dobri, pomisli. Pravi ljudi. Ne stide me se. Pa me još i dodiruju bez gađenja.

Srećko ga privuče k sebi. Muharem oseti vonj što je izbijao iz njegovih dronjaka, i znoj koji mu je vlažio čelo, lice i vrat, i htjede da zapeva. Želeo je da ljubi velike i prljave čovekove ruke i da ih dugo drži u nedrima, kraj srca.

»Pa dobro, Muhareme«, zakrklja Srećko. »Pa dobro, lepi moj, koja je tvoja pesma?«

»Sve pesme su moje«, reče Muharem.

»Ali koju najviše voliš?«

»Volim sve podjednako«, reče Muharem i zagleda se u mutne čovekove oči. »Nema nijedne koja mi nije draga.«

Srećko je škripao zubima i kolutao očima. Navaljivao se na krhkog Muharema, koji se nije izmicao. Tužni Ismet buljio je preda se, u trnje: činilo se da traži nešto što se teško nalazi - ruke su mu visile, glava mu se klimala, i sav je bio mlohav. Pred njim se beleo tovar, i on je pokušavao da ga nikako ne gleda.

Srećko zamahnu rukom. Kad oseti da mu se uz vrat prilepi široka šaka, Ismet se malo trže, ali ne podiže glavu. Osta nepomičan, s pogledom u divljoj travuljini i bocama.

»Ej!« kriknu Srećko. »Ej, Ismete! Ne dremaj!«

Ismet nešto promrmlja.

»Ismete, hajde da pevamo!« reče Srećko. »Evo, i Muharem će nam pomoći.«

Čovek je ćutao. Srećko ga zgrabi za ramena i prodrma.

Ismet podiže glavu: oči su mu bile vlažne i uplašene.

»Počinji onu tvoju pesmu«, reče Srećko. »Muharemu je svaka lepa.«

Tek tada se Ismetu razveza jezik:

»Pevao bih, ali ne mogu...«

»Kako to?« uplaši se Srećko.

»... kako da pevam kad nemam srca...«

»Ni malopre ga nisi imao, pa si pevao«, reče Srećko.

»Da, ali još nisam znao da ga nemam«, reče Ismet plačno.

»Pevaj, more, i baš te briga za srce!« povika Srećko i poče da se iskašljaje.

»Ne mogu«, reče tužno Ismet. »Ništa ne može da se uradi bez srca. Ni lepo, ni ružno.«

»Pa za pesmu ti treba samo glas«, reče prekorno Srećko.

Ismet obori glavu i poče da šmrće.

»A gde ti je srce?« zapita ga Muharem sažaljivo.

»Izgubio sam ga«, šapnu Ismet ne podižući glavu.

»Hteo bih da ti pomognem«, reče uzbuđeno Muharem. »Ovo što imam, delićemo.«

»Meni treba celo srce«, zacvile Ismet.

Muharem je gledao u beli tovar.

Kad primi i treći šamar, Ismet se pokrenu: očima deteta koje je skrivilo pogleda Srećka.

»Poćinjemo, momci!« povika Srećko. »Ovu ariju i vrapci znaju. Deder!«

Ismet i Muharem se pogledaše. Srećko poče otegnutim, načetim glasom:

Duni, vetre, malo sa Neretve...

Muharem prihvati. Plakalo mu se od sreće.

Srećkov glas se prekide na najlepšem mestu, pri kraju.

Obojica pogledaše Ismeta: niz debele obraze tekle su mu suze.

»Hajde sad sam«, poče tiho Srećko. »De, počni. Polako...«

Ismet presta da plače. Htede da se uhvati za početak pesme. Srećko i Muharem gledali su kako zeva pokušavajući da krene. Mucao je, krivio vilice, kidao glas. Kad se uveri da ne može zapevati ni u društvu, a ni sam, Ismet glasno zajeca. Plakao je šakama stežući obraze, tresao se i odskakivao od zemlje kao prljava lopta.

Srećko je pevao razvlačeći reč po reč:

Pa rasteraj maglu sa Mostara...

Ali i njegova pesma brzo utrnu. On otpi iz litrenjaka i zgrabi Muharema za vrat.

Muharemu počеше da klecaju kolena.

»A šta ćeš sad, sokole?« reče grubo Srećko i oseti kako se gumeni Muharemov vrat savija i pruža pod njegovim prstima.

»Još bih pevao«, zakrklja Muharem. »Ima još puno pesama.«

»Znam da ima«, reče Srećko. »I ja ih mnogo znam, i mnogo volim. Ali, šta nam вреди kad je taj skot do tebe izgubio glas.«

»Možda bismo ga pesmom oraspoložili«, reče Muharem. »Ona je lek... tako kažu...«

Muharem je želeo da iskapi Srećkov litrenjak. Činilo mu se da bi mu pesma i rakija pomogle da što pre zaboravi današnju sramotu i poraz. Zato je netremice gledao u krvave Srećkove oči i ponavljao da treba produžiti s pevanjem.

Petar i Jovan gledali su kako se Srećko i Muharem nešto dogovaraju. Stojeći nasred puta, videli su i ludu Maru. I ona je radoznalo posmatrala Muharema, koji je otpijao iz boce.

»Muhareme« zastenja Srećko, »jesi li ikad spavao sa ženom?«

»Ne«, šapnu Muharem. »Nikad.«

»Dosta s takvim razgovorima«, reče Ismet.

Srećko rukavom obrisao znoj s čela. Muharem obori glavu i počе stidljivo da uvrće krajičak kaputa.

»A onu stvarčicu, jesi li video?« upita Srećko glasom koji je drhtao.

Muharem odmahnu glavom.

»I sigurno bi voleo da je vidiš?« opet će tiho Srećko.

»Sve što su videli ljudi, želeo bih da vidim i ja«, procedi kroz zube Muharem.

»Lepo«, reče Srećko. »Lepo.«

Muharema obli rumen.

»Baš ste skotovi«, reče Ismet.

Srećku poče da se krati dah:

»I veliš: sve što su videli i radili ljudi...«

»Velim«, šapnu Muharem.

»Onda zažmuri«, reče uzbuđeno Srećko i odgurnu Ismeta.

»Zažmurio sam«, reče Muharem. »Treba li još šta?«

»Pruži mi ruku«, reče Srećko.

Ismet vide kako im se vrhovi prstiju dodirnuše. Obuze ga gađenje - nikad nije voleo da gleda kako se ljudi zbližuju i dotiču. Toliko se naljuti da mu oči presušiše. Spazi kako Srećkova ruka povede Muharemovu šačicu. Gotovo bez daha i pognuti, čeljusti razjapljenih a očiju zatvorenih, drhtali su nad belom gomilom koja ih je čekala.

Iz trnja niče luda Mara i primeti da se dve ruke približiše tovaru. Podiđe je jeza; bol u utrobi se stiša. Dve pijane, dve lude, dve zemljave ruke skliznuše preko prve izbočine; smiriše se tek na drugoj.

Šta ovo radim, zapita se Muharem, šta ovo radim. Gde sam ovo, i kud to seta moja ruka. Tu sam, među ljudima; a ruku su moju uhvatili i stegli. Izgleda da su mi sunce i rakija udarili u glavu, pa više ne vladam sobom. Znam samo da moja ruka nije dobra, da se uzjogunila, i da me ne sluša više. Ruko, hoću da te ubijem. Okreće mi se beli tovar ispred očiju. Rakijo, gora si od sunca. Vladam li bar malo sobom. Vladam. I znam šta činim: slušam Srećka. Hoću da se izjednačim i s njim, i sa svim ostalim ljudima. Gusta li je svetlost što mi kaplje u oči. Ruko, ti radiš nešto ružno. Šta li mi to zuji i bubnja u ušima. Ruko, ne idi dalje. Što mi krv juri kroz vratne žile u glavu. Hoću da postanem čovek: a da bih to postao, moram činiti sve što oni rade i sve što oni hoće. Ruko, budi dobra; zaustavi se za trenutak i ne sramoti me.

Srećko je sve više stezao krhku i poslušnu Muharemovu ruku. Igrao se njom, šalio se, priljubljavao je uz beli tovar. I ljuljao se kao veliko i natrulo deblo. Činilo mu se da se nekako prazni: da iz njega izlaze voda, sve vrste krvi, sva creva i duša, i da kraj belog tovara ostaje da plaši prolaznike i dug smrdljiv kostur. U zbrkanim mislima, i žmureći, video je sebe: kraj izbolovanog i prestravljenog Muharema zgrčila se telesina. Čvornovata glava vrti se sve većom brzinom na bolesnim žilama vrata. Njegovo telo je bez težine - samo da ne pirne vetar. Oglodana lobanja što žmuri i kezi se na prolaznike i mramorje

metalnim zubinama brzo će sleteti s nepostojećih ramena i otkotrljati se u koprive. Nad belom mrljom tovara ostaće do same noći pogrbljeno strašilo. I dok je sveta, groblja i Lješničana, na tom mestu zemlje neće se savijati i mučiti tako znojava, tako ljigava i tako ružna spodoba.

Ne vredi ti više ni da otvaraš oči, reče sebi Srećko. Izgubio si srce. Malopre je iz tebe izletelo: imalo je telo zmije, krila ptice i glavu guštera. Sad si lakši za čitavu gomilu bledog i žiličastog mesa; sad ćeš još više da se kriviš i ljuljaš na vetru. I ništa ti više ne pomaže. Pa ni ustajati s mesta ne moraš - sve je gotovo. Bez srca si isto kao i Ismet, kao i mnogi drugi koje još nisi sreo i upoznao. Više nećeš moći da pevaš kao ranije, da se raduješ, a ni da plačeš kao ostali ljudi. A srce oko sebe ne traži, ne diraj zemlju i travu: zavuklo se u prvu jamu na koju je naišlo. Zato žmuri i dalje; miruj. I po belom tovaru vodi pažljivo Muharemovu šačicu. Neka opipa ono što inače nikada ne bi. Ako ikako možeš budi dobar prema njemu. Zvizni ga slobodnom rukom, sravni ga sa zemljom, povuci ga za nos, cimni ga za uvo, i ne zagorčavaj mu mokrim i lažnim rečima ionako mučan život. Raspali ga i ti, za grlo ga ščepaj. Neka oseti da ga se niko ne gadi, da je čovek, i da to nije tako lako biti.

Srećko je levom rukom preturao po nedrima. Srca zaista nije bilo. Ali je ćutao, želeći da tim otkrićem ne obraduje Ismeta i ražalosti Muharema. Ništa, ništa, šaputao je u sebi, doživeo sam ja i mnogo teže i ružnije stvari. Gledao je kao i kad je imao srce: Ismet je krio lice šakama, a Muharem je drhtao. Baš ste deca, ponavljao je u sebi, baš ste deca.

Svašta li mora da se radi da bi se postalo čovek, pomisli Muharem i zažele da je na drugom kraju sveta. Ovo što činim, po svoj prilici, nije lepo, ali ne smem ustati i usprotiviti se Srećku. Oteraće me od sebe i ja ću opet u selo i kući kao nečovek.

Ruka Muhareмова šetala je belom površinom; klizila je od mesta gde bi trebalo da se nalaze grudi, i spuštala se sve niže.

Kad mu šaka stiže do najružnije izbočine, i kad tu osta, Muharem izgubi dah. Otвори oči, i preseni ga belilo. Svest počе da mu se muti. Vide svoju ruku u Srećkovoj: ležala je s dlanom nadole, na najstidnijem, na najžalosnijem mestu. Nadodoše mu suze. Pokuša da pomeri šaku.

»Miruj«, zarezala Srećko.

»Ovako se ne postaje čovek« zacvile Muharem.

»Zar ti je do toga još stalo?« upita Srećko.

»Jeste«, reče Muharem.

»Pa što onda plačeš?« na to će Srećko.

»Pusti me«, zavapi Muharem i sav se izvi.

»Pušten si«, reče Srećko gadljivo.

Ali je Muharem još držao šaku na tužnoj izbočini tovara.

»Jesi li zadovoljan?« upita Srećko.

»Ja sam hteo samo da pevamo«, reče Muharem plačno. »Ništa drugo nisam hteo.«

»Hteo si da postaneš čovek«, lanu Srećko i pade kraj tovara.

»Naveo si me... ti si me naveo... nikad se sam ne bih setio...«

»Dobro si prošao«, iskašlja se Srećko. »Čak ni srce nisi izgubio.«

»Ali nisam ni čovek postao«, reče Muharem.

Stojeći iznad bleštavog tovara, gledao je kako Srećko zvera oko sebe, pilji u trnje i razgrće travu - da tu negde nije srce; i kako tužni i bespomoćni Ismet žmirka i trepće na suncu.

Pognut i nesiguran na nogama, Muharem je prinosio šaku licu i zagledao je. Dlan njegov bio je, kao i malopre, znojav, žuljevi! i ispucao. Primicao je k sebi i odmicao grešnu ruku, i nikako nije znao kako da je kazni i prezre. Pljunuo bi je da je bio siguran da će je tako poniziti. Uvalio bi je u nečist da je znao da će je tako osramotiti. Sve bi s njom radio, svašta bi s njom činio, a najradije je ne bi uz telo nosio.

Muharem panično odstupi u stranu. Iskraj belih nišana viknu kroz suze.

»Prevarili ste me! Rekli ste da ćemo samo pevati! Naveli ste me na greh...«

Niko mu ne odgovori. Čitali su obojica, i Srećko i Ismet. Tiho su slinili. Zagrljeni i zavaljeni, znojavi i zemljavi, gledali su ga pijanim i izbuljenim očima. Ništa nisu ni imali da mu kažu. Prostonaprost, gledali su ga kao što se gleda svaki drugi prolaznik. To Muharema najviše i sneveseli. Ispred njih se beleo dugački tovar: svetlost se velika na njemu gomilala.

I kako je natraške uzmicao, bežeći od nestvarno belog i naherenog mramorja, tako su i njihove glave, činilo mu se, postajale sve dalje i manje. Pa mu, kad se na čistom putu nađe, jedino one,

teške i vrljave, mutne i krvave, od svega što je u groblju video, ostadoše jasne u sećanju.

24

Puno cveća

Kad potpuno osta sam, začu poznat glas:

»O, Muhareme ...«

Obazre se oko sebe. Sve je treperilo na suncu. Kad se poziv ponovi, Muharem se okrenu i u trnju i travi vide ludu Maru. Klečeći, mahala mu je rukom sa svog brega. Crnela se u cveću, u gomilama bele rade i poznog maslačka.

»Šta je?« odgovori Muharem.

»Beži k meni!«

»Kako?« ušeptlja se Muharem. »Kako to?«

»Lepo!« reče crna Mara s brega. »Gde ja, tu i ti.«

»Ne znam da li to može... da li bih tamo mogao postati čovek... i još nešto, ja sam...«

»Mi smo braća«, reče nežno luda Mara. »Jer oboje želimo da živimo hiljadu godina.«

»Ne mogu«, reče Muharem sipljivo. »Nikako. Uprljan sam. Grešan sam.«

»Ne mari«, reče luda Mara. »Ništa ne mari.«

»Mari«, reče Muharem.

»Dođi, jade moj«, reče luda Mara. »Ovde ima puno cveća. Dole ga na putu uopšte nema. Zar ne vidiš?«

»Vidim, ali šta vredi«, reče Muharem snebivljivo. »Došao bih da nisam ovakav.«

»Eh, čudan li si«, s nežnim prekorom reče luda Mara.

Do zemlje je savi oštar i iznenadan bol. Gledaj u sunce koje se okreće i odmotava kao klupko, reče luda Mara sebi. I duvaj u bele krunice maslačka, pa će bol prestati da te muči i kida. Duvaj, dok se ne zadišeš, i dok lake pahuljice ne zastru celo nebo. Onda ćeš zaboraviti da si živa, da si u cveću i u trnju, i da ti je srce veliko kao zvezda. Učiniće ti se da Muharem ne beži od tebe, no da se kao siroče privija uz tvoj skut: on plače i šapuće da je grešan, a ti mu

miluješ ruke za koje misli da su prljave; daješ mu da jede i teraš ga da duva u maslačke - može tako odnekud iskrsnuti petao. Učiniće ti se da si zemlja. A ona je prostrana kao košulja; i nepokretna je; i ne zna ni za kakav bol. Tako uradi ako hoćeš da ti bolovi i čemer ne raznesu i ne ojade utrobu. I gledaj kako se vrti sunce, i kako svuda lete bele kokice.

Da smem, došao bih do tebe, luda Maro, prošaputa u sebi Muharem. Možda bi me naučila kako da kaznim ruku. Ili bi mi pokazala kako s nje da sperem sramotu. S nje i sa sebe. Jer ti znaš trave za koje niko nikad nije čuo, pa bi me iscelila. Ne bih kroz svet išao kao prokaženik, kao gubavac. Tebi bih da dođem, najluđa Maro. Možda znaš kako se zaboravljaju sramote, porazi i druge prljavštine, i kako se postaje čovek.

Ali ludu Maru više nije video, niti je išta mogao da joj kaže: beleo se maslačak, i bilo ga je koliko i svetlosti.

Muharem pojuri putem. Nenadno se srete sa skitnicama. Nisu više ležali, ali nisu ni stajali. Nađe se licem u lice s Petrom: čovek ga je gledao kao i malopre. Od njegovog pogleda Muharema podiđe jeza. Riđi Jovan napravi grimasu; usta debela skupi, oči uzrikavi a nos mesnati iskrivi, i onda mu se nasmeši. I to Muharema uplaši. Pa, gledajući preda se, procedi:

»Hteo bih da prođem ... ako je ikako moguće ...«

»Moguće je«, reče Petar muklo.

»Pa... hvala«, promuca Muharem.

»Nema na čemu«, nasmeši se opet Jovan.

»Ima«, reče Muharem i krenu.

Jovan pogleda brižnog Petra. Petar upita Muharema:

»Kud ćeš to?«

»Ne znam«, šapnu Muharem ne podižući glavu.

»Ako nemaš kud, mogao bi s nama«, reče tiho Petar.

Muharem ih pogleda s čuđenjem. Velike Petrove usne razvlačile su se u smešak. To Muharema ohrabri, pa ga zapita:

»Kud to?«

»U skitnju«, reče Petar.

»A može li se tamo postati čovek?« šapnu Muharem i pogleda u svoju grešnu ruku.

»U skitnji se postaje samo skitnica«, reče Petar. »I to neizlečiva skitnica.«

»Rđav čovek da li bi se u skitnji mogao popraviti?« upita Muharem plačno.

»Kako sebe možeš da smatraš rđavim?« pobuni se Jovan i skoči prema Muharemu. »Bogamu, petla mu uzeli, a on sebi uvrteo u glavu da je rđav... ja bih, da sam na tvom mestu, celom svetu probio glavu...«

»Eto, ja tako«, reče Muharem i požele da im umakne.

»Hajde s nama«, reče toplo Jovan prekidajući tišinu. »Pa ćemo s tvojim zlom lako, ja te uzimam na dušu.«

»Smem li znati dokle idete?« upita Muharem ne skidajući pogled s riđeg Jovanovog osmeha.

»Do mora«, reče Petar važno.

»A onda?« na to će Muharem zamišljeno.

»Onda natrag«, reče brzo Jovan i čak do zaliska podiže obrvu. Muharemovo lice iskrivi jedva primetan grč. On reče:

»Nisam ja za tako lepe puteve ...«

»Zašto ne bi bio?« upita ga Petar.

Muharem pogleda u svoju ruku, zaplaka i pobeže.

Stojeći u mestu bez reči, gledali su kako trči putem.

25

Braćo najrođenija

Sad se preslišaj, reče sebi Muharem dižući se iz prašine, dobro se preslišaj. Uzmi sebe na ispit. Vidi šta si uradio. Pevca si imao, ljudi ti ga uzeli, i on otišao na nebo. Ivanku si imao - cela stvar bila je gotovo svršena, trebalo je samo još ona da pristane, ali ti je oteše. Gazdu si dobrog imao i tvojom krivicom udari ga kap. Veselje si im pokvario, Ivanki zgadio život, a sebe osramotio. Skitnicama se zamerio, rakije se grobarske napio, pa onda od svih pobegao. Ali sve bi dobro bilo da nisi ruku svoju uprljao i onu nesrećnicu opipao. Greh si počinio, golem greh. Sad ničega nema, a greh nosiš, i nosićeš ga dok bauljaš po zemlji.

Pokušavao je da se digne, ali nije mogao.

Dobro su te danas izgnječili, šaputao je pipajući uboje i rane. Lepo su te udesili. Sad ne možeš ni da se digneš. Fino, bogami.

Ležaćeš tu dok se ne ugušiš u kašlju. Ako, to si i zaslužio. Koji te
vrag terao i da polaziš od kuće, pa još i pevca da nosiš. Sve bi se lepo
svršilo da njega nisi poneo - novac bi negde našao i vratio ga čiča-
Iliji. Čak i da niko nije hteo da ti ga pozajmi, starac bi te pričekao.
Ali se po tebi uzmuvaio đavo, i evo šta ti se desilo.

Tek kad pode, klecajući, posta mu jasno koliko je sam i
grešan.

Dode do raskrsnice. Odatle je mogao na nekoliko strana:
natrag, u varoš, levo, preko reke, desno, u pusta brda. Ali on pode
četvrtim putem, pravo prema svadbi i ljudima. Činilo mu se da
jedino oni koji su ga izigrali mogu i da ga prihvate, prime i zagrle.
Njih će zamoliti da mu oprostite - mnogo im danas dosađuje. Odmaći
će od tela grešnu ruku i ispričati im kako su ga naveli na gadost.
Moliće ih da izmisle najsureoviju kaznu za njegovu ruku. Neka je i
pljuju, neka je i vrelom vodom ispeku, neka je i odseku ako žele. Jer
on hoće ceo da bude čist i dobar, bez ikakvih grehova i prljavština.
Grlice im kolena, ljubice im ruke ako mu dozvole, i moliti ih da ga
sve do noći ne ostavljaju samog. Onda će, uzmogne li, da se dovuče
do starca. Držaće njegovu nabranu i polumrtvu ruku u svojim
nedrima, kraj srca, i pričati sve ono što nikad nije smeo da mu
pomene. Reći će mu koliko voli Ivanku, koliko bi za nju dao, i šta bi
pristao da učini samo nje da se domogne. Uzeti starac nikome neće
moći da oda njegovu najveću tajnu. I biće srećan što može
nesmetano da sedi pored njega. Pokušaće da namesti starčeve ruke,
da im vrati predašnju snagu. Gledaće da ga pokrene, da ga nauči
kako se hoda, drži štap, galami i naređuje. I niko o toj njihovoj slozi
neće ništa znati. Gore, u selu, u brdima, biće stalno zajedno. Neće
dozvoliti da seoske lopuže, neradnici i lezilebovići razvlače njegovu
imovinu. Sve će dovesti u red, i po kući i stoci neće moći da se vidi
da je gazda na umoru.

Sedeći u velikoj stolici, ostavljen od svih i zaboravljen i od
najbliže rodbine, izdvojen iz meteža, starac Ilija je osećao kako mu
venama brže no obično kruži mlaka krv. Izbečene oči nije skidao s
prašnjavog, džombastog i divljeg puta kojim je klecao dronjavi
Muharem i vikao:

»Ljudi moji dobri! Braćo moja... ljudi...«

Starac je gledao kako Muharem trči, spotiče se i pada. Gušio se u kašlju, pritiskivao levom rukom košulju na grudima, plakao i kričao:

»Braćo moja dobra! Primite me k sebi... sretnite me... grešan sam...«

Pognut, i iskošen, kao da ide po gredi, Muharem je vapio:

»Ljudi, grešan sam mnogo! Rukom sam je opipao! Greh sam počinio, najveći greh otkad postoje ljudi! Primite me k sebi... pljunite mi u lice ili me ubijte na mestu... gasom me polijte i onda zapalite... ne treba više da živim ovakav! Zato mi prekratite život i muke... preklinjem vas...«

Muharema ne uplaši rumeni curak krvi koji mu oboji usne i poteče niz bradicu. Sada se bojao samo uprljane desnice, koju je, što je mogao više, odmicao od sebe. Ni posumnjati nije mogao da ga neće primiti i zagrliti, i da mu neće oprostiti. Posrtao je, gubeći svest, i krkljao:

»Najmiliji moji ljudi... braćo najrođenija... braćo jedina... ne ostavljajte me...«

26

Poslednja tajna

Drži se, dečko moj, reče starac u sebi. Ne daj se. Održi se na nogama. I pričekaj: muke će brzo proći. Stojeći izdrži sve, kao pravi čovek. Ne daj da te zemlja privuče k sebi. Otmi joj se i pljuni je. Stisni šake. Savladaj kašalj koji te guši. I ne boj se krvi koja ti vlaži usne. Pokušaj da ideš tako pognut. Poslušaće te noge, videćeš. Ako ikako možeš, dođi do mene. Hoću da razgovaram s tobom. A pre svega, da ti poljubim ruku za koju kažeš da je grešna. Hoću dugo da ti je ljubim i da je držim uz obraz. Nije ona prljava, niti si ti grešan. Dobro su tvoje ruke, mali moj, i ništa ružno ne mogu da učine. I srce je tvoje meko i dobro, srce detinje.

Dođi, šaputao je starac gledajući kako se Muharem ruši, kako pada. Dođi samo za časak. Hteo bih da kleknem na kolena preda te i da te zamolim da mi oprostiš. Ja sam grešan, a ne ti. Nema mog greha pod nebom. Sin si mi! Nikom dosad to nisam smeo da kažem.

Ni tebi to nisam govorio, i od tebe sam to krio. Stideo sam te se, prezirao sam te, mučio sam te. Sve sam to činio samo da niko ne bi posumnjao da sam ti otac.

Dobauljaj četvoronoške, ako ne možeš nikako drukčije, nastavi starac kad vide da Muharem ne može da se digne. Znam da pojma nemaš ni majka ko ti je.

Radila je na mom imanju. Bila je maloumna, ali mi to nije smetalo - divno je slušala, i ćutala. Obično je sedela u uglu ili iza furune, drhtala i očekivala da joj nešto naredim. Negovala je moju bolesnu ženu i stalno joj ljubila ruke. Gledao sam ih kako razgovaraju, i gađenje me obuzimalo. Ženu sam svoju mrzeo -porod mi je truo izrodila: nijedan od moja tri zlatna sinčića nije ušao u šestu godinu; jedva sam čekao da ozdravi pa da je opet počnem tući.

Nidžara je tvojoj majci ime bilo - muslimanka iz Prekolimlja. Oči su joj bile velike, crne i uplašene, i ja sam se često pitao otkud toliko suza u njima.

»Nidžara, što stalno plačeš?«, pitam je.

»Ne plačem ja to«, odgovara ona, »ja se tako smejem.«

»Da ti kod mene nije rđavo?«, pitam je.

»Nigde mi bolje nije bilo«, sriče Nidžara i trči da klekne i da mi poljubi noge.

»Reci kad ogladniš, ili kad ti drugo šta zatreba«, kažem joj, »i nemoj da se mučiš.«

»Ništa mi ne treba«, prevrće jezikom Nidžara i uvlači glavu u ramena.

Vidim, oči joj pune suza, pa se pitam - smeje li se ili plače?

Pridiže se iz kreveta moja ružna, moja žuta žena. Učini mi se da je ozdravila, i da će živeti stotinu godina. Zaželeh da joj glavu kljuknem u lokvu, da je tako udavim. Poče da se smeje na mene, i da mi govori kako će Nidžari, koja ju je negovala i podigla na noge, da kupi preoblak i opanke.

Zgadiše mi se i jedna i druga, i počeh da drhtim:

»Ti si me otrovala. Ti si me otrovala; ti si oduvek bila trula i bolestan si mi porod nakotila... ti, kučka, ti, pseto podmuklo...«

Tukao sam je, udarao je koliko god sam mogao. Ona se sruči na zemlju. Nidžara polete za njom i stade da je brani. Gazio sam ih i mleo sve dok mi se muka nije popela do dušnika.

Svu noć je moja voštana žena ječala, i meni je dolazilo da joj razvrnem vilice. Krkljala je, molila me da joj oprostim.

»Nidžara, idi i reci mu da sam kriva«, mumlala je, »kriva sam, kriva... ko bi drugi...«

Jaukala je tako glasno da nisam mogao da zaspi. Mislio sam na svoje sinove i na Nidžaru – uvek sam joj zavideo na zdravlju i maloj pameti. Moji sinovi: teška zemlja uvija im rebarca. Nidžara: šmrkće, cvili i obleće oko moje žene, i ništa pod milim bogom ne zna.

Pre sunca probudi me Nidžara. Kleknu kraj mog kreveta i zajeca:

»Gazdarica ne može da zatvori oči.«

Pogledah je.

»Gazdarica neće da se probudi«, reče Nidžara. »Molila sam je i ljubila čitav sat, pa neće.«

»Moli je i ljubi još«, rekoh bunovno.

»Ne vredi«, reče Nidžara. »I drmusala sam je, pa ništa. Zinula pa neće ni da diše.«

»Ja ću je probuditi«, rekoh gnevno i odgurnuh uplakanu Nidžaru.

Moja stidljiva žena ležala je na krevetu iskošena i sklupčana. Rukama je krila izbolovano lice. Po ustakljenim očima zaključih da neću moći da je probudim ni vikom ni nežnom molbom. Kraj nje je čučala Nidžara.

»Nije trebalo baš sad da umre«, rekoh. »Po ovoj kiši... teško ćemo je zakopati...«

Nidžara je htela da iskopa oči za njom.

Ostadoh sasvim sam. Ženu svoju žalio nisam, ali mi je bez nje bilo neobično. San mi na oči nije hteo. Počeh neumereno da jedem i da pijem. Opijao sam se gotovo svakog dana. Proklet si, šaputao sam sebi. Proklet si, i zato sve što od tebe na zemlju padne mora odneti đavo - ne priželjkuj više naslednika, uzalud ti je.

Bio sam kukavica i nisam smeo da se ubijem: nekoliko puta sam s tavana skidao pušku. Često sam pomišljao na Nidžaru -nije bila čiste pameti, ali je imala široka ramena, jake ruke i veliku glavu. Možda bi ona mogla da mi popravi uspavanu i razvodnjenu krv. A ćutala bi.

Još se grob moje žene nije bio zatravio a ja zgrabih Nidžaru za perčin. Povedoh je u ambar. Pokazah joj jedino suvo i čisto mesto i rekoh:

»Znaš li ti, Nidžara, da ja više nikoga nemam...«

»Ne znam«, prošaputa Nidžara.

»Pa svi su otišli«, rekoh očajnički. »I ja sam ostao sasvim sam.«

»Svi otišli«, reče Nidžara i sneveseli se.

»Pa ću i ja da umrem, Nidžara, sam. I nikog neće biti da mi kraj glave sveću zapali... ni da me ljudski opremi i zakopa...«

»Naći će se neko«, jedva sroči Nidžara.

»Neće, Nidžara, neće«, počeh plaćući. »Pa će psi da me kao strvinu razvlače.«

Gledao sam kako me, izvaljena i prestravljena, motri.

»Pomozi mi, Nidžara«, plakao sam klečeći pred njom.

»Kako da ti pomognem, jade«, zamuca Nidžara i lice joj se iskrivi od straha.

»Pomozi mi, Nidžara«, šaputao sam propadajući u mrak.

Još sam joj nešto govorio. Sećam se da sam pominjao sinove. Prilazio sam joj želeći i da je smoždim i tu za večita vremena ostavim, i da je svu pozlatim i podignem do zvezda.

Nidžara stade da cvili. Slamom joj začepih usta.

Napolju je sijalo sunce. Vetrić je gladio duge brkove zlatne raži.

Spazih kako joj se nadima trbuh. Dozvah je k sebi. Ona kleknu i obori pogled. Pomilovah je po temenu, rekoh joj:

»Rasteš.«

»Rastem«, reče ona i pogleda me.

Oči su joj bile pune suza, i ja nisam znao da li je tužna ili radosna.

»Ćutiš.«

»Ćutim.«

»A ako te budu pitali... znaš li šta treba da kažeš...«

»Neka skitnica me uhvatila i povela u šumu... gad jedan gadni...«

»Ako se negde izlaneš, iščupaću ti jezik i baciti ga psima.«

Nikad joj više nisam pogledao u oči.

Rasla je brzo. Gledao sam kako pored plota vuče veliki trbuh. S tugom sam se sećao sinova. Pogledom sam pratio Nidžaru, otpijao iz flaše i šaputao:

»Poružnjala si mnogo. Nosiš muško. Ako me odaš, policu te gasom i zapaliti.«

Da bih prikrrio trag - oterah je. I ti se rodi u susednom selu, u vodenici. Nisam smeo da je vratim na imanje. Gledao sam kako prosi noseći te u naručju, kako luta od kuće do kuće, iz sela u selo, i kako o praznicima pognuta stoji pred crkvom ili džamijom. Ne sećam se da sam joj ikad na dlan spustio novčić.

I dalje sam jeo i pio preko mere. Nikom nisam smeo da se pojadam, ni da priznam da si moj sin, moj naslednik: k vragu bi otišla moja čast, moje ordenje i sva moja slava.

Pobojah se da će mi omekšati srce i da ću je zavoleti. Pozvah je jedne kišne noći i rekoh joj:

»Ostavi to kopile i idi.«

»Kud ću? Pada kiša...«

»Prestaće kiša.«

Prigrli te i zajeca.

»Idi kud znaš«, rekoh ne gledajući je u oči. »I ako se ikad vratiš, oči ću ti vrelim gvožđem izvaditi.«

Dadoh joj nešto para, a zatim za njom zalupih vrata. Susedi te odnese u noć i kišu.

Pričali su mi da je nekoliko dana obletala oko mog imanja: kose od žalosti postrigla, lice izgrebla i naružila. Zatim joj se izgubi svaki trag.

Ti osta živ - slatko ti i dobro bilo mleko prosjakinja i skitnica kojih je po našim selima uvek bilo mnogo. Gledao sam te kako rasteš, kako vezuješ dan s danom, i kako se u tvoje slabo telo gnezdi opaka sušica. Srce mi se stezalo gledajući te kako tegliš po tuđim njivama. Pomoći ti nikako nisam smeo. Sve više sam pio i jeo, i činilo mi se da neću dugo biti među živima.

Nidžaru niko više nije video u našim krajevima. Tu skoro mi rekoše da luta bosanskim drumovima, oronula i luda za tobom. Kažu i da se ogubala. Ljubi zemlju, blagosilja prolaznike, i izgovara tvoje ime. Izgleda da ne srne na naše strane; a možda i ne ume put da pogodi.

Ali ti ne tuguj za njom. Ako je ikad ovuda vetrovi nanesu, zadržaćemo je. Oduzećemo joj prosjačku torbu i štap, nahraniti je, poljubiti trag njenih nogu, i ostaviti je da živi s nama. Đavoli će je ovuda navesti, i zato ne plači.

Starac je pogledom šarao po gomili, dok mu se neizgovorena misao prelivala preko usana: Susedi, nikogovići, ništavila i bedo. Ostavite se igre i pesme. Saslušajte me. I ne zaboravite ovo što ću vam, smrtan već, reći. Muharem je *moj* sin. To dosad nije znala ni crna zemlja. Poveravam vam se da biste znali kako da se ubuduće ravnate prema njemu. Dugove svima praštam, velike kao i male isto, samo me saslušajte, i posle moje smrti učinite kako kažem. Sve što imam, pripada mom sinu Muharemu. Spomenik mi ne podižite, jer ga nisam zaslužio. Sveću mi ne palite, jer nisam čovek već najobičnija psina. Ne spominjite me na skupovima, na žalbama i svadbama, i ime moje neka se zatre i potpuno zaboravi. Prema mom jedinom sinu budite dobri, i nemojte ga mučiti, potkradati i lagati. Ako u vama ima ičega ljudskog, pomozite mu da postane čovek, ravan i vama i drugima. Sine, zacvile starac, ako već ne možeš da se makneš, podigni bar glavu sa zemlje i pogledaj me. I čuj šta ti govorim. Kad me smrt odnese, preseli se u moju kuću, zacari se gore. Skini s tavana pušku koju krijem više od dvadeset godina, jer se uvek bunama i pljačkama nadam, i ne daj rđama na sebe. Budi bez milosti prema nasilnicima, pljačkašima i lopužama. I oženi se što pre. Devojčuru kakvu jaku dovedi - neka bude što kratatija, rumenija i zdravija. Decu s njom rađaj. A ti joj se ne drži suknje, no gde god možeš, zabodi naše seme. Ne daj, preklinjem te, i molim ti se kao pred bogom, da nam se prekine ionako istanjena loza. Bio bi greh i sramota velika da tuđe psine vuku ono što smo krvavom mukom spećalili nas dvojica. Podigni sa zemlje glavu i prestani da plačeš i da se plašiš smrt može samo da nas odnese, a ne i da nas osramoti i porazi. Zato joj se iskezi, pljuni joj u čeljusti, pesmom nadgluši ove životinje čije mi dranje probi mozak. Onda idi u svoju kuću, u onu koja ti i dolikuje. Mene pusti da ovde, pred svima, ispuštim svoju pseću dušu. Jer nisam zaslužio da izdišem na odru, pored sveca, i okružen dobrim ljudima. Neka mi gavranovi iskopaju oči, neka me crvi po potocima raznose - samo ti ostani živ, i ne zaboravi da nisi grešan.

Starac je bespomoćno plakao. Muharem je iznemoglo mrmljao:

»Oprostite mi... oprostite...«

Ležeći ničice, nogu rastavljenih a ruku raširenih, s okrvavljenom bradicom u prašini, Muharem je gledao put svadbe. Između njega i starca opet se okretalo kolo. Pijaniji i luđi no pre, ljudi su skakali, previjali se kao da su od gume i krpa, a ne od mesa i kostiju, pevali i kričali, vikali i podvriskivali, i on im je video hitre noge, široka ramena i četvrtaste glave. Na trenutke mu se činilo da uopšte ne dodiruju zemlju, da su bestelesno laki, i da će i bez krila poleteti iznad gomile. Nije znao ko je počinjao, a ko završavao pesmu, ni ko je na utabanoj zemlji, a ko visoko iznad nje i u kolu.

Izgubi svaku nadu da će starca ikad više videti - zgaziće ga ovako igrajući. Tražio je pogledom Mrkoja ili bilo kog poznatog. Ali ih nije bilo; ili ih nije mogao razlikovati od ostalih. Još teže mu je bilo naći mladoženju Kajicu i drugu decu. Ceo taj raskravljeni urnebes, sva ta uzavrela rulja podsećala je Muharema na ogroman roj pčela tek puštenih iz košnice.

Kroz suze je video Ivanku. Nikad nije bila takva. Nepokretna, sigurna na modrim nogama, držala je u ruci cvet. Kako je ona rasla, tako se i cvet uvećavao. Ona najzad poraste toliko da nadvisi kuću pored koje je stajala. I cvet izdika i natkrili gomilu.

Ivanka je bila tako velika da je čelom dodirivala nebo i sunce. Svadbari su gmizali oko nje, i gledali kako sve više raste. Gomila se ljuljala i gibala, lomila i prevrtala, dubila na glavi i opet se pobadala na noge, šareneći se oko gležnjeva najveće i najlepše mlade sveta.

Krv mu je liptala preko zuba, suze su mu bubrile oko trepavica, i on je podizao pogled ne bi li joj se zagledao u lice i u oči. Daleko joj je bila glava, i on je video samo lančiće i derdane koji su joj bleštali oko vrata. Beleo se najbelji i najmirisniji cvet koji je dotad držala ženska ruka. Zeleneli su se venci od najzelenijeg šumskog bilja kojim je bila okićena.

Odnekud se pojavi crveni petao. Leteći prema nebu, podsećao ga je na pregršt vatre bačene u provaliju. Muharemu se činilo da njegov žar-petao juri prema Ivanki, i da će joj sleteti na ramena ili na džinovski cvet. Stidna radost obuzimala ga je i u bunilu.

Ostani na njenim ramenima što duže možeš, hteo je da mu dovikne, i krilima joj zakloni oči od sunca. Znaš, ona se danas udala, i obrazi joj moraju biti čisti i beli. A sunce đavolski prži i peče sve što dokuči. Sunce će joj izgoreti i trepavice, i obrve, i ćelu će je poružiti. Zato je ti odbrani: neka večito ostane najmlađa, najdivnija, i najmilija. Raširi krila ako ti ih nisu olovom polomili.

Petao je leteo, strmoglavljivao se, ostavljajući za sobom stokrak i krvav trag. Muharem je lagano okretao glavu, i pratio ga, i studen mu je ledila srce. Obrtalo se oko njegove glave sebično nebo, spuštalo se i opet podizalo u neslućene visine, prolamalo se od njegovog plača, sve krvavo.

Ne mogavši da se pomeri, tako razapet na putu, šaputao je u sebi: Petliču, dečko moj. To što iz tebe šiklja - moja je krv, a ovo što iz mog grla izlazi - tvoja. To da znaš. Jer mi smo odavno jedno - dva tela s jednim jedinim srcem. Zato se ne čudi što ćemo istog trenutka i umreti. Kad potpuno budeš odleteo na nebo, kad te nijedno zemaljsko oko ne bude moglo da stigne i ugleda, i kad se sasvim izgubiš u toj proklesnoj svetlosti, tad ću i ja da tresnem čelom o zemlju, i da prestanem da dišem i plačem. Bojim se da nam sva krv ne isteče iz premorenih tela: kako ćemo onda oko najveće Ivanke obletati i braniti je od sunca. Utroba mi se prevrće i kida, glava mi sve više teža na ramenima, i ne znam više šta ti govorim, i šta bi, možda, trebalo da ti kažem.

U mislima je video sebe i Ivanku. Stoje jedno pored drugog na nekom putu. Oboje su tako visoki da nijedan od radoznalih prolaznika ne može da im vidi lica. Drže se za ruke. Između njih je petao - jedna noga mu na njenom, a druga na njegovom ramenu. Petao kukuriče tako lepo i tako srećno da mu se dive svi ljudi i sve životinje na zemlji.

Ali je Muharem još nejak da bi dugo ostao pored nje - boji se da ga vetar ne zanese i ne preturi. I zato ne sme Ivanki da pogleda u lice. A želi samo jedno: da glavu svoju ranjavu, da glavu svoju, krvgavu, spusti na njen veliki, na njen beli i meki trbuh. Ni sad ne zna šta bi trebalo da joj kaže. Vetar rastrže jablanove, čereči crne

bukve i čupa iz zemlje uboga raslinje, i on se mora držati čvrsto. Popusti li, ispusti li iz svoje ruke Ivankinu ruku, odleteće sa svojim petlom na nebo. I Ivanka će, kraljica sveta, ostati na zemlji, i još jednom pripasti sivom i krmeljivom Kajici koji mu sad nije ni do kolena.

Ali ti ne smeš da odletiš na nebo, reče sebi kad oseti da malaksava. Ne smeš gore. Nikako. Moraš ostati ovde, na zemlji koju gazi sada tuđa, ali samo tvoja Ivanka. Tu negde, kraj nje, moraš postati čovek. Šta s tim što ona već živi pod tuđim krovom. Važno je da ćete bosim nogama gaziti istu prašinu, gledati u isto nebo i u iste zvezde. Moći ćeš da je vidiš i izbliza: kopaćeš njene njive dok te bude služila snaga. Posle ćeš joj kao prosjak pružati ruku. A ona neće biti tvrda srca, i nikad se na svom ležaju nećeš probuditi nesrećan. Milovaćeš njenu decu i činiće ti se da su tvoja... ne smeš da odletiš na nebo... sramota je da uzmičeš, i da čelo priklanjaš k zemlji. Pravi ljudi nikad se ne predaju. Oni mogu da umru, ali nikad kao osramoćeni. Ti moraš postati čovek baš tu gde su te, otkad znaš za sebe, mučili, i gde su te danas prevarili i izigrali. Moraš, makar živeo hiljadu godina.

Postati čovek, prošaputa. Sasvim običan čovek. Čovek ni najbolji, ni poslednji. Neprimetan, nečujan, ali na svom, na pravom ljudskom mestu. I biti uvek spreman da uradiš ono što se od tebe traži.

Šta to znači, zapita se. Je li to jednostavno i može li to svak. Čini mi se da može, i da mora. Treba stisnuti zube i učiniti nešto lepo. Nešto što nikome neće smetati. Ako ništa drugo, a ono bar držati petla.

Ali, ako ćemo po tome, ti si grešan, reče sebi. Držao si petla, i činilo ti se da je sve bilo u redu. Nije. Smetao je baš onima koji su ti ga danas oteli i prisvojili. Znači da nisi bio neprimetan i nečujan. A pored toga, bio si i sebičan: sanjao si. Kako si smeo da radiš nešto što drugima smeta. Ako se već usudiš da sanjaš, sanjaj ne smetajući drugima. Sanjaj i za druge.

Maštao si da Ivanka bude tvoja. Kako si i to smeo. Bila je namenjena drugome. Kada bi saznali šta si želeo, i kada bi im postalo jasno koliko je još voliš, imali bi pravo da te unište. A ti koji, otkad te znam, šapućeš da treba biti čovek, ne bi smeo da im se braniš. Vidiš, smetala su tvoja maštanja, večita sanjalice. Toliko si bio kriv,

toliko si bio zgrešio da si potpuno zaslužio današnju sramotu. Treba im stegnuti ruku za ovo što su danas uradili s tobom. Kaznom te trebalo poplašiti još onog dana kada si, premoren trogodišnjom skitnjom, uzeo s puta slabog i ostavljenog crvenog petlića, uveren da će vas obojicu pratiti samo sreća. Batinu ti je trebalo pokazati još onog trenutka kad si prvi put ugledao Ivanku, i kad si zaželeo da se bar za nekoliko trenutaka nađeš između njenih kolena.

Postati čovek, opet je šaputao. Znači li to nikog ne vredati, nikog ne zlostavljati. I isterati iz svog srca zlo koje tu stalno spava i vrebalo. Zaboraviti tuđe nepravde i gadosti. Potpuno smetnuti s uma svoje bedne, svoje žalosne želje. Eto, ako hoćeš da budeš čovek, ustani, otiđi u Bijelo Polje, i nađi onog čoveka koji ti je malopre toplo nazvao dobro jutro. Održi reč. Uđi s njim u kafanu, polupaj sve što se polupati može, zagrlite se, izljubite se kao tetke, isplaćite se ako vam rakija bude omekšala srca, pa pođite svojim kućama.

U povratku ne zaboravi da svратиш do svadbara. Klekni im pred noge i traži da ti u ime svih ljudi sveta oprostite: što si mislio na Ivanku; što si držao crvene petlove, i što si danas s najlepšim od svih prošao pored njih; što si protivrečio starcu kog je baš zbog toga tresnula kap; što si, odmah posle toga, pristao da te privode Ivanki i nemoćnom čiča-Iliji; što si nagovarao petla da nikako ne sleće s neba; što si uvredio skitače koji su te zvali na put do mora i natrag; što si pevao i pio nad mrtvom ženom u belim prnjama, i što si je onda, onako nepokretnu i jadnu, opipao; i što si, najzad, zaželeo da umreš, kad znaš da se to ne sme, da to ne treba, i da je to odvratno. U njima ima mnogo ljudskog, čim su mogli onoliko da te muče, pa se ne boj da ti neće oprostiti. Oni su dobri, jer kao niko na zemlji, znaju za dobra dela i velika zgrešenja, za sreću i za krvave patnje. Ako se ijedan od njih uzjoguni, Ivanka i Kajica će mu reći da popusti, i ti ćeš brzo kao čovek ići između njih, i razgovarati sa svima redom o sušnim godinama i o zlim vremenima. Obećaćeš im da više nećeš držati crvenu živinu i da nikome nećeš pričati šta ti u san dolazi. Eto, čini mi se, to znači postati čovek.

Izgledalo mu je da se nikad neće dići i uspraviti na noge. Zemlja pod njim nije više tvrda: sad je to meka ljuľjaška koja nagoni san na oči. Već ga ništa ne boli; ne plaši se da će mu čelo, kad udari o zemlju, prsnuti nadvoje. Glava polako klone, i, približujući se zemlji, podseća na veliki cvet suncokreta što se povodi za suncem.

Nije mu jasno na kom je kraju sveta, ali zna da su mu usta puna zemlje i zgrušane krvi, a u očima još više prašine i trunja. Događa se nešto važno, oseća njegovo telo, pa treperi i grči se.

Još mu se oči nisu bile sklopile, pa je video da je petlovom krvlju celo nebo natopljeno. Ni sunce se sasvim nije videlo - zaklanjali su ga veliki oblaci crvenog perja što je letelo na sve strane. Šta li se ono mešalo s rumenim i lakim paperjem, šta je to preskakale i vrcalo preko peruški. Da nisu to petlove kandže, nokti njegovi, oči njegove, srce iskomadano njegovo.

Ne, nisu to ni pahuljice. To su beli i beskrajno laki plodovi maslačka. On to sad zna. I siguran je da se na svom bregu u bolovima previja luda Mara, i da duva u ogromno struče s kog prsi meko seme. Krajičkom oka video je kako beli oblaci postaju sve gušći, a crveno perje sve ređe i tanje.

Zaboravljao je na sebe. Mutne oči s mukom i bolom pratile su petla. Ranjen i iskidan, sav od zeva i kukurikanja, krstarilo je nebesima. Bio je čas na jednom, a čas na drugom kraju belog prostora u kom se bez povratka gubilo sve što je bilo ljudsko. Taj mali, taj crveni, taj užareni đavo raširenih krila. Gubeći svest, poslednji put ga je upoređivao sa zmajem iz priča i bajki. Kao nikad dotle, telo mu je obuzimala topla jeza, i on je hteo sebe da prekori. Ali mu se misao gubila u slatkoj izmaglici velikog sna na pomolu.

Ne voli ga toliko, hteo je da kaže sebi. Nije to lepo. Zar si zaboravio ono što sam ti malopre govorio. Ne gledaj ga više: i to smeta nekome - neka i drugi gledaju malo za njim. Jer on više nije samo tvoj. On sad pripada svima, a naročito pravo na njega imaju oni koje boli više no tebe. Ne žali ga više. Jer on je tako velik, tako važan, i tako strašan, da ga ne može ožaliti obično ljudsko srce. Ne gubi oči za njim. Jer si hiljaditi koji sa zemlje gleda kako poput munje ševa i zviždi nebom. Smiri srce, i pusti ga da raširenih krila splamti u visinama.

Bio je svestan samo još toga da, dok on propada s gipkom zemljom ispod sebe, negde na nekom začaranom bregu bolovi kidaju i razdiru utrobu polunage žene koju, po svoj prilici, zovu luda Mara. Više ništa nije znao. Čak ni da je zubima zagrizao zemlju. Ni da mu se u prašini koprcalo prostrano i neuništivo srce.

Ljudi, kosti i psi

Umorni preko svake mere, poluživi i gotovo ludi od žege i svetlosti koja ih je prožimala i pekla, Petar i Jovan ležali su nasred puta. Senka divlje kruške od njih je bila daleko, krilati plod maslačka oboren i potpuno obršćen, i oni su žmirkali gledaj ući kako se ugrijani vetar igra sa pre vremena sazrelim strućj em ječma i raži. Usijanim očima, koje su bolele, šarali su po poharanom nebu. Videli su i sunce što je žarilo, i plečata lješnička brda što su se znojila, odišući zelenom zaparom. Osmuđen nebeskom vatrom i usamljen, crneo se orao; nadletao je prašnjavi put, muslimansko groblje i svadbare, i pištao.

»Ogladneo je«, zastenja Jovan.

»Pritužila mu vrućina«, gotovo jeknu Petar. »Zato pišti.«

Jovan zapreta ruke u prašinu i reče:

»Pa kad mu je tu teško, što ne ide dalje. Njemu je bar lako. Ja da imam krila - eh, svet bi mi malen i tesan bio... a njemu se ne odlazi...«

»Šta ga znaš: možda mu je ovo zavičaj«, reče Petar gledajući grabljivicu kroz trepavice.

»Zar nebo može da bude zavičaj«, počeo unjkavo Jovan. »Nemaš se za šta ni uhvatiti. Sve prazno i belo... gore može i srce da stane...«

Petar očuta. Uzdrža se od ružnih reči kojima je hteo da poklopi blebetalo iskraj sebe.

»Mislio sam da samo zemlja može da bude zavičaj«, nastavi stidljivo Jovan.

»Ne melji«, odseče tiho Petar.

»A šta će orlu zavičaj?« reče Jovan i izbeći oči. »Ako ima zavičaj, onda više nije orao.«

»Ne melji«, reče Petar.

»Da hoće malo da se promenimo«, zakuka piskavo Jovan. »Ih, ala bi to bilo lepo! Šćepao bih te kandžama, pa pravo gore, na nebo. Bilo bi nam tamo divno, ravnica, brate, ravnica... a na sve strane putevi, nigde uzbrdice, nemaš o šta da se spotakneš. Ali on neće - sigurno ne voli trnje i prašinu. Ptica je to. Nije šala - orao!«

Orao se dizao sve više i više. Leteo je pravo, zatim se iskretao na bok, po čitav trenutak dubio na oštrim krilima, da bi se časak docnije odlepio od tla i vinuo u prazninu. Orao je bežao od zemlje i njihovih očiju, i oni nisu čuli njegovo tužno pištanje. Orla više nije bilo ni na visinama i oni su osećali kako im prašina raste po stopalima i cevanicama.

»Nikad ga više nećemo videti«, reče Jovan.

»Sram ga bilo«, reče Petar.

Nebo je bilo puno strave, topline i orlovih krila.

»Jovane«, počeo Petar glasom ranjenika. »Pomeri mi noge. Izgoreše mi ovako.«

»Pomeri ti moje«, odgovori Jovan podražavajući ga. »I moje gore.«

»Ne mogu«, reče Petar glasom čoveka koji propada u mrak i san.

»Ni ja ne mogu«, oteže Jovan i s mukom se uzdrža od smeha.

»Ne volim te više«, ote se Petru. »Nećeš da mi pomeriš noge...«

»Mnogo, brate, tražiš«, reče Jovan.

Gde li sam ovo, prošaputa u sebi Petar. U kakvoj to prašini ležim. Kakav je ovo put podla mnom – kud li ćeš me odvesti, putino, u šta li ćeš me još uvaliti. Sunce mi izgore i popi pamet; creva mi zapeče i kožu osmudi. Ko je ovo pokraj mene: i njega sunce peče, i on se topi, loj s njega kaplje i curi. Je li to moj ili neki drugi Jovan - koji je da je, svejedno, i ime će mu sunce spaliti, i noge mu skoćanjiti i izgoreti, i ništa od njega neće ostati. Bože, zakloni me tom tvojom kljastom šapom; povedi me u hlad ili me kljukni u prvu lokvu na koju nagaziš; ovako više ne mogu: tvoje nebo je prazno i ja ga se bojim; tvoje je srce pijandura i pauk koji mi iz prstiju izvlači krv. Razroki i ružni bože, dosta mi je tvoje vreline i tvoje svetlosti...

Čupava Petrova lobanja valjala se po prašini – mogla je i bez uzglavlja. S nje su gledale velike i zapaljene oči. Ali orla nigde nije bilo.

»Gde li je?« šapnu Petar i oseti da je na zemlji.

»Otišao da jede«, reče Jovan. »Pa da se onda malčice odmori.«

»Hteo bih još jednom da ga čujem«, reče Petar.

Zaustaviše dah; zažmuriše. I ko zna koliko bi prašnjava tišina trajala da se Petar ne glasnu:

»Ne čujem orla, ali čujem nešto drugo. A znaš li šta?«

»Ne«, reče Jovan. »Nemamo iste uši.«

»Petlića čujem«, šapnu Petar i poče tiho da plače. »Onog mog, znaš ti već... srećan li sam, mislio sam da se naljutio na mene i da je otišao kokoškama. Siromah mali: kukuriče. I njemu sunce udarilo u glavu.«

»Perice«, kliknu Jovan i otvori oči. »I moj propevao. Promukao je, ali pevuši. Osećam da se jedva drži na nogama, i da je pijan od vrućine i svetlosti. Pazi kako je umoran i očerupan - ko mi te to očupao, dečko moj. Mali moj crvenko, da li si se i ti mene uželeo. A očice, što su ti krvave.«

Jovan se savijao i grčio. Telo mu je postajalo čas mlohava opruga, čas izvaljena klada, a čas gomila pregrejanog mesišta u krpama. Lice mu je bilo izobličeno od radosti - rastezalo se i skupljalo, i jedino su ga reči koje su odnekud iz njega probijale činile shvatljivim. Gledao je kako suze teku niz naborane Petrove obraze: mešale su se s prašinom i pravile crne brazde.

»Vrućina mi je«, tiho je plakao Petar. »Vrućina... hoće oči da mi ispadnu...«

Ležali su, nepokretniji no ikad. Preko njihovih gotovo obnevidelih očiju prevlačila se tanka koprenica živog sna. Petlići u grudima kukuriču, i to više ne slušaju samo oni. Kukurikanje to jasnije je od orlovog pištanja i može se nadaleko čuti. Pisma bubri i pretvara se u bujne mlazeve puteva koji od mesta na kom leže šikljaju na sve četiri strane zemlje. Putevi prolaze kroz njihove oči što ključaju. Putevi zuje kroz njihov zemljavi mozak. Putevi šibaju preko njihovih okoštalih nogu. Putevi ostavljaju krvave tragove na njihovoj prljavoj koži. Putevi gmižu i po nebu i po zemlji. Jedan je crn i deli muslimansko groblje nadvoje - grobari nikad više neće moći da se zagrlje. Drugi je bleštav i usijan, prepun maslačkovih kokica i govedih balega, i gazi svadbu i svadbare – pod njim se vidi samo velika Ivanka s graškama znoja oko slepoočnica. Četvrti kleca niz Lješnicu i stiže do plave vode koju zovu more - čelom svojim dotiče slanu baru, a zatim se jogunasto valja preko nje. Bezbroj puteva polazi još iz njihovih obolelih očiju, i oni ne znaju koji je od njih najduži i najlepši. Pa, očekujući da se nešto važno i nenadno dogodi, mirno leže, znoje se i čute.

»Moj petlić još pevuši«, prošaputa Jovan. »Šta li mu to znači?«

»To znači da je vreme za polazak«, reče Petar.

»Bože, srećni li smo«, reče Jovan.

»Ustani i pomози mi da se dignem«, reče Petar. »Molim te.«

S kolenima i šakama u prašini, na putu se video Muharem. S mukom je podizao glavu, i kao da je pogledom nešto tražio. Pored njega su jurili goniči stoke. Prosjački dronjavi, mali i beli od prašine, mahali su bičevima i motkama. Petru i Jovanu se činilo da će ga, iako iznureni i slabašni, nekako zakačiti i oboriti. Iznemogao i nem, ljuljao se, i svakog trenutka mogao je čelom tresnuti o zemlju.

»Žao mi ga je«, reče Jovan pošto krenu. »Hajde da mu pridemo.«

»Ostavi ga«, reče Petar ljutito. »Zar ne vidiš, on sad plače.«

Oslanjajući se jedan na drugog, prodoše pored njega ćutke.

Hramali su uz plot koji ih je delio od razjarene i pijane gomile. Nosnice su im dražili topli mirisi raznih jela i rakije. Ali im ni to nije moglo zadugo zakovati oči za lonce, šerpe i tepsije s pitama, mesom i pokvašenim hlebom. Pa su polako odmicali, okrenuvši glave u pravcu suprotnom od onog u kom su išli.

Nimalo ih nije uzbuđivala mlada, koju su svadbari tovarili i pretovarivali vencima i travama. Nije ih žalostio ni tankonogi mladoženja kog su silom privodili nevesti. Još manje im je bio smešan jednooki seoski fotograf-lutalica koji je, praveći satanske grimase na crvenom i oglodanom licu, uzaludno pokušavao da načini snimak.

Mladoženja je bežao obigravajući oko neveste. Fotograf je trčao za njim i molio ga gotovo neljudskim glasom da se samo za časak smiri; padao je na kolena onako dugačak i dronjav, i pištao, ustajao i plakao, i lice mu je dobijalo zastrašujući izraz priviđenja. Mladoženja je bežao i zapomagao, i fotograf-zanesenjak bio je nasmešeno oćajan.

Jovan se naglo prenu; zinu od čuda. Kraj puta, baš uz plot, ležala je gomila kostiju i kora hleba.

»Vidi«, reče Jovan ushićeno.

»Vidim«, reče Petar obično.

»I ne kažeš na to ništa«, izbeči Jovan ovčje oči.

»Gotovo ništa«, reče Petar hladno.

Jovan se uznemiri. Stade tapkati u mestu, trljati ruke i naprazno srkati. Onda bojažljivo šapnu:

»Kako bi bilo da čučnemo i nažderemo se? Da se upravo naglođemo... ja bih, pravo da ti kažem, vrlo rado štrpnuo koščicu-dve...«

Petar ga povuče za rukav.

»I to bi, znaš, ostalo među nama«, reče Jovan i obori glavu. »I niko sem tebe i mene...«

»Zar ne vidiš da je to ostavljeno psima?«

»Vidim, ali bih strpao u džep dve-tri koske. Da glodučkamo usput.«

»Pa to je psima ostavljeno«, reče tužno i odlučno Petar. »A mi smo nekakvi ljudi, do đavola!«

»Jesmo«, prošaputa Jovan ne skidajući pogled s gomile otpadaka. »Mislim da smo... da smo nekakvi ljudi...«

»Pa zar bi bilo lepo psima obrok da pojedemo?«

»Ne bi bilo lepo«, reče Jovan razvlačeći reč po reč.

»Onda ne zijaj više«, reče Petar. »Vrat ćeš ustuknuti.«

»Da me ne uhvati na ono kako smo ljudi, a ne psi, ne bih se lake šale dizao iza onog plot« počeo da gunda Jovan. »Ali, ti tvrdiš da smo nekakvi ljudi, je li, pa neka ti bude. Da li i ovo da ostane među nama? ...«

Dugo su mileli putem, ništa ne govoreći.

»Ej, prosjaci! Ej, vidite li šta vam nosim!«

Čovek koji je vikao za njima nosio je u naručju velik i pljosnat hleb. I kreštao je preko njega kao preko spasonosnog štita:

»Ej, braćo! Ej, drugari! Stanite! Mlada hoće ovim hlebom da vas daruje! Zar me ne čujete, braćo...«

Petar i Jovan slušali su kako šumi gladna reka.

Čovek otkotrlja hleb niza stranu, lupi kapom po prašini, sočno opsova i zadimi natrag.

Stigavši na mesto gde je put skretao ulevo, praveći lakat koji je zalazio u reku, ljudi se pogledaše. Gledali su se dugo - podsećalo je to na nemo preslišavanje. Celog dana nisu se jedan drugome tako zagledali u oči. Petru zadrhta brada; niz jagodice potekoše suze. Bio je miran, i držao je ruke na trbuhu.

»Što plačeš?« upita ga Jovan.

Petar tiho zajeca. Jovan se uplaši da će mu drugar pasti; zadrž ga-

»Da te nisam uvredio?« poče Jovan unjkavo. »Gad sam ja veliki, pa sam možda nešto ružno izvalio.«

»Nisi me uvredio«, promuca Petar. »Ti si dobar.«

»Pa što onda plačeš?« upita zabrinuto Jovan i razdvoji obrve.

»Boli me... mnogo me boli«, sricao je Petar.

»A šta te to boli?« kmeknu Jovan i unese mu se u lice.

»To što smo... što smo ljudi...«

»Eh«, reče Jovan i oseti kako mu suze bvlažiše trepavice.

»Važno je da smo zdravi i čitavi. Znaš, prepao si me. Posumnjao sam da te opet zaboleo zub.«

Topla jeza prostruja Jovanovim telom. On se skupi i poče da cvili.

»A što ti plačeš?« brzo će Petar šmrkćući.

»I mene boli«, jedva izgovori Jovan. »Boli me ono što smo ljudi... i to me više boli no tebe. Jer se ja, da nije tebe, ne bih ni trudio da budem čovek...«

»Smiri se, dobri i vašljivi moj dečko«, reče Petar i zagrli ga.

»Hajde, prestani da cmizdriš. Slinavi moj, pogledaj me.«

»Ne mogu, mnogo me boli...«

»Pa proći će, zaboga, proći će«, otezao je Petar.

»Neće«, reče Jovan jogunasto. »Dok god smo zajedno, to će nas obojicu boleti. Naročito mene. Jer ja sam čovek samo zato što sam s tobom. A čim bih se od tebe odvojio - izjednačio bih se s najpoganijom svinjom. I onda me ništa ne bi peklo.«

»Pa ni ja ne bih toliko navaljivao da budemo čestiti i da ostanemo ljudi da se nisam s tobom uputio«, zastenja Petar i oseti novu bujicu suza. »Mnoge stvari ja samo radi tebe činim, da znaš. I ko zna šta bih sve činio da me nije stid od tebe...«

»A zna li se koliko sve to može potrajati?« brižno će Jovan.

»Ne zna se«, reče Petar.

»Što se ti stidiš od mene kad se ja ne stidim od tebe?« šmrknu Jovan.

»Debeljko moj«, poče nežno Petar. »Ispravi se. Zgurio si se kao neka babetina. De, poslušaj me.«

Jovan podiže glavu.

Obrisaše jedan drugome suze.

»Hoću da ti se poverim«, reče Petar plačno. »Ovo što ćeš sad čuti, možda ti nikad nisam rekao.«

Jovan zasuka vrat; načulji uvo.

»Nikad nisam ovoliko bio gladan«, reče Petar.

»A nigde kuće u blizini«, reče Jovan.

»Pa šta da radim ako me i dalje bude ovako mučilo?«

»Ja ću se snaći«, reče značajno Jovan i izvede čudan pokret rukom.

»Neću ni da prosiš ni da kradeš«, reče Petar. »Ako te budem video da si prema nekome pružio ruku, pljunuću te. A onda ću uzeti makaze i odseći ti prste. Jesi li me razumeo?«

»Stalno ti govorim da je jelo najvažnija stvar«, reče Jovan i rukavom obrisa znoj s čela.

»A meni se često čini da ništa nije najvažnije«, reče Petar.

»Boli li te ono još?« upita Jovan pošto se privi uza nj.

»Boli«, prošaputa Petar.

»I mene«, reče plačno Jovan.

Iskošen sav, podignute glave i zasukanog vrata, Petar je stajao nasred puta. Vilica razjapljenih i ruku raširenih, raskoračen i bez snage da se pomeri, da krene, zurio je u vrelu pustoš neba. Bučalo mu je u glavi. Osećao je kako mu se kuvaju oči. Sunce ga je držalo prikovanog za zemlju i on je ridajući šaputao:

»Ako me glad ovako dugo bude mučila, moraću da te pojedem.«

Jovan je tapkao u mestu i brisao suze.

»Jesi li čuo: počecu da te jedem«, graknu Petar.

»Pa dobro«, reče Jovan mirno. »Jedi. Šta ja tu mogu.«

»Ne znam samo s koje strane da te načnem«, reče Petar.

»Odozgo ili odozdo.«

Jovan je sve grčevitije plakao. Nad njega se nadnosio dugački, crni i oglodani čovek, i njega je počinjao da obuzima slatki strah od glasa koji je podrhtavao:

»Dečko moj, reci s koje strane da počnem.«

»S koje god hoćeš«, reče Jovan. »Svejedno mi je.«

»Počecu od glave«, nastavi Petar jecajući. »Skraću je kao lešnik. Zatim ću ti pojesti ruke: otkinem ih i začas ih nema! Bez njih ćeš biti bolji - nećeš imati čime da prosiš i da činiš druge prljavštine. Razumeš li: prvo glavu, a onda ruke!«

»Razumem«, glasnu se Jovan.

»Zatim na red dolaze pleća, leđa i rebra«, zacvile Petar iznemoglo. »Ceo trup ću ti za tili čas smazati. Izderem iz tebe srce i svu iznutricu i sve to strpam sebi u trbuh. I creva, i krv, i sve! Sve ću da požderem, i od tebe neće ostati ni traga!«

Drhćući, Petar je manijački obletao oko Jovana. Unosio mu se u lice, škrgutao i gušio se u suzama. Jecao je i štucao, i lice mu je dobijalo nestvaran izraz.

Jovan je bio neutješan. Petar pade na kolena i obgrli mu noge. Plakao je dole.

»A onda ću ove noge da sažvaćem. Jednu za drugom. I tebe više neće biti. Sem mene, niko te se ni setiti neće. A mene će gristi savest što sam te odjednom pojeo, i što te nisam ostavio da i dalje skitaš...«

»Neka bude kako ti kažeš«, šapnu Jovan. »Ali te molim da mi ostaviš noge. Sve drugo pojedj, a njih nemoj.«

»Što ti je baš do njih toliko stalo?« štuknu Petar i podiže glavu s Jovanovih kolena.

»Jako mi ih je žao«, počeo Jovan praveći rukama čudne i gotovo neshvatljive pokrete. »Uvek sam nekako do njih držao. Pa mi učini: ostavi ih. Znaš, kad mene ne bude bilo, kad ne bude bilo kože i rebara, ruku i glave, neka one mesto mene skitaju. Do mora i natrag, pa opet iz početka...«

Petar ga je gledao s čuđenjem.

»Neka lutaju moje nožice«, nastavi zanesenjački Jovan mrdajući prstima. »Jedna pored druge. Nisu im potrebni ni glava ni mozak. Trupa, vrata i ruku uvek su se gadile. Srce im, doduše, ne bi bilo suvišno, ali i bez njega mogu. Moje gadne i zlatne noge... one su dobre - nisu kao ruke koje su navikle da prose, da se biju, i da čine ostale gadluke. One, sirote, samo idu i idu ... gmižu kao debeli crvi... I ništa ti pod milim bogom ne znaju. I nose srce i oči ako ih gde u blizini ima...«

»Poslušaću te«, reče Petar sleđeno i priljubi čelo uz Jovanova kolena. »Ali znaj da nikom drugom tako nešto ne bih učinio. Tebi moram jer si mi brat. Učiniću kako želiš, ostaviću ti ih, pa neka ih đavoli nose kud im padne na pamet.«

»Velika ti hvala«, zaplaka se Jovan. »Ti si zaista moj brat, moj jedini i najbolji brat. I budi siguran da ću ti i posle, kad me ne bude

bilo, biti zahvalan. Večito zahvalan. Pominjaću te svuda, i govoriću da je samo tvojom zaslugom od mene nešto ostalo. A posle toga niko neće moći da te zaboravi.«

»Zbog tebe vredi biti čovek«, reče Petar.

»I zbog tebe vredi imati noge«, reče Jovan.

Okrenuše se. Lepo se videla svadba. Igralo se i pevalo kao i na početku. Fotograf-čarobnjak po stoti put je škljocao aparatom, koji je od sveta, sunca i namrgođene Ivanke krila crna i iskrpljena marama.

Mladoženje nije bilo ni među decom. Sine, vikala je starica. I ljudi su ga panično tražili. Sine moj dobri, kričala je majka, sine moj lepi, odazovi se. Niko nije mogao da ga nađe. Starica je još dugo kričala; zapomagala je. Tukla se u grudi i glavu proklinjući i dan kad ga je rodila. Ali sina nigde nije bilo, i pogrbljenoj starici ostajalo je samo da viče, da ga zove, da se spotiče, i da pada.

Starac nekakav uzeti gledao je velikim i crnim očima iznad gomile. Ni sam đavo ne bi pogodio u koga je to piljio, i za kim plakao. Raskopčan i prašnjav, opušten sav, rukama dodirujući zemlju, sedeo je u visokoj stolici od bukovine. Svadbari su oko njega skakali, pištali i vrištali. Vukli su ga za nos; pljuvali su mu u brkove.

Malo dalje, nasred puta, videli su Muharema. Nije mogao da se digne. Klečao je i gledao prema svadbi. Ridao je i grebao upalo i izbolovano lice. Vikao je, ali ne tako glasno da bi ga i oni koji su jeli, pili i pevali mogli čuti:

»Braćo, kriv sam... oprostite mi... i ne ostavljajte me... hteo sam da se izjednačim s vama, i da postanem čovek...«

Nisu ga primećivali čak ni grobari. Oni nisu ni mogli ništa čuti - toliko su bili pijani i uplakani. Ni srca svoja nisu tražili - toliko su bili mali. Sva sreća što su bili zagrljeni - drukčije ih Petar i Jovan ne bi ni videli. Ispred njih je bleštao najčistiji teret koji su dotad nosili ljudi. Toliko je sijao da je ličio na neko drugo, na neko malo sunce; toliko je bio beo da se u nj nije moglo dugo gledati.

Podigoše oči. I videše da nebo počinje da se muti. Beli oblaci maslačka motali su se jedan oko drugog kao uzljućeni rojevi pčela. I nebo brzo izgubi plavetnilo i visinu.

Maslačka je bilo više no na gori lista, više no trave - bilo ga je koliko i vazduha. Bilo ga je toliko da nisu mogli videti ni groblje s belim tovarom, ni crnog čoveka koji je klečao pred svadbom kao

pred hramom, ni mnoge svadbare koji su malopre počeli da zavrzuju kolo baš oko onog uzetog starca.

Maslačka je bilo sve više, i oni su počinjali da se plaše. A nisu ni slutili da dotad najžešći i najotrovniji bolovi cepaju i haraju utrobu polunage žene; i da od njenog bola tuguje i sama zemlja, onaj breg nad putem, da pati, da se srami i otvara - dako joj tako muke bar za trenutak prestanu. Još manje bi poverovali da plače, da grli trnje i šumsko cveće, i da duva u naručja poznog maslačka.

Čula se pesma. Dolazila je sa svih strana: i ispod zemlje, i s neba, i iz šume, i sa rekom. Osluškiivali su - pevali su petlići u grudima; pištali su svi orlovi koje su dotad u visinama i iznad drumova videli; kukurikao je crveni petao onog čoveka s bradicom i brčićima kog su malopre mimoišli, kukurikao i zevao, i sipao oko sebe krv, vatru i perje; njiskali su i rzali oznojeni konji; nesložno, ko u klinac a ko u ploču, pevali su svadbari. Ceo taj pregrejani urnebes točio im se u mozak, klinčio im se u meso.

Nisu više razlikovali pesmu od kuknjave. Činilo im se da i oni sami kukuriču, da piste kao onaj orao, i da su delić te opšte, te velike i ključale pesme. Od maslačka se više ni sunce nije videlo: sa mesta gde je trebalo da se nalazi dopirale su najružnija pesma i najprodornija dernjava.

»Zar ne vidiš da sam te načeo?« šapnu grozničavo Petar.

»Samo ti jedi«, jedva odgovori Jovan.

»Već sam ti skrcao glavu«, dodade Petar gotovo u bunilu.

»Sad su na redu vrat i rebra...«

»Jesam li ti gorak?« upita Jovan i spotače se.

»Približio sam ti se srcu«, zavapi Petar. »Videćeš šta će biti od tebe. Samo se drži čvrsto, i nemoj da padneš... eto, tako...«

Jovan je beznadežnije plakao.

Hramali su, zagrljeni. Pleli su korake sporo. Probijali su se kroz opipljivu, gustu pesmu i maslačak teže no kroz korov, no kroz oblake.

A put je, i ispred njih i iza njih, bio izrovan i beo.